

Данило
ЯНЕВСЬКИЙ

Проект
«УКРАЇНА»:

Жертва УПА,
місія
Романа
Шухевича

Данило
ЯНЕВСЬКИЙ

Проект
«УКРАЇНА»:

Жертва УПА,
місія
Романа
Шухевича

ББК 63.03(4УКР)6
Я60

Художник-оформлювач
А. П. Езрова

Російськомовні джерела подані
у перекладі автора

Mapmyci

History is a set of lies agreed upon.

Napoleon Bonaparte

ВСТУП

В рік офіційного 70-річного ювілею з дня створення Української Повстанської Армії інтернет-пошуковик Google (той самий, який «знає все») у відповідь на запити «Українська Повстанська Армія» та «Українська Повстанча Армія» менше ніж за пів-секунди видає більше 200 тисяч посилань.

На перший погляд зацікавленого пересічного інтернет-користувача історія збройного опору/боротьби/спротиву частини українського населення сучасних західних областей України, а саме — Волинської, Дрогобицької (тепер — Дрогобицький район Львівської обл.), Закарпатської, Станіславівської (тепер — Івано-Франківської), Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької, в 1941-му і наступних роках досліджена вздовж і впоперек.

Для твердження «історія УПА є найбільш ретельно та прискіпливо документованою історією частини нашого народу» є всі підстави. Ще б пак! За 40 останніх років, власне від 1973 р., завдяки титанічним, без перебільшення, зусиллям науковців та громадських діячів української діаспори в США і Канаді, зокрема таких дослідників як Т. Гунчак, П. Мірчук, В. Косик, З. Книш, Г. Костюк, П. Содоль та інших, побачили світ принципово важливі видання, які висвітлюють до найменших подробиць всю історію УПА — від моменту створення до останніх днів існування. В 1973—2003 рр. під керівництвом П. Потічного, Т. Гунчака та інших небайдужих видано 50 томів фундаментальної археографічної збірки «Літопис УПА. Основна серія». Наприкінці 1990-х років за участі фахівців профільних установ Національної Академії наук України побачили світ 18 томів «Нової серії Літопису». Серія «Бібліотека» нараховує 11 томів споминів

активних учасників тих подій. Нарешті, ще одна складова «Літопису» — «Події і люди» — це ще 17 томів.

Отже, загалом маємо 100 томів загальним обсягом понад 50 тисяч сторінок документів і матеріалів — фотографій, карт, різноманітних ілюстрацій. Це офіційні та особисті документи керівників УПА, Організації Українських Націоналістів, Української Головної Визвольної Ради, інших національних організацій, наприклад, Української національно-визвольної революційної організації, спомини їх лідерів та активістів. Кожен охочий, за наявності часу та натхнення, може ознайомитись із мемуарами провідних польових командирів УПА, її рядових бійців. Написаних як по гарячих слідах, буквально на полі бою, так і через багато десятиріч після тих подій в еміграції. Задовольнити допитливих можуть численні німецькі документи (власне, вермахту, люфтваффе, СД (тобто Служба Безпеки Райхсфюрера СС — *Д. Я.*)), десятки (якщо не сотні) документів радянських партійних, державних і репресивних органів (МВС, прокуратури, військових трибуналів та «цивільних» судів, які мало чим від тих трибуналів відрізнялися). Дослідники цієї теми, безперечно, не можуть ігнорувати оприлюднені українською та російською мовами польські та чеські документи й матеріали.

Розкриємо навмання декілька з них. Том 12: «Третя Подільська воєнна округа УПА “Лисоня”». Тут розміщено спогади рядових учасників тої війни. Наприклад, старшого булавного сотні «Бурлаки» М. Неболи («Голки»), «Лісами та ярами Західного Поділля». Том 13: «Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга перша. Денники Відділу «Бурлаки». Щоденник, який вів бунчужний «Буркун», охоплює період від 1 жовтня 1946 р. до 24 жовтня 1947 р. Своєрідний «епілог» до нього — щоденник лікаря УПА Богдана Гука («Скали») від 24 жовтня до 15 грудня 1947 р. про його рейд до Німеччини, перебування в німецькій в'язниці. Том 13: «Перемищина: Перемиський курінь УПА. Книга друга. Денники сотні «Крилуча» (Ярослава Коцьолка)» — одного з найбільш відомих польових командирів УПА, бунчужного його сотні «Ореста» й особистий денник самого «Бурлаки» — Володи-

мира Щигельського. Том 15: Кость Гіммельрайх. «Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”». Том 23: «Медична опіка в УПА». І так далі, і тому подібне.

Якщо цього недостатньо, будь ласка, — до розпорядимості «Підпільні журнали Закерзонської України. 1945—1947» (Том 16). Для тих, хто забув, нагадаю: Закерзонський край утворювали три Тактичні Відтинки (ТВ) УПА — «Бастіон», «Данилів», «Лемко», — об'єднані у Військову Округу «Сян». Тут видавалися «Інформативні вісті» («Данилів»), «Перемога («Лемко»), «Тижневі вісті», які, як пояснюють укладачі тому, *«вміщували інформації переважно із закордонних джерел, як преси, так і радіо. В додатку до коментарів на польську пресу, журнал містив огляди теж і закордонної, переважно англійської преси... передруки статей з польських і українських газет Північної Америки»*. Видавалися також журнали «Інформатор», «Перемога», а також сатиричний «Лісовик». Для тих, хто знає англійську, том 17 — «Англомовні журнали українського підпілля. 1946—1947 рр.»

Цього мало. Впродовж останніх 20 років до справи вивчення історії УПА долучилися академічні дослідники з України. Маю на увазі, насамперед, таких знаних у професійному середовищі фахівців із бездоганною репутацією, як Д. Веденєєв, О. Веселова, О. Вовк, Л. Гриневич, В. Дзюбак, С. Здіорук, І. Ільюшин, Г. Касьянов, А. Кентій, С. Кокін, С. Кульчицький, О. Лисенко, О. Марущенко, В. Нікольський, Г. Папакін, І. Патриляк, О. Стельмах, Ю. Шаповал, М. Шитюк, З. Яцишин та інші. Поки так звана еліта незалежної України грабувала, продавала, розтринькувала державу, ці люди сумлінно виконували свій громадянський та професійний обов'язок — шукали правду.

2005 р. їх багаторічна подвижницька праця увінчалася 500-сторінковою *«підсумковою публікацією напрацювань робочої групи істориків, створеної при урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. В ній всебічно розглянуто ті ключові питання щодо діяльності ОУН і УПА, здебільшого в період Другої світової війни, які викликають найбільш гострі дискусії в українському суспільстві. В останньому розділі*

книги аналізується ідеологія українських націоналістів»¹. Не можна не відзначити принципово важливого доробку й таких дослідників, як Т. Андрусак, І. Андрухів, І. Білас, В. В'ятрович, Д. Головка, В. Деревінський, О. Дмитерко, В. Коваль, І. Марчук, В. Мороз, О. Рубльов, В. Сергійчук, Г. Стародубець, О. Стасюк, С. Ткаченко, Б. Ярош, та багатьох інших. Лише перелік оприлюднених ними монографій та статей зайняв би декілька сторінок цієї книжки.

Здавалось би, за такої кількості, але, найголовніше, якості публікацій, сучасне українське суспільство мусило б мати чітку, ясну, прозору, аргументовану, всебічно досліджену історію Української Повстанської Армії. В суспільстві мала б існувати хоч якась подоба консенсусу. Але всім нам зрозуміло, що такого взаєморозуміння немає. Більше того. Попри 20-річні зусилля наукової громадськості, в суспільній свідомості функціонують дві діаметрально протилежні оцінки. «Священні війни» навколо надання звання Героя України Степанові Бандері та Романові Шухевичу ці два підходи вкотре поширили й закріпили.

Отже, сьогодні, в рік 70 річниці «офіційного» ювілею УПА, історія її, якщо взяти до уваги вислів «Імператора всіх французів», усе ще відсутня. Ми не маємо ані погодженої всіма неправди, ані правди про УПА. Попри накопичені циклопічні гори матеріалів, пересічна людина (як ото автор цих рядків) не має коректних, несуперечливих відповідей на прості питання: ким, де і коли цю Армію було створено? Громадянами якої країни були її вояки? Яке відношення до її створення мала ОУН(б)? Якою була реальна роль у «бандерівському» націоналістичному русі в 1941—1949 рр. власне Степана Бандери? Яку роль відіграв він у створенні УПА та в її війні проти СРСР? Кому присягала УПА? Хто був (були), коли і як довго її головнокомандувачем (головнокомандувачами)? Якими військовими статутами вона послуговувалася? Де і коли вона припинила своє існування?

¹ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). — К.: Наук. думка, 2005. — 495 с. Ознайомитися з повним текстом можна на сайті Інституту історії України НАН України за електронною адресою <http://www.history.org.ua/?litera&kat=5&id=2032>.

Якою в різні проміжки часу була її чисельність? Нарешті, яким був (якщо був) її правовий статус?

Наразі на рівні суспільної свідомості — чи то в Україні, чи то в Росії, чи то в Польщі, чи то деінде взагалі — функціонують, головним чином, міфи. Наприклад, такі: УПА створило ОУН. День народження — 14 жовтня 1942 р. Першу з цих тез підтверджено на урядовому рівні. Другу — на цьому ж рівні спростовано. *«На створення збройних сил провід ОУН(б) йшов під тиском власних низових структур... Незабаром після військової конференції проводу ОУН(б) в грудні 1942 р. «урядуючий провідник» Микола Лебідь розпорядився реорганізувати нечисленні збройні загони. Було взято курс на організацію повстанської армії партизанського типу. У післявоєнні часи провід ОУН(б) вирішив, що днем народження УПА слід вважати 14 жовтня 1942 р. Обґрунтування цієї дати не виглядає переконливим...»*¹. Підкреслюю: це — офіційна точка зору уряду України, яка спирається на результати багаторічних досліджень провідних науковців України. У 14-ти його розділах можна знайти чіткі оцінки, підкріплені сотнями документів. Єдине чого не вистачає, так це розуміння — а скільки ж усього «багнетів» нараховувала ця Армія, коли вона припинила своє існування, якими були її втрати, юридичний статус під час збройної боротьби та після її припинення? Нарешті, ким з точки зору діючого на той момент міжнародного права були українські повстанці?

Дискутувати з міфами — справа невдячна. Міф на те і є міф. Як і кожний міф, він має відношення до сфери віри, а не до сфери розуму. Якщо використати останню, то стає цілком зрозуміло, що обидва вищеназвані міфи перебувають в антагоністичних відносинах між собою. ОУН не могла створити УПА тільки тому, що, станом на 19 жовтня 1942 р., її, єдиної ОУН, не існувало. Від 1940 р. існували дві ворогуючі між собою ОУН. Одна, якщо можна так сказати, — «офіційна», під проводом Андрія Мельника. Друга — «революційна» (згодом її учасники стали називати себе «самостійниками»

¹ Рубрика 8-ма. Про час створення УПА // Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок Робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. — НАН України; Інститут історії України. — Київ, Наукова думка, 2005. — 53 с. — С. 16—17.

державниками»), під проводом Степана Бандери. Так що створити УПА могла тільки одна з них — або (м) або (б). І ніяк інакше.

А ось іще один приклад. Деякі джерела стверджують: практичним початком війни для УПА став червень 1943 р., коли озброєні загони Української Народної Самооборони вступили у бойові зіткнення із радянським партизанським з'єднанням під командуванням Сидора Ковпака. Натомість в інших розвідках можна зустріти й такий «твердо встановлений факт»: наказ на створення УПА було підписано 20 червня 1940 р. наступником Симона Петлюри Андрієм Лвицьким, Президентом Української Народної Республіки в екзилі. Очолити цю УПА, УПА «Поліська Січ» мав відомий із часів УНР український військовий діяч Тарас Дмитрович Боровець (псевдонім «Тарас Бульба»). Наказ він виконав. У будь-якій Вікіпедії можна прочитати про те, що в серпні 1941 р. в м. Олевську вояки Бульби-Боровця присягнули на вірність УНР. Після чого їх командувач «з піднятою шаблею над головою урочисто проголосив: «звідси розпочнеться визволення України від совітів і всіх її ворогів», а «комуністів, комсомольців та будь-яких інших окупантів» оголосив «ворогами української державності». 16 квітня 1942 р. Головна команда УПА під його проводом видала наказ про негайну військову боротьбу із німцями.

В академічного характеру дослідженнях зустрічаємо інші твердження. В передмові до чергового тому «Літопису УПА» його укладач та редактор Петро Потічний пише: «Початки УПА на цьому терені походять з 1 квітня 1944 р., коли перша сотня «Месники» УНС була організована на початку квітня в околиці с. Люблинець Любачівського повіту (тепер — Підкарпатське воєводство Польщі — Д. Я.) і стала частиною ВО «Буг». Організатором і першим її командиром став Іван Шпонтар («Залізник», «Дубровик»)». Перший оперативний звіт УПА датовано 15 січня 1946 р. Він містить опис засідки сотні 26 серпня 1944 р. — це перша відома згадка про її дії¹.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 40. Тактичний відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2004. — 584 с. — СС. 7, 25.

Я далекий від думки, що саме мені належить встановлювати остаточну істину. Сподіваюся, професійних навичок вистачить на те, щоби розібратися із базовими дефініціями, датами, деякими цифрами. Сподіваюся, вистачить терпіння й вправності, аби «вписати» історію тих, хто називав себе «упівцями», в контекст їхньої, а не нашої, поточної політичної реальності.

Пригадаємо і порівняємо ці контексти. 30 років життя нашого покоління, тих, кому сьогодні 40 і більше, вмістили:

- смерть трьох радянських лідерів (Брежнєва, Андропова та Черненко), які стали початком агонії СРСР;
- шестирічну «перебудову»;
- серпневий «путч» (1991 р.) у Москві, який примусив Компартію УРСР піти на формальне проголошення незалежності нашої країни;
- каденції трьох її Президентів;
- «справу Гонґадзе»;
- «Помаранчеву революцію»;
- розбійницький період панування синьої банди Партії Регіонів.

30 років життя бабусь і дідусів нашого покоління вмістили:

- чотири роки I Світової (1914—1918 рр.) та три (1918—1920 рр.). Кількість загиблих українців не встановлено й досі;
- розпад двох імперій — Австро-Угорської та Російської;
- тотальну громадянську війну «всіх проти всіх». Загальні втрати цивільного населення — щонайменше 1 млн осіб;
- спроби заснування на території сучасної України мінімум 7 державних формацій: Української Народної Республіки (1917—1918 рр.), Української Держави (1918 р.), УНР (1919—1920 рр.), Західно-Української Народної Республіки (1918—1920 рр.), «Соборної» УНР (УНР + ЗУНР, 1919 р.), три «видання» Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917—1920 рр.);
- масові репресії проти цивільного населення 1920-х — кінця 1930-х років. Кількість жертв не підраховано й досі.

— голод 1921—1923 рр. Загинуло від 1,5 до 3 млн осіб;
— голодомор 1932—1933 р. — прямі мінімальні втрати, встановлені судовим рішенням — 4 млн;
— голод 1946—1947 рр. — близько 1 млн загиблих;
— війну СРСР проти Фінляндії, окупацію Польщі та Бессарабії. Кількість жертв не підраховано й досі;
— II Світову («Велику Вітчизняну») війну: 14 млн загиблого цивільного населення, 7 млн — військових, 5 млн військовополонених, із яких 2 млн ніколи до рідних домівок не повернулись (або загинули, або емігрували). Кількість загиблих українців не підраховано й досі.

Є ще і такі цифри. У лютому 1954 р. міністр МВС та Генпрокурор СРСР поінформували ЦК КПРС: із 1921 р. по 1 лютого 1954 р. лише за «політичними статтями» Кримінального кодексу в СРСР було засуджено 3 777 380 осіб, у тому числі до розстрілу — 642 980, до ув'язнення в тюрмах і концтаборах — 2 369 220, до заслання — 765 180 осіб. На початку 90-х років минулого століття керівництво КДБ уточнило: репресовано — 3 778 234, розстріляно — 786 098 осіб¹.

Реальність першої половини ХХ століття — тотальне винищення та самовинищення українців. Якщо хочете — історія Великого Винищення народу, масштаби якого не усвідомлюються ані українцями, ані іншими народами.

¹ Дані взято з сайту Массачусетського Інституту технологій. Електронна адреса: <http://web.mit.edu/people/fjk/Rogovin/volume5/pii.html>

РОЗДІЛ І

Про кого ця книга?

Ця книга про людей.

Не про всіх, а, головним чином, лише про тих молодих і не дуже молодих чоловіків і жінок, хлопців і дівчат, які народилися в перші двадцять років ХХ століття. Народились і зростали на території «другої» Речі Посполитої — в Східній Галичині та на Волині, які є складовою та невід'ємною частиною сучасної держави Україна. Частина з них мала за малу Батьківщину Західну Галичину, яка тепер є складовою та невід'ємною частиною Польської Республіки. Всі вони були громадянами Польської Республіки. Всі вони були українцями. Всі вони були греко-католиками.

Як згодом з'ясувалося, цей «набір» даних при народженні для більшості з них виявився фатальним. Під тиском непереможних зовнішніх обставин вони, а в більшості це були сільські хлопці та дівчата, були змушені взятися за зброю. Абсолютна більшість із них загинула. *«За даними радянських каральних органів, — читаємо у класичному нині дослідженні, — котрі воювали з повстанцями, протягом 1944 р... було вбито 57 405 вояків УПА, 50 387 взято в полон, 15 990 здалися самі, усього — 123 782 чоловіка; за перші чотири місяці 1945 р. — ще 95 083 чоловіка; загалом 218 865 чоловік»¹.*

Отже, ця книга про людей, що загинули.

Написати та зрозуміти їх історію — означає написати та зрозуміти історію і нашої країни, і її народу, зрозуміти історію тисяч українських родин.

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. — Кн. 2 — Київ, 1994. — С. 604.

Написати і зрозуміти їх історію — означає написати і зрозуміти історію землі, просоченої людською кров'ю, рік, кров'ю переповнених, гір, завалених трупами, міст і сіл, що обезлюдніли.

Написати їх історію — означає написати історію Смерті. Смерті, яка запанувала над нашим народом. Яка ввійшла до кожної оселі. Яка стала змістом життя кожного українця і всіх мешканців тої землі загалом.

Щоденне очікування неминучої і, як правило, тяжкої смерті стало колективним підсвідомим цілого народу. Очікування смерті записано на клітинному рівні: впродовж останнього десятиліття практично вся країна протягом року щоденно вбирається і вбирається в чорний колір. Колір смерті, який став кольором буденного життя.

Ця книга про життя, змістом якого стала смерть. **Ця книга про смерть, яка стала змістом життя.** Ця книга про життя, яке стало гіршим за смерть.

Ця книга про тих небагатьох, що вижили і згодом стали називати себе «комбатантами». Але в ті роки, та й після них, їх називали інакше.

Як їх називали?

По-різному в різні роки.

Наприклад, начальник штабу Верховного головнокомандування вермахту, генерал-фельдмаршал Вільгельм Кейтель вживав такі вислови: «бандити», «терористи», «злочинці», «всілякий набрід», «напівкримінальні ідеалістичні елементи, яких сьогодні чомусь прийнято називати патріотами» і щодо яких «неможливо обійтись без найжорстокіших репресій». «Жорстокість і терор, — писав він у передсмертних мемуарах «12 щаблів на ешафот», — можна перемогти тільки ще більшою жорстокістю та безжалісним терором». За словами пішли справи: перші накази про запровадження «безжалісного терору» щодо окупованих було видано вже влітку 1941 р.

У німецьких військових документах вживалися такі дефініції: *Bulba-Partizanen* (до слова, останню за часом згадку про їх діяльність знаходимо у німецькому армійському звіті від 27 вересня 1944 р. — Д. Я.); *Bandera-Banden*; *Die Ukrainischen Partizanen*; *UPA-Banden*; *Die «Banderowzy»*; *Die «Bulbowzy»*; *Die «Melnikowzy»*; *UPA*; *UPA-Einheiten*; *Die ukrainischen Partisanen (Banderowzi)*¹.

Радянські комуністи, окупаційна влада яких змінила окупантів німецьких, теж мали декілька визначень. Перше з них, наскільки це відомо сьогодні, було запроваджено в обіг 15 липня 1943 р. Того дня в постанові Політбюро ЦК КП(б)У «Про стан і подальший розвиток партизанського руху в Україні» було вперше вжито термін «українсько-німецькі націоналісти». 23 листопада 1944 р. очільник УРСР Микита Хрущов на пленумі ЦК підняв градус звинувачень на адресу ворогів режиму, назвавши їх «гітлерівцями-оунівцями». 1957 р. постанова ЦК КПУ від 7 березня «Питання, пов'язані з поверненням в західні області УРСР з місць ув'язнення і спецпоселення...» запровадила визначення «учасники оунівського підпілля та їх посібники»². Такі кваліфікації визначали і характер дій щодо окупованих. Але про це трохи згодом.

Місцеві українці, природно, послуговувалися назвами іншими. Цитую 22-річну на той час Варвару Николаюк: «У нас називали УПА «наше військо» або «повстанці». Назву УПА люди мало вживали»³. Іван Герасимів (1925 р. н.), уродженець с. Борники сучасного Тлумацького р-ну Івано-Франківської області: «Десь в середині листопада 1943 року я перший раз у моєму житті побачив справжніх українських повстанців, молодих, веселих і добре озброєних воїнів нашої

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 122—144, 217.

² Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто., 2001. — 647 с. — С. 91.

³ Николаюк В. У Володимир-Волинському повіті. Переживання жінки-селянки під час боротьби з УПА // Літопис УПА. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 253.

рідної землі»¹. Один з тих повстанців, в свою чергу, пригадавав: «бандьорами» їх називали тільки червоні партизани². І ніхто інший.

Яким був правовий статус вояків УПА?

Всі наведені вище судження, очевидно, були нічим іншим як пропагандистськими кліше, покликаними, обслуговувати певні політичні цілі тих чи інших політичних сил, а саме: призначати винних, іменувати героїв, тощо. А не з'ясовувати правду.

Натомість у паралельних до світу пропагандистського, існують світи інші. Наприклад, світ правових норм, втілених у законах. В цьому випадку, норм національного (радянського, американського, німецького, польського і т. д.), а також міжнародного права, які діяли на той момент. Цікавим тут є, зокрема, те, що за всі сім десятиріч, що минули після «офіційної» дати заснування УПА, жоден із відомих мені дослідників не поставив перед собою простого питання: яким був правовий статус бійців УПА? Або: ким були/НЕ були бійці УПА в правовому сенсі?

Наприклад, чи не були вони «воюючою стороною» в II Світовій війні? Ту війну вели держави та їх коаліції. Тобто, «воюючими сторонами» були країни «Вісі» — Німеччина, Італія, Японія та їх союзники Угорщина, Словаччина, Румунія — з одного боку, з другого — дивна коаліція «західних демократій» (США, Франція, Велика Британія, країни Британської Співдружності, та інші) й комуністичного СРСР, який мав за стратегічну мету ті демократії знищити. «Вуюючою стороною» в тій війні були, наприклад, червоні або польські партизани з Армії Крайової. Вони воювали у строях держав, яким присягли. Ті держави були суб'єктами міжнародного права, мали легітимні уряди, і т. д., і т. п.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 29. («Палій»). З юнацьких мрій — у ряди УПА (Спогади ройового УПА). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 1999. — 331 с. — С. 21.

² Новицький С. У змаганнях за волю української землі // Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 188.

У випадку УПА, держави, якій би вони присягли, не існувало в природі. Правда, значна кількість її бійців присягла свого часу СРСР або Польській Республіці. Якщо вони потрапляли до радянського або польського полону, розмова могла бути дуже короткою.

Повної статистики щодо цього ми не маємо, але приклади досить красномовні. Так, у 1944—1945 рр. *«українців, звинувачених у належності до УПА, судили, залежно від періоду, польові суди II Армії Війська Польського або гарнізонні суди»*. За неповними даними — двох було засуджено 1944 р., 58 (страчено 53) — 1945 р. У період з 22 квітня до 16 вересня 1947 р. *«троє суддів цього суду у терміновому порядку засудили 315 осіб, в т. ч. 173 до смертної кари. У післявоєнній історії польського судівництва не було випадків застосування репресій у такому масштабі щодо учасників збройного підпілля й цивільного населення»*. Останній смертний вирок було винесено 8 березня 1961 р. у Перемишлі щодо командира ТВ (Тактичного відтинку) УПА «Бастіон» Івана Шпонтака («Залізник»). Вирок — смертна кара — йому спочатку замінили на довічне ув'язнення, потім на 25 років ув'язнення. Він був звільнений із в'язниці 4 листопада 1981 р. і став *«останнім ув'язненим у Польщі з вояків УПА, що найдовше перебував у в'язниці»*. Всього, за даними «Центрального Правління Карних Закладів міністерства Правосуддя», станом на 1990 р. в комуністичній Польщі в 1944—1956 рр. *«було засуджено на смерть і страчено 2 810 осіб»*¹, **тобто українців-вояків УПА-польських громадян**. До слова, кількість знищених українців-громадян СРСР не підраховано й досі.

Натомість українці, які воювали в арміях країн-переможниць, зокрема США, Австралії, Канади, відомі поіменно. Їхні портрети прикрашають «Зали Слави» у національних і місцевих музеях та експозиціях, присвячених II Світовій.

Воювали українці також і в Червоній Армії, і у вермахті, і в арміях інших країн — ця тема виходить за межі цієї

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 22. УПА в світлі польських документів. Книга перша. Військовий суд Оперативної групи «Вісла». — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1992. — 270 с. — СС. 17, 19, 20—21, 23.

скромної розвідки і ще чекає на свого зацікавленого дослідника. І в кожній із цих армій мали свій, чітко визначений правовий статус.

На чому він ґрунтувався, запитаєте ви. Відповідь буде простою, але довгою: на нормах міжнародного права, яке діяло на той час. Перед тим як розповісти про них, дамо відповідь на просте запитання: що таке армія?

Скористаємося для цього одинадцятитомним «Словником української мови», виданим у 1970—1980 рр. На ньому базуються чи не всі сучасні українські тлумачні словники, зокрема «Великий тлумачний словник сучасної української мови» та оновлений «Словник української мови у 20 томах», публікацію якого розпочала Національна Академія наук України 2010 р. Відкриваємо том 1, сторінку 61. Читаємо: *«АРМІЯ: 1. Сукупність усіх сухопутних, морських і повітряних збройних сил держави. 2. Сухопутні збройні сили. 3. З'єднання, що складається з кількох корпусів або дивізій різних родів військ для ведення бойових операцій під час війни. 4. дорев. Переважна більшість сухопутних військ, яка, на відміну від гвардії, не мала службових привілеїв. 5. кого, чого, перен. Маса людей, об'єднаних спільною ознакою, справою і т. ін.»*

Отже, згідно з цим, УПА — це *«маса людей, об'єднаних спільною ознакою, справою і т. ін.»*. Які права та обов'язки мали — якщо мали — ці люди?

Міжнародне право та радянський «закон»

Відповідь на це питання відома всьому світові вже більш як 100 років. Повна назва відповіді — «IV Гаагська конвенція Другої Гаагської конференції». Ухвалена 18 жовтня 1907 р. повноважними представниками 27 країн, які з'їхалися до міста — осідку голландського уряду — за ініціативою останнього російського імператора Миколи II.

Відкриваємо юридично зобов'язуючий (для всіх країн, що його підписали) документ під назвою «Положення про закони і звичаї сухопутної війни».

У розділі I «Про того, хто визнається таким, що воює», читаємо: *«Стаття 1. Військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армії, але також до ополчення і добровольчих загонів, якщо вони задовольняють усім нижченаведеним умовам: 1) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; 2) мають визначений і виразно видимий здалека відмітний знак; 3) відкрито носять зброю і 4) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни. Ополчення або добровольчі загони в тих країнах, де вони складають армію або входять до її складу, розуміються під найменуванням армії.*

Стаття 2. Населення незайнятої території, яке при наближенні ворога добровільно візьметься за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не мало часу влаштуватися, згідно із статтею 1, визнається в якості того, що воює, якщо відкрито носитиме зброю і дотримуватиметься законів і звичаїв війни.

Стаття 3. Збройні сили воюючих сторін можуть складатися з тих, що воюють і не воюють. У разі захоплення ворогом як ті, так і інші, користуються правами військовополонених.»

Зрозуміло.

Царська Росія цей документ підписала і виконувала. Після жовтневого перевороту 1917 р. ані Радянська Росія, ані жодна з державних формацій, які виникли на уламках імперії Романових, не вважали себе правонаступниками Царської Росії, та не підписували цей документ як суб'єкти міжнародного права. Не зробили вони цього і після 29 грудня 1922 р., коли ніким не визнані на той момент радянські Росія, Україна, Білорусія та Закавказська Федерація уклали угоду про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Натомість 1927 р. «Положенням про військові злочини» в СРСР вперше у світовій історії було урівняно поняття «здача в полон» і «добровільний перехід на сторону супротивника». Обидва «злочини» каралися розстрілом із конфіскацією майна. 19 березня 1931 р. «Постановою № 46 ЦВК і СНК СРСР» було затверджено «Положення

про військовополонених». Згідно з ним, військовополоненими формально визнавалися «захоплені збройними силами Союзу РСР:

а) особи, які належать до складу збройних сил держав, що знаходяться у стані війни з СРСР;

б) особи, які входять до складу озброєних загонів, що не належать до вказаних в п. а) збройних сил, якщо ці загони виникли на незайнятій військами РККА території супротивника, мають ознаки військової організації, певний відмітний знак, відкрито носять зброю і дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни».

У пунктах 2—5 «Постанови» чорним по білому написано таке:

— військовополонені не повинні піддаватися жорстокому поводженню, зневазі й загрозам;

— кожен військовополонений при взятті в полон зобов'язаний назвати свої ім'я та прізвище, а також місце походження і матрикулярний номер;

— застосування заходів примусу з метою отримання від військовополонених відомостей про становище їх країни у військовому або інших відношеннях забороняється;

— обмундирування, білизна, взуття та інші предмети особистого вжитку, особисті документи й відзнаки, що знаходяться при військовополонених, а також металеві каски і протигази, як при узятті в полон, так і протягом всього часу їх знаходження в полоні, відбиранню не підлягають. Цінні речі й гроші можуть бути при взятті у полон вилучені задля зберігання під офіційні квитанції уповноважених на те осіб»

З цією «законодавчою» базою Сталін вступив у несподівану для нього війну зі своїм союзником А. Гітлером та його сателітами. Залишаючи осторонь усі інші питання, поставимо лише одне: чи дотримувався СРСР упродовж всіх наступних років, у тому числі на території західних областей УРСР, узятих на себе добровільно, в односторонньому порядку, цих зобов'язань?

Відповідь однозначна: «ні». Який висновок із цього впливає? А лише той, що ВСІ без винятку військовослуж-

бовці Червоної Армії, військ НКВС та інших збройних формувань СРСР, які порушували вищезгадані норми, є військовими злочинцями. Насамперед, такими злочинцями є їх вищі начальники, першим із яких був Верховний Головнокомандувач, Голова Державного Комітету Оборони, Маршал (а з 27 червня 1945 р. — Генералісимус) Радянського Союзу, товариш Сталін Йосип Віссаріонович. І далі — по ланцюжку, аж до останнього виконавця злочинного наказу.

Читаємо ще раз: *«Стаття 2. Населення незайнятої території, яке при наближенні ворога добровільно візьметься за зброю для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не мало часу влаштуватися, згідно із статтею 1, визнається в якості того, що воює, якщо відкрито носитиме зброю і дотримуватиметься законів і звичаїв війни».*

Так що стріляли вони в спину, груди та інші частини тіла червоних «визволителів» на цілком законних підставах — санкціонувало міжнародне право, яке діяло на той момент.

Ідемо далі. Знову читаємо статтю 1 (яка міститься, для особливо допитливих, в IV конвенції II Гаагської конференції): *«Військові закони, права і обов'язки застосовуються не лише до армії, але також до ополчення і добровольчих загонів, якщо вони задовольняють усім нижченаведеним умовам: 1) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; 2) мають визначений і виразно видимий здалека відмітний знак; 3) відкрито носять зброю і 4) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни. Ополчення або добровольчі заго-ни в тих країнах, де вони складають армію або входять до її складу, розуміються під найменуванням армії».*

Бійці УПА — «комбатанти»

Розбираючи у фондах Українського Національного Музею в Чикаго (УНМ) архівні матеріали, перевезені за океан українцями, які в молоді роки зв'язали кров'ю своє життя з УПА, зауважив, що називали вони себе мало вживаним в Україні словом «комбатант» (тобто «той, хто воює»).

Хто такі ці «комбатанти»? Борці? Вояки? Невдала калька з англійської? Наприклад, в'язні, які сьогодні утримуються на американській військовій базі Гуантанамо, мають статус «enemy combatant». Потягнув словника з полиці.

«Комбатанти (фр. combattant — воїн) — в міжнародно-му праві особи, що входять до складу збройних сил воюючої сторони і на яких поширюються закони та звичаї війни. К. — це також особовий склад ополчень, організованих добровільних загонів, учасники Руху опору, волонтери»¹.

Міжнародне право відрізняє **комбатантів** від **незаконних комбатантів**. Останні — це «цивільна особа, яка безпосередньо бере участь у військовому зіткненні в порушення Міжнародного гуманітарного права (тобто і Гаазьких конвенцій, зокрема) і може бути затримана або переслідуватися судом згідно із внутрішнім правом держави, яка таку особу затримала. Незаконним комбатантом визнається людина, яка вчинила кримінально переслідуване діяння і не відповідає статусу комбатанта... Незаконним комбатантом може бути визнана як особа, що приєдналася до бойових дій, як не входячи формально до складу армії або ополчення, так і діючи при здійсненні диверсій у цивільному одязі або в складі ворожої армії».

Хтось може сказати: це все «теорія», яка мала (якщо мала) не велике відношення до УПА. Такий сумнів має право на існування, але він суперечить тисячам реальних фактів тогочасного життя. Розглянемо, для прикладу, лише один із них.

У колекції УНМ зберігається альбом унікальних фотографій сотні УПА Володимира Щигельського («Бурлаки»). Ця сотня цілком і повністю складалася з українців, громадян колишньої Польщі. Важливо підкреслити: абсолютній більшості з них станом на 1 вересня 1939 р. не виповнилося й 18 років. Їх командир, чи не найстарший серед них за віком, народився 8 серпня 1921 р. Під тиском «непереборних обставин» II Світової, керуючись своїми уявленнями про правду і справедливість, добро і зло, вони опинилися

¹ Словник іншомовних слів. — К.: Довіра, 2000. — С. 538.

в лавах вермахту. Після 21 червня 1941 р. — на радянсько-німецькому фронті. За наявними даними, участі у бойових діях не брали. Натомість, були переформовані в охоронну поліційну частину. Сам Володимир Щигельський обійняв посаду заступника начальника поліції в східнославацькому Балигороді. У військових злочинах проти цивільного населення українці помічені не були. Переконливе свідчення — привітне ставлення до повстанців під час їх рейду Словаччиною до Західної Європи. Селяни запрошували їх на ночівлю і навіть на весілля. Зайвим доказом є одна із світлин у цьому альбомі.

Для нашої розповіді важливо знати: 25 червня 1944 р. Щигельський, член «мельниківського» уламку ОУН, за наказом «Орлана» — заступника провідника «бандерівської» ОУН на Закерзонні Василя Галаси, — відійшов із усім відділом до Бандрівських лісів. І далі — аж до полону — воював. У лавах УПА. У формі. У видимих здалеку українських інсигніях. Носив відкрито зброю. Підпорядковувся наказам вищого командира. Потрапивши до полону, не був розстріляний без суду і слідства. Спочатку його провели через військовий трибунал, яким він і був засуджений до вищої міри покарання на підставі польських законів як колишній польський громадянин. Увага: навіть комуністичний польський режим не сприймав командира УПА Володимира Щигельського як бандита! Його трактували як військово-полоненого — форми в тюрмі він не знімав, особисті речі йому залишили аж до фатального кінця.

Так само судили й інших вояків УПА, яких енкаведистам пощастило захопити живими. Були серед полонених і їх вищі командири. Не було серед них хіба тих, хто УПА формував та очолював. До слова, і з цього питання, навіть у середовищі симпатиків Української Повстанчої Армії, єдності як не було, так і немає. Ну а опонентів та ворогів УПА це питання взагалі обходить.

Спробуємо розібратись.

РОЗДІЛ II

Ініціатори створення УПА: Сергій Качинський, Григорій Перегійняк і Роман Шухевич

Так вважав ніхто інший, як легендарний Головнокомандувач УПА Роман Шухевич. Саме він твердо вказав на поручика Омеляна Польового (справжнє ім'я Сергій Качинський, псевдонім «Остап»), командира військової округи УПА «Поділ», «кордони якої, — як указав публікатор 12-го тому «Літопис УПА» Євген Штандера, — невідомі». Її Чисельний склад — нібито 18 сотень та 1 курінь із 2 сотнями¹.

Степан Андрійович Бандера мав іншу точку зору. Ще 1954 р. в головному часописі ОУН(б) «Шлях перемоги» (чч. 2, 4, 5, 6, березень—квітень 1954 р., перевидання у 1957 та 1968 рр. у виданнях «За самостійну Україну» та «Визвольний шлях») він написав таке: *«Коли в 1943 р. створилася кризова ситуація в ОУН, то однією з головних, може, з найістотніших її причин було питання пляну форм і методів революційної боротьби Організації в існуючій військовій обстановці... Зокрема, на Волині крайова ОУН почала самочинно переходити на повстанські форми боротьби проти гітлерівського гніту і нищення України... Внутрішня криза в ОУН, — писав він далі, — закінчилася тоді, як на чолі Організації став сл. п. Роман Шухевич і надав такий напрям її діяльності й боротьби, як того вимагав час»*. І додав: саме Роман Шухевич *«переставив визвольно-революційну боротьбу на широкі рейки повстанських дій УПА»*².

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 12. Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1989. — СС. 7—15.

² Бандера С. Командир-Провідник (Слідами сл. п. Романа Шухевича) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2007. — 560 с. — СС. 254, 255.

Останній Головний командир УПА Василь Кук прямої відповіді на це питання також не дав. Натомість підкреслив ключову роль свого попередника, Шухевича, та наголосив на обставинах, в яких тому доводилося ту роль відігравати. Слова обрав такі: *«Розкол Організації, боротьба між двома її частинами були одною з причин, чому Роман Шухевич відійшов від керівництва ОУН на Закерзонні і всю свою енергію скерував на військові справи, на вишкіл військових кадрів... Він був твердо переконаний, що долю нашого визволення вирішить тільки сильна українська армія... «Буде українська армія — буде Україна», — часто говорив він нам... На початку січня 1943 р... щоб не потрапити в німецьку тюрму, таємно перейшов у підпілля. Разом з ним перейшли у підпілля і вступили в ряди УПА інші старшини легіону і майже всі підстаршини та вояки... З 1943 р. починається новий і найважливіший етап революційної діяльності Романа Шухевича, що увійде в історію як національно-визвольна боротьба під керівництвом генерал-хорунжого Романа Шухевича»¹.*

Автор першого дослідження про УПА Петро Мірчук вважав, що *«першою почала організовуватися УПА-Північ. В жовтні 1942 р. постало два відділи УПА — Остапа (Сергія Качинського) і Довбенка-Коробки (Перегійняка) (справжнє ім'я — Григорій Перегійняк — Д. Я.), що скоро осягнули стан сотень. В листопаді і грудні організовуються три дальші сотні: Дороша, Крука і Гонти. В лютому 1943 р. це вже були курені»².* Цей висновок не ставить під сумнів один із популярних профільних сайтів, присвячених цій темі: *«перший відділ Української Повстанської Армії організував на Поліссі в жовтні 1942 року Остап, військовий референт Краєвого Проводу ОУН на Північно-Західних землях. Справжнє ім'я Остапа — Сергій Качинський»³.*

¹ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2007. — 560 с. — СС. 472, 474.

² Мірчук П. Українська Повстанча Армія 1942—1952. — Львів: Книгозбірня «Просвіти», 1991. — 256 с. (Електронна версія книги розташована на сайті «Український портал Таємної Січі» за електронною адресою: http://kampot.org.ua/history/periodu/radanska_ua/Povstanska_armia_mirchuk/mirchuk_povstanska_armia_2.shtml).

³ Сайт «Український портал Таємної Січі» (http://kampot.org.ua/upa/fotoarhiv_ура/)

Ініціатор створення УПА — Андрій Левицький, президент Української Народної Республіки у вигнанні

Деякі, насамперед електронні енциклопедичні довідники стверджують: наказ щодо створення УПА був підписаний Андрієм Лєвицьким за день до початку німецько-радянської війни — 20 червня 1940 р. Очолити цю УПА мав Тарас Дмитрович Боровець. Наказ він виконав. У будь-якій Вікіпедії можна прочитати про те, що в серпні 1941 р. в м. Олевську вояки Бульби-Боровця присягнули на вірність УНР. Після чого їх командувач *«з піднятою шаблею над головою урочисто проголосив: “Звідси розпочнеться визволення України від совітів і всіх її ворогів”*», а *«комуністів, комсомольців та будь-яких інших окупантів» оголосив «ворогами української державності»*. Вже 16 квітня 1942 р. головна команда його УПА видала наказ про негайну військову боротьбу з німцями. Навесні 1943 р. до Бульби-Боровця завітали представники ОУН Бандери. Завітали з пропозицією зректися присяги проводіві УНР в екзилі, визнати верховенство ОУН(б), запровадити інститут військових комісарів (з числа членів ОУН(б)), провести примусову мобілізацію до їх Повстанської Армії. Ще одна принципова вимога — розпочати етнічні чистки польського населення — вимога для УПА Бульби-Боровця неприйнятна за визначенням. Єдине, на що той нібито погодився, — прийняти до своїх лав збройні відділи ОУН(б). «Урядуючого провідника» ОУН(б) Миколу Лебеда це не влаштувало. Бандерівці розпочали відстріл бульбівців. Аби відмежуватися від «оунівського УПА», армія Бульби-Боровця від липня 1943 р. перебрала нову назву — Українська Народно-Демократична Армія. За декілька місяців, а саме — в листопаді 1943 р., Бульба-Боровець поїхав до Берліна домовлятися з німцями, але потрапив до камери 77 бараку «Z».

Ініціатор створення УПА — Тарас Боровець («Бульба»).

Так вважає академічна наука. Цитую висновки третього розділу «Бульбівці («перша УПА»)» ґрунтовного дослідження «Українська Повстанська Армія: Історичні нариси».

«УПА як збройне формування, хоч і з допискою «Поліська Січ», існувала і діяла, починаючи з літа 1941 р.» «На початку липня 1941 р., — пояснюється далі, — комендант української поліції в м. Сарнах Тарас Боровець (псевдонім «Бульба») звернувся до німецької влади із клопотанням створити озброєний загін чисельністю у 9 тис. осіб. Через місяць, 8 серпня він «отримав такий дозвіл»».

Це утворення Боровець назвав «Поліська Січ». Перший оперативний наказ Боровець видав 8 червня 1941 р. (тобто за два місяці до отримання того дозволу — Д. Я.). Зміст наказу: про початок створення оперативних загонів, завданням яких було проведення терористичних, диверсійних актів у запіллі Червоної Армії. 5 серпня (тобто за три дні до отримання офіційного дозволу від німецької влади — Д. Я.) Боровець, як стверджують автори цитованого вище дослідження, укладає угоду про співпрацю із «мельниківською» ОУН. Свідки тих подій, натомість, стверджують: ніякої такої угоди не було. Прибувши знову на Полісся, «восени 1942 р... було розроблено першу політичну концепцію «Поліської Січі» “За що бореться УПА”». Далі читаємо таке: «У кінці серпня 1941 р. підрозділи «Поліської Січі» заволоділи Олеськом, куди за деякий час був перенесений штаб бульбівського формування. Величезна територія Слуцьк—Гомель—Житомир опинилася під контролем військових формувань Тараса Бульби-Боровця». Загальну чисельність січовиків сам їх отаман оцінював у 10 тис. осіб. «Ймовірно, — вважають автори цитованого дослідження, — що вона не перевищувала 3 тис. осіб... Отримавши звання генерал-хорунжого (від кого? — Д. Я.), Тарас Бульба-Боровець хотів підняти значення своїх підрозділів. У грудні 1941 р. наказом нового штабу було знято дописку «Поліська Січ» і формування Т. Боровця дістало назву Українська Повстанська Армія. Хоча бульбівські загони відтепер виступали під назвою УПА, його бійців продовжували називати «бульбівцями». Назва УПА на той час майже не вживалася»¹.

¹ Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). — К.: Наук. думка, 2005. — 495 с. — СС. 118—125.

Тарас Андрійович Боровець у повоєнні часи описав свою історію в усіх деталях. Вона добре відома, неодноразово передруковувалась у профільних дослідженнях та засобах масової інформації. Подаю її з незначними скороченнями: «У липні 1940 р. прибув я з Генерального Губернаторства до СРСР. Сам я заклав підпільну сітку, що потім розгорнулась в Українську Повстанчу Армію. Центральний пункт цієї Армії знаходився в багнистих лісах північної України. По вибуху німецько-московської війни в червні 1941 р. я з Повстанчою Армією, що мала назву «Поліська Січ», почав співпрацювати з німцями. Армією командував я, і вона билася проти більшовиків... Головні напрямки німецького удару йшли по лініях: 1) Рівне—Львів, 2) Гродно—Мінськ—Москва. Між двома лініями залишились в багнистих лісових околицях України советські регулярні і нерегулярні військові частини. Вони утримували там советську адміністрацію, вели диверсію й тероризували населення. «Поліська Січ» мала тоді 10 000 бійців. Вона поборювала всіма засобами большевицькі банди. Вона очистила була Полісся від банд і завела нову адміністрацію, яку признало й німецьке військове управління (113 дивізія й інші). Після заведення німецького цивільного управління (листопад 1941) «Поліську Січ» розв'язано. Частина бійців перейшла до поліції, а решта розійшлась по селах. Уся до цього часу пророблена робота йшла на користь німців.

У березні 1942 органи безпеки генерального комісаріату Волині й Поділля почали репресії проти українців, в першу чергу проти тих, що в рядах «Поліської Січі» брали участь в протисоветських повстаннях. Багато моїх людей арештовано і розстріляно. Це змусило мене перейти на нелегальне становище. Я пішов в ліси і там заложив нову повстанчу армію. До мене голосилися в першу чергу ті українці, що їх утискало і репресувало німецьке управління. Свої завдання ми бачили в тому, щоб зорганізувати повстанчу армію, яка могла б у майбутньому стати зародком української національної армії. У лісах зорганізовано було курси старшин і підстаршин, санітарів і т. п. У тому часі ми не бились з німцями, бо німці воювали з нашим головним ворогом Росією

і комунізмом... Частина Української Повстанчої Армії, скорочено — УПА, виступаючи в обороні населення, стало билися з бандами та советськими парашутистами. Від літа 1942 почали більшовики непокоїти Україну й організовувати нові великі диверсійні банди. Центр советського бандитизму знаходився в лісистих околицях України та Білорусі. По лісах вони скидали все більше й більше парашутистів. В основному були це командні склади та політруки, які кермували бандами. Вони організували великі повстанчі загони та створили розвідчу сітку на території цілої України.

У березні 1943 завдяки збільшенню німецького терору повстали партизанські відділи ОУН, що признавала провід Бандери, дальше відділи ОУН, що признавала провід полк. Мельника. Я вів з ними переговори в тому напрямку, щоб об'єднати моїх людей, партизанів бандерівців та мельниківців, та взагалі українців без огляду на їх політичні переконання, в одну центральну організацію. Для керування всеукраїнським національним рухом запропонував я створення Української Народно-Револуційної Ради. Рада мала складатися з представників усіх політичних напрямків. Місцеві організаційні чинники ОУН під проводом полк. Мельника та їх відділи приступили до співпраці зі мною. З проводом та самим полк. Мельником я контакту не мав. Організація бандерівців погодилася в основному на організування УПА, зате відкинула проект створення Ради. Мені було пропоновано одержати пост головнокомандувача УПА при умові, що я буду працювати по політичній лінії бандерівців. Рівночасно організація бандерівців, що називала свої загони досі «Військові Відділи ОУН», переіменувала себе на УПА. Відразу після того почалася широка акція проти німецького цивільного управління й проти національних меншин в Україні. У першій мірі тероризовано поляків. Я не міг погодитися з такою політичною лінією і тактикою УПА. Через те виник конфлікт між мною і організацією бандерівців. Я переіменував свою партизанську організацію з УПА на «УНРА — Українська Народно-Револуційна Армія». Я працював далі згідно з раз встановленим мною політичним напрямком, в чому співпрацювали зі мною відділи ОУН полк. Мельника та інші.

Зимою 1941/42 я пропонував німецьким військовим і цивільним очільникам ширше розбудувати партизанську армію «Поліської Січі» і тримати її в запіллі німецького фронту для боротьби з партизанами. Для цього обов'язковою була зміна системи німецького цивільного управління.

Німецьке управління не припускало, що в нього за плечима може існувати большевицький диверсійний рух і тому відкинуло мою пропозицію. Літом 1942 виявилось, що більшовицьку диверсію в запіллі не знищено, а навпаки вона зміцніла. Німецьке управління замість використати можливості поборювання більшовицької диверсії при допомозі українського населення, продовжувало свої репресії проти того ж населення. Я писав з ліса листи до райхскомісара Коха, в яких звертав увагу на те, що німецьке управління не веде в Україні правильної політики і що це легко закінчиться трагічно для обох сторін.

За моєю радою визначено було осінню 1942 переговори між німецьким управлінням та українським національним рухом. Ці переговори вів я з начальником німецької служби безпеки СД на Волині і Поділлі др. Пітцом та др. Беером. Вони запропонували мені, щоб ми влилися в систему німецької поліційної охорони та разом продовжували боротьбу проти большевицьких диверсантів. Ми зі свого боку ждали признання української самостійної держави та створення української армії та поліції. Пропозицію злиття з німецькою поліцією ми відкинули. Переговори зірвались, бо німці не хотіли відступати від своїх домагань, а ми знов не могли відступити від раз намічених нами напрямних цілей. Я з'ясував свої вимоги письмово та переслав їх др. Пітцові та др. Беерові. У своїх листах я доказував реальними фактами, що український народ тільки тоді може битись із захопленням за майбутнє України в союзі з німцями, коли він побачить перед собою високу політично-ідеологічну мету. Такою метою не міг стати райхскомісаріят. Нею могла бути тільки українська національна держава, до складу якої входили б всі українські етнографічні землі.

Тої самої осені 1942 р. вів я переговори з відпоручником Москви, підполковником Лукіним. Він прилетів був до нас

спеціальним літаком. Большевики запропонували нам по-лучитись з советськими партизанами. У тому випадку вони зобов'язувалися постачати нас з літаків зброєю, запасовими частинами, приладдями зв'язку і т. п. Ми мали заявити свою солідарність із ними. Вони запропонували, щоб ми вбили райхскомісара Коха. Советські пропозиції ми відкинули, і через те більшовицькі партизани вивілили нам війну як «агентам Гітлера».

З огляду на те, що влітку 1943 р. німецький фронт все більше посовувався на захід, шукав я знов можливість по-вести спільно з німцями боротьбу проти більшовиків. Після німецької практики в Україні дуже важко було знову пере-ставити український народ на співпрацю з Німеччиною. Взаємне довір'я з вини німців було знищено. Народ пере-став вірити всіляким публічним заявам та закликам. Той стан міг змінити тільки український національний уряд. У листопаді 1943 р. я звернувся ще раз до німецького уряду з пропозицією провести зі мною переговори для нормалізації українсько-німецьких взаємин. Щоб прискорити переговори і за всяку ціну довести до бажаної згоди, я заризикував своїм життям, вийшов зі своїм ад'ютантом з укриття і пішов в дні 20 листопада до німецьких чільників. Німецькі урядові чільники, замість того, щоб повести зі мною переговори, притримали мене і мого ад'ютанта і перевезли нас обох до концентраційного табору Саксенгаузен коло Оранієнбур-гу. Тільки 19.10.1944 р. нас випустили з концентраційного табору...»

Особисто я не наважуюсь ці спогади аналізувати. При-чина в тому, що саме в цей час і саме на цій території то-вариш Сталін зосереджував декілька сотень тисяч вояків, тисячі танків, десятки тисяч артилерійських систем, тисячі літаків. З початком 1941 року їх кількість стала обраховува-тися мільйонами — розгортання ударного угруповання, на-ціленого на Європу, вступило у завершальну фазу. А тут — Бульба-Боровець зі своєю армією. В непрохідних болотах у лісах Полісся, в які протягом тисячох років не бувала нога жодного солдата.

Аналізували спогади Бульби до мене і більш компетентні люди. Один із героїв цієї оповіді, прискіпливо перечитавши спогади Боровця «Армія без держави», висловив припущення, що, наприклад, інформацію про переговори Тараса Бульби з оунівцями-бандерівцями (про них декількома абзацами нижче) написав хтось інший. Але не сам мемуарист.

Розбирати цю суперечку я не наважуюся. Тому відразу перейду до оцінок руху Бульби його противниками.

Микола Лебідь, керівник «бандерівської» ОУН про Бульбу пригадував хіба що таке:

- його загін нараховував «від 150 до 300 вояків»;
- в лютому 1942 р. Боровець «з 15—20 людьми переходить у підпілля»;

- «на початок 1943 р... з гуртом однодумців творить нову партію, під назвою «Українська Національна Демократична Партія» і приступає до творення збройного відділу, який нараховує до 150 вояків»;

- «в серпні 1943 р. сотня УПА під командою Дороша оточила цілу групу Бульби і перебрала її без одного пострілу». Склад групи — 63 особи. «На їх прохання всіх прийнято в ряди УПА. Сам Бульба з групою 30—40 людей утік»¹.

Радянська сторона мала принципово іншу картину. Військовий кореспондент «Правди» Коробов, доповідна записка від 8 квітня 1943 р.: «...група так званого «Тараса Бульби» (капітан Боровець), який користується у націоналістів великим авторитетом, перебуває в лісах. Багато націоналістів працює у німців і в своїх підпільних організаціях, видають листівки для населення, партизанам і поліції, інформують, що робиться на фронті і багато пишуть і говорять про Англію. За їх твердженням, Англія хоче, щоби радянська армія вимоталася так само, як німецька, і тільки після цього вона здобуде панування над Європою і допоможе Україні зробитися «самостійною»».

Командування партизанського загону ім. Хрущова, 14 квітня 1943 р., — Строкачу: «Формується українська національна армія за рахунок шуцманів німецької поліції, козаків та місцевих українців, бандерівців, бульбовців

¹ Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія... — СС. 41—42.

та ін.» 30 березня в с. Кашівка Голобського району (тепер це — Ковельський р-н Волинської області, населення — 458 осіб — Д. Я.) червоні партизани знаходять «400 українських націоналістів» під проводом районного коменданта, «в підпорядкуванні якого — 4 сотенних командири. Озброєння: ручні та станкові кулемети, автомати, гвинтівки, гранати». 21 квітня воно ж інформує: «Організація українських націоналістів посилюється, бульбівці дислокуються між ріками Січ та Горинь, а бандерівці — за рікою Горинь». 7 травня командир загону Шитов доповідає: «Бульбівці ведуть бої з німцями на правому березі ріки Случ (це — права притока Горині — Д. Я.). Бандерівці готують напад за рікою Буг, де наразі концентруються німці». 15 травня: «**12 травня в с. Поташня Людвипольського району** (Людвипіль тепер — це селище міського типу Соснове в Березнівському районі Рівненської області — Д. Я.) **українські націоналісти проводили нараду, на якій було вирішено, що бульбівців немає, а всі українські націоналісти мають називатися бандерівцями**».

21 квітня 1943 р. Строкач доповідає Хрущову: «Впродовж останнього часу відзначають великий рух націоналістів у районах Ковель, Голоби, Колки, Рожище, Маневичі (Волинської та Ровенської областей)». Дослівно повторивши інформацію, яка містилась у попередньому повідомленні загону ім. Хрущова від 14 квітня, Строкач далі пише: «Головними пунктами формування української національної армії повинні бути Волинський, Свинарський та інші ліси. В цьому напрямку спостерігається рух українських поліцаїв та цивільних націоналістів з Львівської та ін. західних областей».

28 травня 1943 р. керівники МДБ-стських партизанських загонів доповідають Хрущову та Строкачу: «Найбільш потужне націоналістичне формування так званого об'єднання Тараса Бульби нараховує біля 6 000 осіб і повністю охоплює своїм впливом Костопільський, Степанський, Березнівський райони. До кінця квітня ц. р. штаб Тараса Бульби знаходився в лісі в районі містечка Городець (Володимерецького району Рівненської обл. — Д. Я.)... В селі

Кричальськ знаходиться школа військової підготовки до 500 осіб...»

30 вересня 1943 р. в. о. начальника штабу Українського партизанського руху Соколов — секретарю ЦК КП(б)У Коротченку: *«Командир «Української Повстанської Армії» (УПА) Тарас Боровець цілком припинив боротьбу з німцями та посилив активні дії проти партизанів, видавши з цього приводу спеціальний наказ»¹.*

Виникає природне питання: що спонукало Бульбу-Боровця *«припинити боротьбу»* та *«видати спеціальний наказ»*?

Відповідь знаходимо в такому документі.

Свідчить один із «польових командирів» УПА, безпосередній учасник події, вже відомий читачеві «Юрко-Омелько»: 9 березня 1943 р. в с. Золотолин Стидинського р-ну на Костопільщині в хаті священика М. Жильчука відбулася зустріч «Бульби» з представниками ОУН — «Сонаром» (це один із командирів УПА Василь Івахів — Д. Я.), «Дубовим», «Охрімом» та «Омельком» (тобто автором споминів). З боку «Бульби», який виступав як *«репрезентант уряду УНР і його збройних сил «Поліська Січ», був ще один представник, якого я не знав ні прізвища, ні псевдоніма... В цій дискусії Бульба не почував себе «рівнорядним партнером», — констатує очевидець. Далі він малює таку картину: «Розмови з перервами тривали цілий день». На другий день «Сонар» запропонував злиття існуючих збройних сил в одне ціле. Щоб полегшити справу, «Бульбі» «було запропоноване становище начальника штабу цього військового з'єднання. Робилось це виключно для заспокоєння амбіцій «Бульби», знаючи, що він не військовик». Результат дводенних переговорів: «Бульба» сказав, що «він задоволений з зустрічі, але остаточної відповіді тепер дати не може. Пропозиція ця для нього нова і він мусить обговорити її в своєму штабі. Чергова зустріч була домовлена на 14 квітня 1943 р. Одначе*

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КГБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 С. — С. 63, 65, 67—68, 69, 70, 71, 98.

на усталений реченець «Бульба» не приїхав... Були ще спроби контакту з ним, але безуспішні». Далі «Юрко» твердить: у червні 1942 р. Боровець вирішив вступити у переговори із генеральним штабом СРСР. «Переговори ці тягнулись до 1943 р. і не довели ні до якого домовлення політичної натури. Остаточо більшовики, маючи навіть домовлені «клички» з «Бульбою», при одній зустрічі з його відділом вистріляли всіх його людей» (при цьому «Юрко» посилається на розкритиковані ним мемуари Боровця — Д. Я.). Оскільки «така “лісова політика” “Бульби” тягнулася майже до кінця літа 1943 р. і сіяла анархію в терені, дезорієнтувала населення і треба було якось з того виходити. За відомом і згодою Крайового проводу ОУН(б) к-р “Охрим” (Дмитро Клячківський — Д. Я.) дав наказ роззброїти штаб “Бульби”. Виконуючи наказ, сотня к-ра “Дороша” оточила місце постю штабу «Бульби» біля с. Бистричі Людвипольського р-ну і без жодного пострілу його перебрала. “Бульби”, його дружини і ближчого його оточення в штабі на той час не було. Штаб цей і його охорону, в складі неповної сотні (83 чол.) сотня к-ра “Дороша” ескортувала в околиці с. Стидинь у Костопільщині». На цей момент до штабу «входили»: полковник Совенко, «літня людина, гетьманець», полковник Терейко — «також старший за віком гетьманець, сотник Новицький — «старшина Армії УНР» та його дружина, поручник, інженер Гудимчук — «людина невійськова, за фахом землемер», «Євген» — «учитель з Житомищини», командир охорони штабу та зв’язковий «Крук». «Всі вони, не маючи змоги вернутись до легального життя, дали згоду перейти в УПА. Сотня охоронного штабу «Бульби»... була на той час одинокою бойовою одиницею збройних відділів «Бульби»: ввійшла до куреня к-ра “Наливайка”».

«Самого “Бульбу”, — завершує свою розповідь «Юрко», — судив заочно польовий суд (під головуванням О. Омелюсіка), члена ГВШ УПА... Основним звинуваченням «Бульби» було те, що він своїми переговорами з німцями і совітами вносив анархію і в без того складні етапи самозахисту населення, що було основною ціллю Української Повстанської Армії. В своїй співпраці з ворогами «Бульба» дав їм доступ

до заплля (тобто тилу — Д. Я.) УПА, що спричинило ряд диверсій»¹.

Питання — на підставі якого закону судив один польський громадянин, українець за походженням, такого ж, як він сам? — віднесемо до риторичних.

Тепер погляньмо на ситуацію німецькими очима. Кризь їх окуляри та біноклі ситуація на полі бою мала такий вигляд.

24 квітня 1943 р. шеф СД на Волині і Поділлі Пютц (Putz) запропонував Бульбі вийти з підпілля. 19 травня цього ж року той відповів німецькому зверхникові: *«причина збройного спротиву — безоглядний терор німецької поліції супроти українського населення»*. «Бульба» назвав передумову будь-яких подальших переговорів — припинення терору. На той момент німці оцінювали сили Боровця в 20 тис. багнетів, а його операційною зоною називали землі на північ від лінії Рівне—Звягель (Новгород-Волинський). І групу Боровця, і групу Бандери німці характеризували як гостро протинімецькі. Звіт від 21 травня 1943 р. вказував, що «Бульба» *«співпрацював із вермахтом у боротьбі з більшовицькими партизанами»*. На середину липня 1943 р. на північно-західній, за німецькою термінологією, Україні діяли чотири головні групи спротиву: «Бульби», Бандери, радянські партизани, інші (групи Андрія Кравця, Аркадія Устиміва, Петра Онищенка, Володимира Поліщука, Петра Білоуса). Тут звернемо увагу на повноту і точність німецьких звітів: окупанти вважали, що Боровець почав діяти в районі Сарн від вересня 1942 р. і що він є прихильником Бандери.

Констатуємо. Зі всього наведеного вище (з певною долею вірогідності) можна зробити припущення: Українська Повстанська Армія Тараса Бульби-Боровця як озброєна і регулярна військова частина припинила свою діяльність між травнем і вереснем 1943 р. Деякі її підрозділи, однак, правдоподібно, діяли ще 1944 р. Принципово важливо відзначити, що 19 листопада 1943 р. у Рівному — столиці Райхс-

¹ Петренко Р. («Юрко», «Омелько») За Україну, за її волю (Спогади) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 27. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1997. — 277 с. — СС. 107, 108, 109—114.

комісаріату «Україна» — «Бульба» вступив у переговори з німцями, але 22 листопада був заарештований і «перевезений до Варшави для подальших узгоднень»¹.

Ініціатор створення УПА — Степан Бандера

На рівні суспільної свідомості впродовж десятиліть у режимі нон-стоп функціонує залізобетонна формула «Степан Бандера = ОУН», «ОУН = Степан Бандера». Принаймні три покоління сучасних українців не мають сумнівів: «УПА = Степан Бандера».

Це — аксіома, загальноприйнята на рівні як суспільної свідомості, так і на рівні високої академічної науки. Щороку в Києві та в деяких інших населених пунктах України спостерігаємо факельні ходи, присвячені черговій річниці створення УПА під гаслом «Бандера — наш герой! Покрова — наше свято!». Залишаючи осторонь семантику цього гасла, звернімося до академічного формулювання. Воно жорстко пов'язує поняття ОУН та УПА. Фактично робить їх синонімами. Клікаємо на сайт Інституту історії України Національної Академії наук України. Читаємо: «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2005. — 53 с.»² Зі змісту «Висновку» дізнаємося: проблема взаємовідносин Організації Українських Націоналістів, Степана Андрійовича Бандери, зокрема, та Української Повстанчої Армії взагалі не розглядається.

— Чому так? — запитає той, хто мав терпіння дочитати цей текст саме до цього місця.

Єдина правдива відповідь: а тому, що взаємовідносин ніяких не було і не могло бути ніколи.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 98—100, 191 та ін.

² Електронна версія документу доступна за адресою <http://www.history.org.ua/?litera&id=2033>).

Аргументів — греблю гати.

Наступник Бандери на позиції лідера ОУН(б) в 1941—1943 рр. (офіційно це називалося «Урядуючий провідник») Микола Лебідь: Бандера «жив у Берліні до 15 вересня (1941 р. — Д. Я.) під домашнім арештом»¹. Погодьтеся — організувати що-небудь в Україні з Берліна в конкретних обставинах 1941—1945 рр. досить важко. Якщо взагалі можливо.

Василь Кук, останній Головний командир УПА: «Весною 1943 р. на розширеній нараді Проводу ОУН посаду Провідника ОУН (тобто Бандери — Д. Я.) замінено тричленним Бюро проводу ОУН у складі Миколи Лебеда, Романа Шухевича і Дмитра Маївського. Після відмови М. Лебеда входити до складу членів Бюро, на його місце було обрано Зеновія Матлу. Таку форму керівництва згодом узаконив III Надзвичайний великий збір ОУН, що відбувся в серпні 1943 р. На ньому Головою Бюро проводу одноголосно обрано Романа Шухевича, а членами — Дмитра Маївського і Ростислава Волошина». Яке це має відношення до УПА? А таке: «Роман Шухевич очолював увесь визвольний рух, його структури: ОУН, УПА, Секретаріат УГВР. Бюро Проводу в Україні після трагічної загибелі двох його членів — Ростислава Волошина у серпні 1944 р. та Дмитра Маївського в грудні 1945 р. — не відновлено... Лише навесні 1947 р. на пропозицію Романа Шухевича мене (Василя Кука — Д. Я.) обрано його заступником». Тоді і відбувся розподіл «сфер відповідальності»: Шухевич залишив за собою керівництво «західними краями (Карпатський, Львівський, Закерзоння)», Кук — східними (ПЗУЗ, Поділля, східні області)².

Це — не аргументи, може зауважити компетентний читач. І, до певної міри, матиме рацію. Кук і Лебідь — відомі опоненти Бандери в середовищі їхньої ОУН. Вони не мали

¹ У роковини загибелі Романа Шухевича. Інтерв'ю з Миколою Лебедем Петра Содоля. // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка». Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2007. — 560 с. — С. 291.

² Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2007. — 560 с. — С. 475, 477.

підстав любити Степана Андрійовича. Не будемо суворо судити їх за те. Спробуємо проаналізувати військовий досвід і фах Бандери. Якщо дуже коротко, то його досвід такий.

Народжений 1909 р. в сім'ї звичайного, нічим не примітного сільського священика. Всі дитячі роки провів у селі (до слова, вже одна ця обставина і вже на цьому етапі радикально відрізняла його від старшого на два роки Шухевича. Роман виростав у великому європейському мультинаціональному та мультикультурному місті. Володів, окрім рідної, також німецькою, польською, російською. Все те, до чого мав доступ Роман, за визначенням, не було доступним, Степанові (але про це — далі). Гімназія в Стрию. У червні 1934 р. — смертна кара із заміною на довічне ув'язнення (в цьому випадку, як подекують, не обійшлося без заступництва Митрополита Андрія Шептицького). На волі, несподівано для себе, опинився 13 вересня 1939 р. — завдяки німецько-радянській окупації Польщі, громадянином якої він був. Менше двох років на волі. За цей час розколов ОУН (до цієї історії ми повернемося трохи пізніше). З літа 1941 р. інтернований німцями, до грудня 1944 р. утримувався в бараку «Z» в Заксенгаузені.

Барак «Z» всі й усюди чомусь постійно називають «концтабором Заксенгаузен». Але розташовувалася ця будівля **поза територією концтабору** й адміністрації його (наскільки це відомо з відкритих джерел) не підлягала. В першому легко переконатися, зазирнувши на сайт музею Захсенхаузена. Утримувалися в ньому необхідні для різних політичних потреб нацистського режиму діячі — як ото члени родини баварського кронпринца Рупрехта, промисловець Фріц Тіссен, протестантський лідер Німеллер, людина, яку називали сином Сталіна, австрійський канцлер Шунінг, радянський генерал Карбишев, провідник ОУН Андрій Мельник, єдиний радянський агент у гестапо — Віллі Леман, та інші знаменитості¹. Для нашої розповіді важливо знати: ані сам Степан Андрійович, ані будь-хто з його партійних

¹ Список утриманців — див.: http://de.wikipedia.org/wiki/KZ_Sachsenhausen).

товаришів, які в цьому «таборі» перебували, ніяких свідчень про свої страждання в кадеті не залишили. Ніколи і ніде про те не згадували. Жоден із в'язнів того концтабору, які вижили, ніде і ніколи про перебування там Провідника ОУН(б) не згадував. Жодного свідчення. Жодного документу. Жодної світлини. Як, наприклад, світлини в таборовій уніформі в'язня Освенціму Василя Бандери. Єдина відома згадка — свідчення Тараса Боровця: саме тут, у бараку «Z» він уперше в житті зустрівся зі Степаном Бандерою — той займав камеру 73. Тарас — 77-му.

Яким чином Бандера, перебуваючи в ізоляції в Німеччині, міг впливати на події в Україні, в ОУН його імені та в УПА? Хай там як, по звільненні з табору, в 1945—1947 рр. Бандера та його сім'я змінюють принаймні 5 німецьких міст, аж поки не осідають у Мюнхені.

Тепер питання: як простий сільський хлопець, без якої-небудь військової освіти, людина, яка більшу частину свого довоєнного і воєнного життя провела в умовах жорсткої ізоляції від зовнішнього світу взагалі й від галицько-українського, зокрема, могла впливати на які-небудь політичні процеси на територіях, окупованих двома жорсткими тоталітарними режимами? І це — без мобільного телефону, Інтернету, пошти, будь-яких інших засобів зв'язку? І не просто на політичні процеси — а на формування та дії «Армії безсмертних»?

Можливо, ми, ті, хто має щастя жити через 70 років після тих подій, чогось не розуміємо? Не знаємо?

Звернімося до свідчень сучасників. Беремо перше-ліпше, з будь-якого зі 100 томів «Літопису УПА». Наприклад, боєць УПА Новицький, один із небагатьох, кому пощастило вижити, жодного разу (як і інші його побратими) не згадує ані Степана Бандеру, ані його фракцію ОУН. Як, між іншим, і більшість мемуаристів, говорить тільки про ОУН як цілість¹.

¹ Новицький С. У змаганнях за волю української землі // Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Споми́ни учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 188 та ін.

Антін Качала («Шугай»), один із тисяч рядових стрільців УПА, в свою чергу, залишив нам такий спомин: *«Ще далеко перед пересувом фронту на захід (тобто до липня 1944 р. — Д. Я.) в Яворівщині (сучасний Яворівський район Львівської області) були зорганізовані групи УНС (Українська Народня Самооборона), де опинився і я після втечі з примусової праці на дорогах в німецькому «Баудінсті» (т. зв. німецька служба батьківщині). Літом 1943 р. я зголосився до УНС, де були згуртовані мої ровесники». І далі: «з початком серпня 1944 р. ОУН провела велику освідомлюючу акцію проти відходу молоді до більшовицької армії, натомість радила вступати в ряди УПА». Антін і його товариші, всього біля 200 осіб, перейшли до лісу 22 серпня 1944 р.¹*

Бог із ними, з мемуаристами. Недарма кажуть — бреше, як свідок. Звернімося до більш надійних методів. Один з них називається «квантифікація». Це — кількісна оцінка якісних ознак. Беремо будь-який том «Літопису УПА». Відкриваємо біографічний показчик. Наприклад, узагальнений показчик до перших 19-ти томів. В ньому Бандера згадується менше 50 разів, та й то в контексті виключно пропагандивному. Шухевич — удвічі частіше і в контекстах виключно дієвих — був там, зробив те, наказав таке й т. п.²

Цього аргументу не достатньо? Добре. Сам усе ставлю під сумнів — окрім ідеї Бога. Апологети (грецькою — *πολοῦγία* — захисна промова), тобто активні захисники та пропагандисти УПА, в передмові до одного з перших томів, виданого в ті роки, коли багато живих свідків, учасників подій, бійців УПА були живі-здорові, констатували: *«Відділи УПА творилися від початку на базі понад-партійності як загальнонаціональної армії, і це не створювало ускладнень партійного характеру. Натомість підпільна адміністрація була розбудована на базі існуючої мережі ОУН, до*

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя». 1943—1947. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2001. — 320 с. — СС. 185, 186, 187.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 20. Показчик до «Літопису УПА». Книга перша: 1—19 томи. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1994. — 524 с.

якої було включено фахівців і працівників, серед яких було багато безпартійних чи людей, що вважали себе членами інших політичних партій... Коли є згадка, що, наприклад, автор «Чорного лісу» Улас був працівником Осередку пропаганди ОУН Станіславівської області, це ще не означає, що він був членом ОУН»¹.

Ініціатор створення УПА — Василь Івахів

Відомий і авторитетний дослідник історії ОУН Петро Мірчук, вважав, що перший загон УНС, який згодом став загоном УПА, був створений регіональним військовим референтом ОУН Василем Івахівим. Загалом, усі доступні мені інформаційні джерела в цьому питанні слово в слово повторюють (часом навіть без посилань на першоджерело) фундаментальну розвідку П. Мірчука «Нарис історії ОУН 1920—1939 роки». Наприклад, електронна енциклопедія ОУН-УПА². Про загальнодоступну Вікіпедію годі й говорити.

Їхню інформацію підтверджує вже згадуваний польовий командир УПА-Північ Роман Петренко («Юрко»). «В половині 1943 р., — впевнено пригадує він, — від Центрального проводу ОУН приїхав на Костопільщину і Сарненщину на інспекцію пор. Василь Івахів («Сонар», «Сом»)... Мені не відомо, чи вже тоді, чи дещо згодом» він «був призначений військовим референтом ОУН ПЗУЗ. У перші місяці розбудови УПА на Волині він фактично виконував роль шефа штабу к-ра Дмитра Клячківського». Позиція Івахіва була такою: «в Центрі є переконання про несвоєчасність організованого збройного виступу... питання збройної боротьби ще не визріло і з цим треба зачекати». Але, разом з тим, «творення збройних відділів для самооборони у нас є життєвою необхідністю». «Ураховуючи винятковість ситуації, він дав дозвіл на організацію збройних відділів, потрібних у нашому терені». «Реорганізацію» та «збільшення існуючих

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 3. Чорний ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947—1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947—1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1978. — 271 с. — СС. 15, 16.

² <http://oun-upa.org.ua/encyclopaedia/>

збройних відділів» було доручено тому самому Дубовому (Іванові Литвинчуку — Д. Я.).

На тому історія не скінчилася. «Дуже скоро після того, **в лютому місяці 1943 р.** Івахів приїхав вдруге і повідомив, що привіз нам офіційний дозвіл Проводу ОУН на розширення вже існуючих на волинському Поліссі бойових відділів. Він говорив, що до такого рішення прийшли після докладного ознайомлення і вивчення обставин військовим референтом ОУН «Шелестом» (Василь Сидор) і його розмов з **майбутнім Головним Командиром УПА «Туром» (Роман Шухевич)**. Вони прийшли до висновку, що для ефективної самооборони потрібна більша активна бойова сила. Був він приємно вражений, коли його попросили прийняти дефіляду вже існуючих трьох неповних куренів УПА в Степанщині»: куреня «Яреми» (який розвинувся на базі сотні «Коробки»), «Наливайка» (справжнє прізвище — Левинець) та «Гострого» (справжнє прізвище невідоме), які «командували самооборонами, початки яких мені важко визначити».

Також Івахів указав, — пригадує «Юрко», — «на потребу не афішувати військових дій УПА. Мотиви були такі, що відділи УПА були ослабі, «необстріляні» і легко могли бути знищені ворогом. Цих вказівок ми досить сумлінно дотримувались».

«Одним із перших відділів, — веде він далі свою розповідь, — що **діяли вже в 1943 р.**, треба, мабуть, уважати сотні, а згодом курені к-рів «Шавули» (прізвище невідоме, база — Людвипільській р-н Костопільського повіту) і «Дороша» (прізвище невідомо, її називали «сотнею особливого призначення» яка підпорядковувалася особисто «Дубовому»)).

Термін «**діяли**» в контексті воєнного часу треба, мабуть, розуміти як «воювали». Мемуарист уточнює: бої з копаківцями у Степанському районі на Костопільщині почалися **навесні 1943 р.** Водночас уточнює: **у квітні 1943 р.** на «господарській нараді» за участі «понад 200 людей» та «представників організаційного активу з північної Житомирщини» Клячківський «сказав, що прийшов час до відкритого збройного конфлікту з ворогом», а «в першій мірі треба

припинити свавілля німецької адміністрації, випхати їх з терену...»

Після отримання «дозволу» від Івахіва, «по деякому часі», тобто в травні 1943 р., «“Охрим” поінформував нас, що відтепер райони Костопільщини, Сарненщини, з просторами на схід і північ від них, стають Воєнною Округою (ВО) під назвою «Заграва», командиром якої він призначає «Дубового», починає творити штаб та іншу військову адміністрацію...» Першим завданням ВО «Заграва» стало «перебрання і виведення в підпілля української поліції», розташованої в Сарнах, Дубровиці, Клесіві, Рокитному та ін. «У назначений день вийшли всі вони (89 осіб), забравши з собою зброю, амуніцію, одяг, господарче майно... Це сталося в лютому 1943 р. в Сарнах».

Між ухваленням будь-якого рішення та його реалізацією часом пролягає велика відстань. Не став винятком і цей випадок. «Формування ВО «Заграва» стрінулось від самого початку з колосальними труднощами. Бракувало всього — командирських кадрів всіх рівнів, зброї, амуніції, топографічних мап, одягу, взуття, білизни, медикаментів. Та найбільшою проблемою була відсутність фахових старшин-штабовиків з досвідом...». Аби проблему розв'язати хоч в якийсь спосіб, створили підпільну офіцерську школу. Організована школа «Дружинники»¹ була особисто «Гончаренком» (можливо, в квітні 1943 р. або пізніше, зі слів мемуариста це з'ясувати неможливо — Д. Я.), в ній навчалася понад 100 осіб. Кількість викладачів — невідома.

На той час, якщо точно — на початок квітня 1943 р., стверджує «Юрко», вже функціонував перший штаб ВО «Заграва». Було сформоване і командування військової округи: командир — «Дубовий», начштабу — Леонід Ступницький. «Одночасно... створились наступні ВО: «Турів» (Луччина, Ковельщина, Володимирщина, Горохівщина, Берестейщина», к-р — Юрій Стельмашу, «Рудий»), «Південна

¹ Школа розташовувалася між селами Злотинь і Яполот над р. Горинню на південь від м. Степані. Тут розміщувався і штаб Л. Ступницького. Докл. див.: Грабенко В. В рядах УПА на Костопільщині (спомини з 1944 року // Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Споми́ни учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — СС. 68, 69.

Волинь» (Рівенщина, Дубенщина, Кременеччина, Остіжчина, к-р — «Еней») та «Східня Воєнна Округа» (Житомирщина, к-р — Федір Воробець, «Верещака»). Командиром всіх збройних сил було призначено (ким? — Д. Я.) полк. «Охрима» — «Клима Савура» (Дмитра Клячківського), комендантом заплля став «Павленко» (Ростислав Волошин). Як видно зі складу штабу, в ньому знайшлися старшини з визвольних змагань 1917—1920 рр. Це були старшини армії УНР, що опинилися на території Польщі». При цьому «Юрко» підкреслює, що і Ступницький, і Омелюсік, і полковник Сергій Кульжинський «були офіцерами ще російської царської армії... Разом із старшинами інших армій, вони заповнювали існуючі прогаліни у вишколі, плянуванні... З великою повагою і увагою оточували в підпіллі і в УПА цих старшин...»

Висновок: станом на 1942 р. на території Волині, тобто на території Райхскомісаріату «Україна», крім УПА Бульби-Боровця, існувала ще якась УПА **зі своїм штабом**. Її командувач Василь Івахів, член ОУН фракції Бандери, загине у бою 13 травня 1943 р.

Організатор УПА — Дмитро Клячківський

Після загибелі Івахіва «влітку 1943 р. штаб ВО «Заграва» було доповнено і переіменовано в Головний Військовий Штаб УПА, як штаб всіх збройних відділів УПА на Волині, Поліссі, північній і південній Житомирщині і суміжних просторів. **Штаб Головного командування УПА був остаточно укомплектований у липні 1943 р.**» Командир — Дмитро Клячківський, заступник — Михайло Медвідь («Карпович», «Крем'янецький»), начальник штабу — Леонід Ступницький, начальник оперативного відділу, — Олександр Омелюсік, заступник — Сергій Кульжинський, усього 12 осіб. Після цього, у липні 1943 р., к-р «Дубовий» сформував новий штаб ВО «Заграва» у складі 8 осіб. Начальник штабу — майор «Дубовий» (Іван Литвинчук).

І лише **наприкінці 1943 р.** було створено Головне командування (ГК) УПА на чолі з Шухевичем, «що мало завдан-

ня об'єднати повстанські відділи всіх земель України. Досі доступні документи стверджують: що це ГК УПА почало формально діяти в січні 1944 р... Дотеперішнє волинське ГК УПА було переіменоване на крайове командування УПА-Північ. Крім нього повстали крайові команди УПА-Захід, УПА-Південь і УПА-Схід»¹.

Неузгодження в споминах Петренка зрозумілі: в конкретних обставинах місця і часу було не до ведення хронологічних довідників: «фотографування, писання щоденників, роблення нотаток, приватна кореспонденція в підпіллі, з огляду на конспірацію, були строго заборонені... Матеріалом, що відносився до дій ОУН і УПА як: звіти, фотографування окремих подій і т. п. займались спеціально уповноважені люди, архіварі-літописці, які такі матеріали збирали, впорядковували, доповняли і переховували»². Спомини він писав в еміграції, через кілька десятиліть після тих подій. Спробуємо уточнити його відомості, порівнявши з іншими джерелами. В цьому випадку — із матеріалами інших мемуаристів та із документами УПА першої половини 1943 р.

Безпосередній учасник подій, який відобразив їх по гарячих слідах, запевняв ось у чому. **В березні 1943 р.** «німецька влада розпочала ліквідацію української міліції, поголовно заарештовуючи міліціонерів по станіцях та спроваджуючи їх за дроти в табори по великих містах». Приблизно в той самий час, тобто в лютому—березні, «український селянин... випорнав дбайливо захований кріс з набоями та, злучившись з такими ж як сам, односельчанами, створив перші зброй-

¹ Петренко Р. («Юрко», «Омелько») За Україну, за її волю. (Спогади). Літопис Української Повстанської Армії. Том 27. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1997. — 277 с. — СС. 100—101, 102, 103, 104, 116, 118, 123, 124, 129, 131, 146, 167, 201, 204. Мемуарист також дезавує відомості, які було опубліковано по війні П. Мірчуком, вказуючи на те, що цей «визначний член ОУН(б) з початком німецько-совітської війни був ув'язнений і перебував в концентраційному таборі. Події, зв'язані з формуванням і діями Української повстанської армії на Волині, чи в Галичині, не були йому безпосередньо відомі». — Там само. — С. 121 та ін. Наприклад, П. Мірчук стверджував, що «цілістю дії і, головне, організаційною розбудовою керує уповноважений делегат КВШ при Проводі ОУН полк. Шелест, відомий теж під псевдами Конрад і Зов (справжнє прізвище: Василь Сидор), як перший Шеф Штабу УПА (Північ)». Але ця інформація не підтверджується відомими мені матеріалами.

² Там само. — С. 169.

ні відділи самооборони (підкреслення мемуариста — Д. Я.) *Української Повстанчої Армії, готовий до загибелі битись в обороні своєї правди*». І далі: «Тимчасом твориться Головна Команда УПА та Команди поодиноких груп (підкреслення мемуариста — Д. Я.). Далі автор споминів перераховує десятки сіл на території Костопільщини, Крем'янецьчини, Ковельщини, Дубенщини, Луччини, а також на Волині, Поділлі, Поліссі, Житомирщині, Київщині, охоплених селянськими виступами.

Про співгромадян-поляків він писав так: «польський елемент на Північно-Західних землях... насамперед йшов на зустріч сталінській партизанці, даючи їй допомогу інформаціями, харчами, приміщенням і активною співдією. Це довело до конфлікту з автохтонним українським населенням. Тоді польський елемент почав оглядатись за новим опікуном і знайшов його в німцях, з'єднуючи себе їх службою у «шуцманшафтах», створених німецьким окупантом для пацифікацій українського населення»¹.

Ще один мемуарист, на той час керівник СБ ОУН на ПЗУЗ, пише до брата Володимира, який на той час був у збройному підпіллі в Карпатах: «маючи кілька вільних днів», захотів побачити, «як дихає “Галиція”». Побачене справило на автора пригнічуюче враження: «вертаю туди, де розмах, революція приборала неправду грандіозних розмірів. Ці два дні зробили на мене паршиве, пригнітаюче враження... народ животіє, а не живе». По поверненні з Генеральної Губернії до Райхскомісаріату (тобто зі східної Галичини на Волинь) він остаточно переконався: «Повстанчу акцію на північно-західних землях і частинно на східних теренах ми мусили почати. Причини дві: почали множитись отаманчики, як Бульба-Боровець, а з другої сторони — червона партизанка почала заливати терен. Отже, коли би ми не почали повстанчої акції, то не мали б що робити (підкреслення

¹ Борисенко А. С. На шляхах збройної боротьби. Українська Повстанська Армія (УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. Том І. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 С. — СС. 20—21, 22, 23. Ці спомини було написано 1943 р. та опубліковано в підпільному часописі ОУН «Ідея і Чин», (р. 2, №. 5, 1943 р., стор. 16—18) (примітка укладачів «Літопису» — Д. Я.).

автора листа — Д. Я.). Є ще і третя, морального характеру. Почулись голоси: «Де ж той провід? Чому не дає зарядження бити німців?». Тепер ми тим балакунам заткали роти, а революцію усунули. Тягар боротьби возложили на плечі усього суспільства, хоче воно того, чи ні, мусить нести його. Значить — тотальна революція»¹.

Матеріал «До початків Української Повстанчої Армії»
«Хто вони ці, народні месники? Вони вирости з гущі народу. Це ті селяни і робітники, яким спалено хату, зруйновано дорібок, вистріляно родину. Це ті шуцмани, яким вистріляно товаришів і яких замкнуто за колючі дроти. Це ті баталіонщики, яким велено стріляти своїх батьків, матерей, сестер та братів. Це вкінці ті урядники, яким за їх працю викопано яму, куди мали лягти разом з родиною. Вони всі пішли в ліс, об'єднані великою ідеєю любови до свого народу і своєї батьківщини та ненавистю до гнобителів-чужинців»².

Перечитаємо спомини згадуваного Миколи Омелюсіка. У 1943 р. він — керівник Оперативного відділу УПА-Північ. Оперативний відділ — це основа основ штабу будь-якого рівня. Саме оперативний відділ несе відповідальність за планування основної військової функції — бойових завдань. Він чесно визнає: «Вся канцелярія Штабу УПА Волинь-Полісся складалася з однієї скриньки, головним чином з мапами, що часто носив її на плечах один-єдиний писар, що був на цілий штаб. Потрібні ж секретні папери та шифр носили в своїх торбинах начальник оперативного відділу та начальник штабу».

Тепер по суті. «Рік 1942 пройшов ще в підготовчих працях для розгортання відкритого збройного спротиву... **На початку березня 1943 р.** українська поліція, за виїмком небагатьох осіб, захопивши всю зброю, яку посідала і яку мала під своєю охороною, пішла в ліс. Це були основні кадри сьак-так вишколених людей для розгортання більших відділів УПА».

¹ Макар В. До початків УПА. Лист з Волині. // Літопис Української Повстанської Армії. Том І. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 с. — СС. 43, 44.

² Там само. — С. 39.

Першопрчиною, яка поклала початок безповортній зміні лояльного ставлення українського населення до визволителів від радянського ярма, стала невимовна трагедія: «винищення літом 1942 р. в бестіяльський (диявольський — Д. Я.) спосіб всього жидівського населення показало, на що здібні німці, коли їм треба буде винищити не тільки поодиноких людей, але й цілу націю»¹.

Безпосередніх поштовхів до початку активної антинімецької боротьби було, на думку Омелюсіка, два. Перший — «гасло «Україна це свята земля будучності німецького народу» було тією провідною зіркою, на яку вже орієнтувалися всі розпорядження німецької адміністрації». Другий — «терор, який німці зміцнили з початком 1943 року (масові розстріли в Рівному 8 березня 1943 р., в Крем'яниці — 23 лютого 1943 р. та інші)», які «спричинили до народження жадоби відплати та кипучої ненависті. Так постала **потенціальна УПА**» (підкреслення наше — Д. Я.). Основними супротивниками цієї «потенціальної УПА», — вказує мемуарист, — виступали німці, «червоні москалі», «польські наїзники». Останні, за його словами, «прилучалися» або до німців, або до «червоних». «На канібальські звірства (тобто німців, поляків та «червоних москалів» — Д. Я.), — обґрунтовує він, — треба було відповідати сильними дошкульними ударами». **Фактична війна з німцями**, — за твердженням Омелюсіка, — **почалася вже в березні 1943 р., між 1-м та 18-м числом**. При цьому, — уточнює він, — фактор рейду Ковпака, на якому наголошують деякі інші мемуаристи, особливого значення не мав, оскільки головною метою червоних диверсантів було «знищення нафтових споруд на Дрогобиччині», а сам рейд ковпаківців був «рейдом пропагандивно-терористичним».

У другій половині 1943 р., — пише він далі, — УПА «зарисувалась» на території «цілої Волині з промінюванням на Поділля та на Київщину». Ця УПА «підлягала одному провідникові і командирові» — Дмитрові Клячківському (Климу

¹ Детальний опис цього голокосту див.: Борисенко А. С. На шляхах збройної боротьби. Українська Повстанська Армія (УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. Том І. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 С. — СС. 161—198 та ін.

Савуру). Начальником штабу був Ступницький (Гончаренко), начальником оперативного відділу — Омелюсік, начальником розвідки полковник армії УНР — Литвиненко. Місце «постою» — в районі села Великий Стидин, Костопільського повіту (тепер — Костопольський р-н Рівненської обл. — Д. Я.). «За оцінкою штабу, — уточнює Омелюсік, — ефективна сила УПА на Волині в другій половині 1943 р. виносила около 20 000 озброєних людей, до яких належали організовані курені і теренові частини (від роя до сотні)»¹.

Висновок Володимира Макара, який 1943—1944 рр. працював у редакції підпільної радіостанції «Вільна Україна» в Карпатах (виявляється, і така була! — Д. Я.): «самооборона українського населення Волині і Полісся від грабіжницько-терористичних нападів більшовиків і німців стала всенародним рухом»². Принагідно зауважимо: «всенародний» характер «народній самообороні» на цьому етапі додавала й публічна пропаганда цілей і методів їх досягнення. Саме про це йшлося в широко відомому й неодноразово цитованому і мемуаристами, і пізнішими дослідниками документу «За що бореться Українська Повстанча Армія (УПА)?». Фізично — це двосторінкова летючка з підписом «Українська Повстанча Армія». Дата — серпень 1943 р. Цікаво те, що ця летючка з'явилася місяцем раніше, ніж «Політична декларація» тої-таки УПА, під якою стоїть підпис «ОУН» без додатку «(б)» і яка переписана з тексту серпневої летючки. Зміст обох зводиться до 13 пунктів, серед яких: «За вільну українську по формі і змісту культуру», «За героїчну духовність, високу мораль, за громадську солідарність, дружбу та дисципліну». Аби не переповідати інше, пропоную кожному охочому зазирнути до відповідного розділу Конституції України 1996 р.

У цих простих, на перший погляд, документах, міститься якась своя, мені не зовсім зрозуміла, інтрига. Судить

¹ Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії. Том І. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 с. — СС. 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 37, 38.

² Вадим. Із дій всенародної самооборони на Волині й Поліссі // Літопис Української Повстанської Армії. Том І. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 с. — С. 34.

самі. У вересні з'являється брошура. Назва: «Політична Деклярація УПА. За що бореться Визвольно-Революційна Українська Повстанська Армія (короткий виклад ідеї і програми УПА)». Підпис: «Провід Організацій Українських Націоналістів (Самостійників)». Підкреслюю: дата і слово «самостійників» уписано ручкою після того, як цю підпільну чотиристорінкову брошуру було видано.

Мимоволі напрошується висновок: для населення не уточнювали, що це — політичний документ бандерівської фракції, яка намагалася в той час видати себе за цілісну, нероз'єднану ОУН. Хай там як, головний зміст її такий. Чи то ОУН, чи то ОУН(с), чи то ОУН(б), чи то ОУН(с-д), чи то УПА, чи то ВРУПА сформулювала основну мету своєї боротьби:

- щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі;
- передачу великої промисловості у «національно-державну власність»;
- дрібна власність повинна бути кооперативно-громадською;
- участь робітника в керівництві заводами;
- фаховий, а не комісарсько-партійний принцип в керівництві;
- восьмигодинний робочий день;
- справедлива винагорода праці;
- вільний вибір професії та місця праці;
- національно-державна організація великої торгівлі;
- повна рівність жінки з чоловіком;
- свобода друку, слова, думки, віри і світогляду;
- право національних меншин плекати свою власну по формі і змісту національну культуру.

Були перераховні й пункти «проти»:

- імперіалістів і імперій;
- інтернаціоналістичних і фашистсько-націонал-соціалістичних програм і політичних концепцій;
- російського комуно-більшевизму і проти німецького націонал-соціалізму,
- більшовицьких колгоспів та німецьких громгоспів.

Насамкінець, як годиться, було визначено керівництво рухом: *«Політичну силу організовує, розбудовує і закріплює Організація Українських Націоналістів (ОУН). Військову силу українського народу становить в сучасний момент визволь-но-революційна Українська Повстанча Армія (УПА)».*

Одне не зрозуміло. Чи брали до уваги укладачі цього документа наявність «українського народу» за межами Волині та Галичини? А як бути з тими українцями, які жили в УРСР, які воювали в лавах Червоної Армії і ніколи про УПА та ОУН не чули, не знали? Наскільки взагалі коректно весь час і всюди виступати від імені цілої ОУН і всіх українців, тим більше що саме 1943 р. заходами ОУН «мельниківської» творилася дивізія «Галичина»? Крім того, впродовж попередніх 20 років «організовувала, розбудовувала та закріплювала» політичну силу тої, більшої частини українського народу, Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків). Вона, як і будь-яка інша тоталітарна політична сила та терористична організація, навряд чи погодилась би передати оту «політичну силу» комусь іншому.

Дмитро Клячківський був «збирачем» УПА на Волині

Перевіримо свідчення мемуаристів за допомогою відомих оригінальних документів УПА того періоду. Звернімо увагу, насамперед, на їх дати та підписи. Перший з них — «Відозва до українців», яка починається словами: *«Вже два роки палає на наших землях кривава війна, яку ведуть між собою московський та німецький імперіалізм за те, щоб панувати в Україні, за те /щоб/ безконтрольно грабувати та визискувати її багатства, за те, щоб по своїй впадоби використувати її людські сили».* Дата — **20 травня 1943 р.** Підпис: *«Головна Команда Української Повстанчої Армії».*

Другий, датований **15 серпня того ж року**, має заголовок «Розпорядження в земельній справі Головної Команди Української Повстанчої Армії як найвищої й одинокосувєренної влади на звільнених землях». Суть викладено в першому ж пункті: *«Всі землі з їх водами, наземними і підзем-*

ними багатствами України становлять добро Українського Народу». Підпис: «Командир Української повстанчої армії Клим Савур».

Наступний за часом наказ має порядковий номер 8 і дату 27 серпня 1943 р. Підписи — «Командир Української Повстанчої Армії» Клим Савур та «Шеф військового штабу полк. Гончаренко». Цей наказ, «нав'язуючись до військових традицій нашого славного минулого з давніх часів і з часів визвольної боротьби рр. 1918—1922 армій УНР і УГА» запроваджує офіційну назву всіх вояків УПА — «козаки» у сухопутних і морських (!) військах.

Що звертає на себе увагу в цих документах? Перше — ідеологічна прив'язка УПА до УНР і ЗУНР, тобто до тих протодержавних національних утворень, спадкоємство з якими 1941 р. категорично відкидала група Бандери. Друге — вояки називають себе «Повстанча» Армія, а їх видавці — «Повстанська».

Ще один серпневий наказ, від 30-го числа, чомусь також має 8-й порядковий номер. Назва — «Окружним, надрайоновим, районним і сільським командантам запілля». Зміст — про «негайну організацію самооборони». Інструкція, яка додавалася до цього наказу, містила, зокрема, такий пункт: «В самому селі нехай кожна хата, клуня, погребник, пліт буде фортецею, з яких бити ворога кулею, сокирою, вилами, окропом і гарячою смолою», а також рекомендації щодо заходів «протиповітряної оборони», «розвідки та зв'язку». Інструкція визначала й ворогів, яких треба було «бити кулею, сокирою, вилами, окропом і гарячою смолою: 1) німців, 2) поляків, що є на услугах німців і большевиків, 3) більшовицькі банди на північних наших землях».

Ще один наказ армії (число 11 вересня): «Вплинути на селян, щоби всіма можливими способами заховали хліб та інші харчові продукти. Також полотно, одіння і все, що ворог може при несподіваному наскоку забрати... Хати очистити теж з хатньої обстановки. Хати можуть бути п о п а л е н і... Подбати, щоб кожен селянин, крім хати, виготовив собі добру землянку на мешкання на зиму. Хата згорить, землянка заступить хату».

З 20 вересня (Ч. 4—5) 1943 р. з'являються накази «Шефа Політичного Штабу групи «Заграва» Остапа». Накази стосуються призначень шкільних референтів, ремонту шкіл, забезпечення їх паливом на зиму, запровадження медичного огляду дітей, цензури книжок, профілактики можливих пошестей серед населення, затвердження штатів окружних шкільних управлінь і т. п. Останній має номер 35 і датований 7 жовтня 1943 р.

Наказ № 17 від 28 жовтня 1943 р., підписаний Савуром і Гончаренком, зобов'язував *«припинити всі дії проти румунів, мадярів, словаків, латвійців та інших, які перебувають на нашій території і з примусу під німецьким терором, виконують німецькі накази»*¹.

26 листопада 1943 р. «Наказ ч. 22. Командирам груп, командантам запілля, політкерівникам, Українському Червоному Хрестові» востаннє підписано *«Командир Української Повстанчої Армії Панас Мосур»*. А наступний датовано аж **14 січня 1944 р.** Це — «Наказ ч. 27 Командирам груп, командирам воєнних округ, референтам СБ в зв'язку з сьогоднішнім нашим положенням». Він зобов'язав *«дати більші можливості в роботі апаратові СБ»* та *«всіх, що працюють в рядах УПА, співпрацювати з СБ»*. Підпис: *«Командир УПА-Північ Панас Мосур»*².

Висновок: УПА, головним командиром якого, принаймні від середини серпня, був Клячківський, публічно оголосила про своє існування лише в травні. І тут виникає наступне питання: чому головний командир УПА, який командував нею щонайменше від 15 серпня і щонайпізніше до 26 листопада, раптово став командиром лише однієї з її складових частин? Що сталося за цей час?

Відповідь на це питання дав Олександр Луцький. Дав, підкреслюю, перебуваючи в МДБ-істській катівні, вийти з якої йому не судилося. На допиті в серпні 1945 р. він ска-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто-Львів, 2007. — 560 с. — СС. 135—140, 147, 153.

² Літопис УПА. Том 2. Нова серія. Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943—1944. Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 1999. — 773 с. — СС. 3, 4, 5, 42—43.

зав, що Провід ОУН у жовтні 1943 р. відрядив Шухевича на Волинь, «надавши йому необмежені повноваження в питанні проведення реорганізації та зміни керівництва крайовим «проводом» ОУН». По поверненні Шухевич дав Проводові (грудень 1943 р.) «позитивну оцінку діяльності ОУН-УПА на Волині і визнав, що робота на Волині організована і провадиться набагато краще, ніж в Галичині. Він також дав позитивну оцінку Клячківському, заявивши, що Клим Савур «серед учасників УПА користується великим авторитетом»¹.

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 424, 425.

РОЗДІЛ III

Скільки було вояків УПА і ким вони були?

Роман Шухевич ніяких даних по собі не залишив (або вони досі утаємнені). Його наступник, Василь Кук, говорить хіба про «багатотисячні відділи УПА»¹. Мирослав Прокоп, один із провідних діячів «бандерівської ОУН (у 1943 р. — головний її ідеолог, редактор її друкованого органу «Ідея і чин»), як один з редакторів 24 тому «Літопису УПА» вказує, що, за даними керівництва, ОУН «мала вже приблизно 12 тис. членів і 7 тис. юнацтва... В часи найбільшої розбудови ОУН і Української Повстанської Армії (УПА) на переломі 1943—1944 рр., УПА мала за оцінкою Джона Армстронга² 40 тис. людей». При цьому Мирослав Прокоп навмисне підкреслює — це чисельність тільки ОУН(б)³. Виникає питання: а звідки запозичив цифру 40 тис. сам Армстронг?

Гадаю, знаю відповідь. 16 жовтня 1944 р. VI відділ РСХА (зовнішня розвідка, керівник — бригадефюрер СС В. Шелленберг) оцінив чисельність УПА в 40 тис. комбатантів і підкреслив — вона має «широку підтримку населення», особливо в західних регіонах України⁴. Занотуємо: саме цю цифру навів у своєму дослідженні Джон Армстронг.

Ніяких відомостей про чисельність УПА не залишив по собі й «Урядуючий провідник», тобто фактичний і фор-

¹ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич.-«Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто-Львів, 2007. — 560 с. — С. 475.

² Ukrainian Nationalism — New-York-London, 1963.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Том 24. Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946 рр. Передрук підпільного журналу. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1995. — 590 с. — С. 11.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 51—56, 211.

мальний лідер ОУН(б) на території України в 1941—1943 рр. Микола Лебідь.

Командування українським «червоним» партизанським рухом мало свої відомості. Сидір Ковпак, двічі Герой Радянського Союзу, генерал-майор, командир найбільшого «червоного» партизанського об'єднання 26 вересня 1943 р. інформує свого начальника, командира Українського штабу партизанського руху, в близькому майбутньому — наркома внутрішніх справ УРСР Тимофія Строкача: *«У Рівненській області всі ліси заповнені озброєними бандами українських націоналістів, бандерівцями, якими керують українські націоналісти Рівненської області. Ці банди є в Станіславській та Львівській областях. Згідно із заявою партизанських керівників, на цій території є до 15 000 осіб»*. 18 жовтня 1943 р. ще один партизанський командир доповідає Строкачеві: *«На м. Житомир просунулось 17 000 осіб націоналістів, з боями переправляються через асфальт»* (так у тексті — Д. Я.), в Черняхівському хуторі їх нараховується 200 осіб, в с. Карпилівці — 600. *«Автоматичної зброї мало. Бандерівці підтягують 12 000 /осіб/ армії...»*

2 листопада 1943 р. Рівненське партизанське об'єднання повідомляє першому секретареві ЦК КП(б)У Микиті Хрущову та Тимофієві Строкачу: *«В трикутнику Ковель—Сарни—Столин на даний час діють націоналісти та чеські загони УПА. Загін Шавуридо — до 150 осіб, озброєння, гармата 45-мм одна, станкових кулеметів — 1, ручних кулеметів — 10, автоматів — 36, напів-автоматів — 30, минометів ротних — 1, мін до нього — 50, решта — гвинтівки, патронів до них від 50 до 80»*. 14 лютого 1944 р. командир Житомирського партизанського з'єднання — Строкачу: *«Агентурним шляхом, зі свідчень полонених, заарештованих і тих, що перейшли до нашого об'єднання із зброєю в руках бійців УПА встановлено, що 40 % УПА не є українцями, а є інгушами, осетинами, черкесами, турками, є і росіяни. ОУН особливо сильний склад УПА»*¹.

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — С. 97, 101, 108, 163—164.

Значний матеріал для роздумів залишили нам у спадок тогочасні німецькі джерела. 1 листопада 1944 р. Верховне командування та Генеральний штаб Сухопутних військ оцінюють УПА в 80—100 тис. і зазначають: «деякі українські джерела» називають число від 400 тис. до 2 млн 5 листопада у документі «Повстанський рух в Україні» III фронтовий розвідувальний відділ «Схід», цитуючи зізнання одного з полонених червоних офіцерів, констатує, що підрозділи Бульби, Мельника та Бандери «воюють «за ідею» і їх вважають дуже небезпечною силою для радянської влади». 9 листопада ті самі військові розвідники оцінили силу УПА-УНРА в 500 тис. бійців.

22 січня 1945 р. Верховне командування Люфтваффе: сили УПА-Північ — 90 тис., УПА-Захід — 40 тис. бійців. 2 лютого того ж року німецьке посольство в Братиславі звітує перед міністерством закордонних справ. Чисельність УПА, «яка виросла в боротьбі з двома імперіалізмами — більшовицьким і німецьким», сягає приблизно 100 тис. бійців¹. 20 лютого 1945 р. штандартенфюрер СС д-р Вітіска звітує керівнику IV управління РСХА групенфюреру СС та генерал-лейтенанту поліції Г. Мюллерові: чисельність УПА-Захід — 80 тис., «більшість яких тримають у резерві»².

Активний учасник збройної боротьби, один із засновників Української Головної Визвольної Ради (про неї ми розповімо нижче) Лев Шанковський вирахував: станом на 31 грудня 1943 р. в лавах УПА 22 024 бійці, в т. ч. 4 460 в УПА-Захід. У квітні 1944 р. їх чисельність сягнула 17 710 осіб, на кінець року — майже 30 000. Спираючись на документи УГВР, Шанковський назвав цифри прямих втрат УПА — 20 000 за 10 років.

Професор Євген Онацький, один із провідних діячів «мельниківської» ОУН, у свою чергу, був переконаний: лише під командуванням Боровця було 10 тисяч бійців. Це твердження, в свою чергу, категорично заперечив Шанковський.

¹ Саме цю цифру і наводить П. Мірчук. — Д. Я.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 66—70, 84—86, 86—90, 166—167, 212, 213, 219.

Він указав, що все населення Олевського району, на території якого оперувала УПА Боровця, ледве нараховувало 48 тисяч людей. На думку останнього, УПА Бульби — це щонайбільше 700 осіб, а чисельність загонів ОУН(м) — приблизно 500.

Корелюються між собою дані лише двох дослідників. Петро Мірчук називає цифри в 80 тис. українців та 20 тис. представників інших народів, які входили до складу УПА. Посилається він при цьому на анонімні німецькі документи. Лише через два десятиліття стало відомо: такі дані походять із цитованого вище німецького дипломатичного джерела. Згідно із авторитетним дослідником Володимиром Косиком, у червні 1943 р. їх чисельність становила 20 тис., а в листопаді 1944 р. коливалася між 80 та 100 тисячами стрільців і старшин¹.

Сучасний науковець Володимир Ковальчук у статті «Скільки ж солдатів було в УПА? Секрети розкриває Клим Савур»² (ці дані також опубліковано в 14-му томі «Нової серії «Літопису УПА»»), проаналізувавши документи, захоплені у загиблого командира УПА-Північ, констатує: «На час переходу радянсько-німецького фронту через Волинь та Полісся в тамтешніх осередках УПА-Північ і УПА-Південь налічувалося 6 920 осіб, у квітні 1944 р. — 6 960, а у вересні того самого року (де-факто УПА-Південь вже розформувалася) стався різкий спад — до 2 600 чоловік». Це — цифри по двох командуваннях УПА. Аналогічні дані по УПА-Захід відсутні.

Як бачимо, узгодити існуючі відомості неможливо в принципі. Дистанція між 1 млн і 2 600 — колосальна, пояснити її відмінностями в методиках підрахунку неможливо. Спробуємо подивитися з іншого боку. Не кількісного, а якісного. Поставимо собі таке питання: а ким були вояки УПА? Достовірних статистичних даних, як ми переконалися, з огляду на обставини місця та часу, не існує. Однак, намалювати узагальнений образ українського повстанця можливо. Зробив це відомий сучасний український до-

¹ Всі подробиці тут: <http://guardian-angel.ukamina.de/viewtopic.php?f=44&t=295>

² http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/3/7410/view_print/

слідник Іван Патриляк. Проаналізувавши облікові карти бійців групи «Богун» УПА-Північ, які дивом зберіглися в одному з архівів України, він намалював портрет типового українського повстанця на зламі 1943—1944 рр. *«Майже з цілковитою впевненістю, — написав він, — можна стверджувати — це був:*

- українець (98,2 %),
- який, скоріш за все, народився в місцевості, яка територіально входила до ВО «Богун» (78,41 %),
- уродженець села або невеликого містечка,
- хлібороб, ремісник чи робітник (понад 90 % випадків),
- віком від 18 до 28 років (понад 70 % випадків),
- з початковою або неповною середньою освітою (близько 65 %),
- неодружений і бездітний (75 %),
- який до приходу в УПА переважно не був знайомий з військовою службою (57,86 % випадків)»¹.

Тепер спробуємо зрозуміти: а скільки взагалі могло бути молодих, неодружених, народжених у селі, з початковою або середньою освітою на території 6 сучасних областей України — Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської та Чернівецької? Якщо 2 600, то можна говорити про «бандпрояви» нацистських колабораціоністів із числа місцевого населення. Якщо йдеться про 1 млн, то це — масова, загальнонародна війна.

Спробуємо розібратися. Для цього спробуємо відповісти на просте питання — а скільки взагалі було українців напередодні другої у ХХ столітті загальноєвропейської війни?

Скільки всього було українців напередодні II Світової війни і куди вони поділися?

Скажу відразу: простої, чіткої, однозначної, зрозумілої відповіді на це питання мені знайти не пощастило.

І це дивно. Адже за півсторіччя (від 1897 р. до 1939 р.) на території сучасної України було проведено 7 переписів на-

¹ Патриляк І. УПА була більш «робітничо-селянською», ніж радянські партизани // http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/10/14/59049/view_print/

селення, а саме: 1897 р. (Російська імперія), 1900 р. (Австро-Угорська імперія), 1926 р. (СРСР), 1930 р. (Румунія), 1930 р. (Чехословаччина), 1931 р. (Польща), 1937 р., 1939 р. (СРСР).

Загальноприйнятими (принаймні саме ними оперують відомі мені довідники) є такі цифри: станом на 1939 р. на території сучасних 6 західних областей, які входили до складу Польської Республіки, Румунії та Угорщини, проживало загалом 8 млн людей. На території УРСР — 32,5 млн. Тут все більш-менш ясно. Далі починаються проблеми. Всі фахівці одноставні: повної статистики немає, точних цифр ми не встановимо ніколи. До нашого розпорядження лише оцінки та інтерпретації.

Провівши відповідні розрахунки, один із найбільш авторитетних дослідників II Світової війни Борис Соколов дійшов таких висновків:

— чисельність населення СРСР станом на 21 червня 1941 р. — 209,3 млн осіб;

— незворотні втрати Червоної армії — 26,4 млн;

— втрати цивільного населення — 16,9 млн, серед якого *«значно переважають жінки»*;

— 620 тис. колишніх радянських громадян добровільно залишилися на Заході (за матеріалами, які зберігаються у фондах Українського Національного Музею в Чикаго, у 83-х таборах переміщених осіб на території західної Німеччини в 1945—1949 рр. перебувало щонайменше 250 тис. українців, вихідців із західних областей сучасної України — Д. Я.);

— загальні незворотні втрати населення — 43 448 000 осіб¹.

Висновки Соколова поставив під сумнів інший науковий авторитет. На думку Марка Солоніна, загальні незворотні втрати Червоної Армії (вбитими, померлими від поранень, померлими в полоні) не можуть бути меншими за 10 млн та вищими за 11,9 млн осіб. На його думку, так званий *«неврахований призов»* до ЧА (тобто призов поза офіцій-

¹ Соколов Б. Цена войны: людские потери СССР и Германии, 1939—1945 гг. // The Journal of Slavic Military Studies, vol. 9. No 1 (March 1996). Електронна версія доступна за адресою: http://www.infran.ru/vovenko/60years_ww2/demogr8_1.htm#3

ною тогочасною звітністю військкоматів) — це «десятки, чи навряд сотні тисяч людей». Додам від себе: основна маса цих людей — мешканці сучасних західноукраїнських земель. «Далі, — продовжує свій аналіз М. Солонін (але ніяк наступні цифри не обґрунтовуючи), — було вбито близько 5 млн осіб (в т. ч. 2,8 млн євреїв)». Спростувати або підтвердити ці цифри я особисто не можу. Кваліфікації не вистачає. Вистачає її хіба що на те, щоб підтримати такий якісний висновок відомого російського дослідника: «В загальному (і для цього завищеному) масиві втрат влади СРСР / РФ прагнуть «втопити» факти масової загибелі (у цьому місці Солонін вживає термін «радянських людей», якого я свідомо уникаю тому, що населення окупованих сучасних західноукраїнських земель ані в цілому тоді, ані в більшості своїй сьогодні «радянськими» людьми себе не вважали і не вважають — Д. Я.), викликані діями та (або) злочинною бездіяльністю т. зв. «радянської влади». Масові беззаконні репресії (хіба масові репресії проти цивільного населення, яке, тим більше, трактується окупантами як «своє», можуть бути «законними»? — Д. Я.) воєнних та повоєнних років, масові депортації населення зі «звільнених» та «приєднаних» територій, локальні голодомори воєнних часів, жахливі умови праці та життя евакуйованого (правильно сказати — такого, що втекло) із зайнятих супротивником територій, масова загибель «спецпоселенців» та «трудармійців», смертний голод 1946 року... Довгий список, — підсумовує Марк Солонін, — і як «вдало» для приховування цих сторінок згодилася Велика Вітчизняна війна!»¹.

Якщо взяти до уваги, що чисельність Червоної Армії на кінець війни становила більше 11 млн військовослужбовців, то з цього випливає, що до лав її в 1941—1945 рр. було мобілізовано 18 % населення СРСР.

Авторитетний український дослідник II Світової Владислав Ґриневич доповнює: лише в 1943—1945 рр. з території всієї сучасної України до Червоної Армії було мобілізовано в цілому 3 млн осіб, в т. ч. 17-річних, жінок та інших

¹ http://www.solonin.org/new_opyat-dvadsat-sem

«добровольців». У західних областях, — підкреслює дослідник, — «мобілізація мала тотальний характер». Так, лише у Волинській області було мобілізовано 16 % населення. Кожен третій військовослужбовець у складі Червоної Армії був українцем. Відсоток українців лише в I—IV Українських фронтах взагалі сягнув приголомшливих 60—80 %. Кожен третій з мобілізованих до Червоної Армії загинув.

Тепер погляньмо на області сучасної Західної України. Доктор історичних наук Степан Макарчук зауважує: «*“радянська” Галичина після вересня 1939 р. та ще більше після вересня 1944 р. територіально помітно не співпадала з Галичиною історичною*». Поза цим, «*абсолютне число українців в історичній Галичині за переписом 1931 р. становило 3 226 546 чол., поляків — 1 630 463 чол., євреїв — 563 238 чол.*» У 1940 р. радянські окупанти нарахували на території лише Львівської області 1 349 351 осіб¹. Кандидат історичних наук О. Ленартович: кількість населення Волині станом на 1939 р. — 1 млн. 128 тис. осіб². — українців, поляків, євреїв.

Східна Галичина і Волинь у 1941—1947 рр. — основні операційні райони УПА. Отже, теоретично можливий мобілізаційний ресурс цих територій ДО початку радянської та німецької окупацій з їх мобілізаціями, депортаціями та перевезеннями людей на примусові роботи приблизно 2,5 млн — із дітьми, жінками, людьми похилого віку та тими чоловіками, яких ні до якої армії з різних причин не брали. 18 % від 2,5 млн — це 630 тис. людей, від 8 млн — 1 млн 440 тис.

Це максимально можлива кількість людей, яким можна було дати в руки рушницю і відправити на фронт, до учбової частини або до «лісу». Їх і відправляли. У першій половині вересня 1939 р. — на фронт польсько-німецький.

¹ Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки другої світової війни (1939—1945) // Вісник Львівського університету. Серія істор. — 2000 р. — СС. 321—343.

² Ленартович О. Політика окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Історичні науки, 2009 р. — СС. 279—287.

У другій половині вересня 1939 — в червні 1941 р. — до Червоної Армії та сталінських концтаборів. Після червня 1941 р. — до допоміжних частин вермахту та відділів територіальної поліції, на примусові роботи до Німеччини та до дивізії «Галичина». Наприкінці 1944 р. і в 1945 р. — знову до Червоної Армії та на заслання, каторжні роботи в Сибіру абощо. За даними В. Гриневича, станом на 27 березня 1944 р. до Червоної Армії в західних областях окупованої України забрали останніх — майже 76 000 осіб¹. Це практично все, що залишилося від боєздатного чоловічого населення краю.

¹ В. Гриневич. Военные мобилизации в Украине в 1943—1944 годах // Зеркало недели, 2005, 3 сентября, №34.

РОЗДІЛ IV

Українська шахівниця. 1772—1920 рр.

Головні її складові — окупація та розподіл Речі Посполитої 1772—1796 рр., I Світова війна, її наслідки та існування руського (українського) народу в реаліях конфліктних між собою і в собі політико-правових системах СРСР, Польщі, Румунії та Угорщини в 1918—1939 рр. Докладно це проаналізовано в попередніх томах цієї серії — «Загублена історія втраченої держави», «Проект «Україна»: таємниця Михайла Грушевського», «Проект «Україна»: спроба Павла Скоропадського», «Проект «Україна»: крах Симона Петлюри», в основі яких фундаментальні висновки сучасних українознавчих досліджень і збірки документів, оприлюднених у 2000—2010 рр.

Документи свідчать: станом на кінець XVIII ст. і аж до 1917 р. «українців» та «України» в юридичному, правовому та політичному сенсах не існувало. До 1796 р. існувала Річ Посполита — «двоєдина держава» Польщі та Литви трьох народів: польського, литовського та руського. У 1772—1796 рр. Австро-Угорщина, Прусія та Росія в три прийоми розбійницьки розділили між собою та окупували Республіку. До імперії Романових відійшли три воєводства, більшість населення яких становили руські люди, які лише в XX столітті (та й то не всі) почали називати себе «українцями». Сьогодні колишні Брацлавське, Київське та Подільське воєводства — центральна частина держави Україна, від Збруча до Дніпра. Практично в той же час Російська імперія встановила контроль над територією так званого «Дикого степу», заповнивши тим самим цивілізаційний вакуум на землях, які впродовж попередньої тисячі років були ареною

безупинних війн. По завершенні Кримських війн Російська імперія окупувала державу Гіреїв — законних спадкоємців Чингізидів. Сьогодні це — лівобережна територія України та її Кримська автономна республіка.

Упродовж наступних 150 років Російська імперія провадила на окупованих та новоприєднаних землях політику національної, релігійної, соціальної уніфікації. Станом на 1917 р. ця політика в цілому зазнала краху. Ліквідувати соціокультурні, релігійні відмінності, які існували між населенням так званих «великоруських» та «малоросійських» губерній не вдалося. Впродовж XIX століття на території останніх викристалізувалися дві нетотожні між собою спільноти. Для спрощення викладу назвемо їх «правобережною» та «лівобережною». Умовний кордон між ними проходив по правому берегу рік Дніпро та Псел, якщо зовсім точно — по східному кордону Речі Посполитої, по кордону дії норм Статуту Великого князівства Литовського. Статут ВКЛ — це унікальна збірка римського, магдебурзького, саксонського та звичаєвого права, норми якого регулювали життя тамтешньої громади та держави від X ст.

Запровадження на цих землях дегенеративної, порівняно з цією, російської правової та політичної системи, ліквідація політичних прав і свобод шляхти, міщан, закріпачення селян, проведення принизливої для руського населення культуртрегерської політики, яка заперечувала гарантоване їм упродовж попередніх століть право на релігійну та культурну самоідентифікацію, мали наслідком відчуження абсолютної більшості людей від окупаційної влади.

Натомість тогочасне населення теперішньої Лівобережної України було переважно переселено з інших територій, і тому ставилося до російських імперських реалій набагато лояльніше за населення Правобережжя. Населення сучасної Лівобережної України в більшості інтегрувалося в природну для них систему російських ментальних і духовних цінностей та реалій. Правобережні українці в масі своїй, формально лояльні до імперії, зберегли свою мовну та культурну ідентичність, окремішність від російських культурних практик. Ніяких легальних політичних можливостей

обстоювати свої права українці в Російській імперії не мали. Ментальні, культурні та духовні цінності й традиції окупантів залишалися для них чужими, неприйнятними, такими, з якими доводилося рахуватися, але не було необхідності та потреби переймати.

У той самий час розвиток тієї частини руського народу, яка опинилася під рукою Габсбургів, мав якісно відмінний від російського характер. Православне населення, яке мешкало в межиріччі Сяну, Збруча та Дністра на початку ХХ ст., сформувалося щонайменше в окрему народність. У серпні 1917 р. останній імператор Австрії та король Угорщини Карл дозволив називати русинів греко-католицького віровизнання «українцями», легалізувавши таким чином напівофіційне вживання у мовній практиці цього терміна. Руські (українські) піддані Габсбургів користувалися всіма політичними, економічними, соціальними та іншими правами, гарантованими решті національних, конфесійних, соціальних та інших груп мультинаціональної Австро-Угорської імперії.

У загальнополітичній площині підавстрійський руський політикум Галичини та Буковини поділявся на дві основні групи. «Старорусини», які перебували у меншості, вважали себе гілкою російського (московського) народу і були при цьому послідовними габсбурзькими лоялістами. Більшість — «младорусини» — вважали себе «українцями» і великого піітету до Австро-Угорщини не мали. В організаційному плані політичні інтереси русинів-українців в імперському парламенті представляли Українська парламентарна репрезентація, Головна українська рада, Загальна українська рада та Союз визволення України, який фінансувався з Відня та Берліна.

Сучасна Закарпатська область України впродовж попередніх 800 років перебувала у складі Угорського королівства. *«Тамтешні русини, — констатує сучасний дослідник, — потерпали від сильного наступу мадяризації; також й українська національна свідомість була розвинута тут найменше».*

Станом на 1917 р. російська влада не спромоглася перетравити ані окуповані території, ані народи, які їх населяли.

Усі вони, насамперед поляки, євреї та українці, значною мірою зберегли свою національну, культурну, конфесійну, етнопсихологічну, побутову автентичність. Це — по-перше. По-друге, російські володарі виявилися нездатними сформулювати нову, прийнятну, зрозумілу, просту міфологію, яка би пояснювала окупованим необхідність прийняття російських стандартів. Натомість вдалося сформулювати гострі економічні, майнові, соціальні, політичні, освітні, культурні та інші суперечності поміж індустріальним міським поліетнічним та аграрним сільським моноетнічним та моноконфесійним середовищами. А також, значною мірою, пересварити між собою українську, польську та єврейську громади.

І Світова війна дала зброю до рук селянам, яких упродовж попередніх століть принципово не допускали до військового стану. Для селянок, перевдягнених у військові форми, зброя в руках сформувала ілюзію, що вони також можуть і мусять стати панями, встановити свої порядки, перебрати владу на себе, виключити з економічного та політичного життя міських жителів, росіян, поляків та євреїв.

Кривавий, тотально руйнівний характер руської (української) Жакерії 1918—1920 рр. визначили:

— нездатність держави силовим шляхом забезпечити правопорядок;

— групу харизматичних вождів національного та регіонального масштабу, профінансованих із-за кордону;

— сурогатна політична «теорія» (сьогодні це називається «популізмом»);

— набір ударних гасел, головними з яких стали: «світ без анексій та контрибуцій», «землю — тим, хто її обробляє» та «грабуї награвоване!». Першу умову забезпечили російський імперський та Тимчасовий уряди, інші українські більшовики та їх політичні союзники в 1917 р. — соціалісти, зібрані в Українській Центральній Раді.

Події 1918—1920 рр. на території сучасної України мали за результат всеосяжну гуманітарну, цивілізаційну, політичну, воєнну, правову, культурну та соціальну катастрофи, які спіткали прадідів та прабабусь сучасних українців.

І Світова війна для покоління, що її пережило, стала Кінцем Світу. У буквальному значенні цих слів. Вона завершилася всеосяжною геополітичною катастрофою: припинили своє існування імперії, які формувалися впродовж попередніх століть і визначали характер історичних подій у цій частині Ойкумени. Припинили своє державницьке існування чотири імперії, чотири тогочасні світові потуги — Австро-Угорщина і Росія, які розпались і як державні цілості. Оттоманську Порту було окуповано. Німеччина втратила значні території, населені мільйонами німців (але не тільки). Переможці — Велика Британія та Франція були обескровлені в буквальному сенсі цього слова. Сполучені Штати дістали у спадок колосальні економічні та соціальні проблеми, розв'язати які керуючий клас був не здатен. Європа в цілому стояла перед реальною загрозою голоду. Старий світ добивала епідемія «іспанської хвороби», яка забрала життя мільйонів тих, кому пощастило вижити під час війни.

На карту було поставлено здатність керуючих режимів гарантувати своїм громадянам безпечні умови біологічного існування та відтворення. Суттю цих умов було забезпечення такого європейського порядку, який унеможливив би наступну європейську війну. Вирішити це і були покликані світові конференції у Версалі, Сен-Жермені й Тріаноні.

На переконання переможців, забезпечити новий порядок в Європі мала кастрація Німеччини — головного, на їх думку, винуватця тої війни. Для цього вони санкціонували створення низки так званих «лімітрофних» (тобто прикордонних) держав. Це — Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехословаччина. Основне геополітичне завдання, покладене на них, — завадити створенню континентального альянсу слов'ян і німців, спрямованого проти Франції, союзника Великої Британії та США. Унеможливити вірогідну майбутню німецьку агресію проти Франції об'єктивно могла б лише федеративна демократична Росія, складовою частиною якої неодмінно мала бути Україна. Але Росія — член Антанти, союзник переможців — своє існування в цій якості припинила.

Рішення знайшли в тому, аби створити серйозну економічну, політичну та мілітарну потугу на східному німецькому

кордоні. *«Створення великої Польщі було одним з основних прагнень французької воєнної стратегії»*, — написав у своїх спогадах британський прем'єр-міністр Ллойд Джордж. *«Підстрахувати»* мав союз Польщі, Румунії, Чехословаччини між собою, з одного боку, всіх їх із Францією — з другого.

Польська концепція повоєнного миру, як було добре і давно відомо, нічого іншого, крім відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р., не передбачала. Саме ця фундаментальна політична ідея користувалась абсолютною і беззастережною підтримкою Франції та її союзників. Реалізувати цей план було неможливо без задоволення територіальних претензій Бухареста на Бесарабію та Північну Буковину. Реалізація плану вимагала ліквідації проголошеної без узгодження з Варшавою, Парижем і Лондоном Західно-Української Народної Республіки. Не бажаючи (та й не маючи на те політичної можливості) відмовитись від історичних прав на Східну Галичину, Польща об'єктивно зіткнулась із **конфліктом між двома принципами «легітимності»**. А саме: між історичними правами Польщі та правом українського населення Галичини на самостійне державне існування. Саме цей конфлікт і виявився першопричиною, яка стала системоутворюючим принципом внутрішньої польської політики щодо українців у Галичині й на Волині. Ось що з цього приводу зауважив той-таки Ллойд Джордж: *«Ніхто не завдавав нам стільки неприємностей, як поляки. Сп'яніла від молодого вина свободи, яку їй надали союзники, Польща знову уявила себе єдиною господаркою Центральної Європи... Право народів самостійно визначати свою національну приналежність, — підкреслював він, — було негайно відкинуте польськими лідерами»*. Кінець-кінцем, незважаючи на всі рекомендації та побажання Вашингтона та Лондона, Варшава через декілька років після Версаля анексувала Східну Галичину, перетворивши її на інтегральну частину II Польської республіки.

Принагідно зауважу, що конфлікту такого рівня між національною більшістю та українцями в міжвоєнних Румунії та Угорщині не було. Про Чехословаччину годі й згадувати. То був зразок дотримання політичних, культурних та національних прав національних меншин.

Українська шахівниця.

Скільки «Україн» існувало в 1917—1920 р.?

Перш ніж порахувати їх, пригадаймо: впродовж 1917—1920 рр. на території сучасної України виникли, деякий час проіснували та зникли щонайменше два десятки політичних режимів, держав та їх об'єднань. Ось їх перелік.

1. Російська імперія (до її складу входили, зокрема, 9 губерній, які нині є частинами держави Україна: Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська).

2. Російська Республіка (до складу якої входили ті самі губернії). 4 (17) серпня 1917 р. вперше за тисячолітню історію нашого народу на політичній мапі з'явилося легітимне та законне адміністративне автономне утворення під назвою «Україна».

Сталося це внаслідок видання легітимним російським Тимчасовим урядом документа під кострубатою назвою «Тимчасова інструкція Генерального секретаріату Тимчасового уряду на Україні». **Навмисне наголошую: у ХХ столітті саме російський демократичний уряд був єдиним у світі (і залишався таким до 1991 р.), який у принципі визнав право українського народу на бодай якийсь окреме існування, нехай навіть у формі автономії.** Документ визначав: *«До вирішення питання про місцеве врядування Установчими зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом Тимчасового уряду є Генеральний секретаріат, який призначає Тимчасовий уряд за поданням Центральної Ради»* із поширенням його юрисдикції на Волинську, Київську, Подільську, Полтавську та Чернігівську губернії (без 4 повітів). **До 1 грудня 1991 р. саме така «Україна» була єдиним законним національним протодержавним утворенням на території сучасної України.** «Інструкція» — це перший юридично правомочний документ, що запровадив в обіг політико-правовий термін «Україна» і визначив її, України, кордони, що охоплювали, головним чином, землі, що входили до складу Речі Посполитої у ХVІІІ ст. і були анексовані в 1772—1796 рр. Російською імперією.

3. Українська Народна Республіка як автономія у складі Російської Республіки.
4. Українська Народна Республіка як самостійна держава.
5. Українська Держава (Гетьманат).
6. Кримський півострів, складова частина Таврійської губернії Російської імперії/ Республіки, як самоуправна територія (управлявся урядом на чолі з генерал-лейтенантом С. Сулькевичем; статус півострова як державного утворення не був унормований, та суб'єктами міжнародного права не визнавався).
7. «Уряд Півдня Росії», який підтримувався Великою Британією, Францією та військовим керівництвом Добровольчої армії.
8. Республіка Тавріда (фактично — протекторат Радянської Росії).
9. Кримська АСРР.
10. Австро-Угорська імперія (Буковина як Герцогство та Галичина як Королівство Галичини і Лодомерії).
11. Річ Посполита (Східна Галичина, Холмщина (Холмська губернія Російської імперії/ Республіки та Підляшшя як складові частини).
12. Західно-Українська Народна Республіка (Східна Галичина, Буковина як окремі адміністративно-територіальні одиниці).
11. Угорське Королівство (Закарпаття як інтегральна частина; статусу окремої адміністративно-територіальної одиниці не мало).
12. Угорська Народна Республіка (Закарпаття — автономна адміністративно-територіальна одиниця «Руська Окрайна» — входить до складу незалежної без визначення статусу окремої адміністративно-територіальної одиниці).
13. Українська Народна Республіка (Закарпаття входить до її складу формально).
13. Чехословаччина (Закарпаття як інтегральна частина).
14. Галицька Соціалістична Радянська Республіка.
15. Румунія (Буковина).

16. Українська Народна Республіка (доба Директорії).

17. Українська Народна Республіка (до червня 1919 р. — конфедеративне об'єднання УНР та ЗУНР).

18. УНР як окреме державне утворення (після червня 1919 р.).

19. ЗУНР як окреме державне утворення (після червня 1919 р.).

20. УНР як «Республіка Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів» (федеративна частина неіснуючої «Російської Федеративної Республіки»).

21. УСРР-1 як самостійна держава (фактично — протекторат Радянської Росії).

22. УСРР-2 як самостійна держава (фактично — протекторат Радянської Росії).

Затамуємо подих. 22 державних утворення за 48 місяців. Це — без денікінського «уряду Півдня Росії» та нескінченної кількості «республік», проголошуваних ватажками селянських бандитських об'єднань (я навіть не наважуюся їх підраховувати). Для пересічного середньостатистичного мешканця тогочасної «України» це практично значило зміну однієї «держави» на іншу з різницею в два місяці і три дні!

Порівняємо: востаннє в житті нашого покоління одна форма державного устрою (СРСР) змінилася іншою (Україна) лише 20 років тому. Через 20 років кожен другий-третій-четвертий-п'ятий-шостий (у залежності від методики підрахунку) громадянин сучасної України психологічно все ще живе в Радянському Союзі. Як сказав класик — «в добрій державі, де не було нічого доброго».

Але сучасна Україна — на відміну від тієї — 20 років не знає збройних громадянських конфліктів і зовнішніх військових інтервенцій. Повсякденна реальність 1918—1920 рр. — це загроза винищення, якщо не від «цих», то від «тих». «Ті» або «ці», прямо кажучи, мали одну мету — збудувати нове, справедливе, «національне» (інтернаціональне) суспільство, побудувати «національну» («інтернаціональну») державу. За політичних реалій тих часів це передбачало неодмінне винищення великих груп

людей: «очкариків», поляків, «петлюрівців», «запроданців», офіцерів, євреїв, «кулаків», поміщиків, — список нескінченний. Усі молоді жінки підлягали обов'язковому одноразовому гвалтуванню (в кращому випадку), «націоналізації» — в гіршому. Майно — конфіскації, націоналізації, вилученню для військових потреб. Чоловіки — мобілізації, ув'язненню, катуванню, розстрілу.

Кожен, підкреслюю, кожен із перерахованих і неврахованих режимів того часу в копійку не цинив життя та гідність окремої людини. Не кажучи вже про її майно. Права, чи то політичні, чи то громадянські, головними з яких і зараз залишаються право на життя, свободу, прагнення до щастя на 1/6 земного простору, припинили своє існування.

Кожен із тих режимів не просто порушив — зруйнував два основні «контури», «об'єми», в яких тільки на біологічному та соціальному рівнях може жити та розвиватися будь яка людина і будь-яка людська спільнота. Це — контури «безпеки» та «самоідентифікації». Беру на себе сміливість ствердити: нехтування обома цими контурами, їх ігнорування всіма без винятку політичними режимами, які в 1918—1920 рр. намагалися накинути мільйонам людей божевільні в своїй красі ідеї «соціальної рівності», «ліквідації експлуататорських класів», «заїд» і так далі, тому подібне — зруйнували обидва зазначені контури. Саме тому абсолютна більшість населення сучасної України прийняла владу комуністів. Жорсткий політичний режим, який дуже скоро перетворився на режим терористичної диктатури. Саме він, не зупиняючись перед використанням отруйних газів проти населення, припинив тотальну громадянську війну. Війну всіх проти всіх. Для окремої людини, яка жила на території радянської України, це залишало не тільки теоретичні, але й практичні шанси вижити. І бути собою. Нехай у спотворених формах, але БУТИ. Мати родину, дітей, хоч якесь майно. Хліб. Чисту воду. Роботу. Допомогу стоматолога. Дати таку-сяку освіту дітям. Відвідувати театри. Читати книжки рідною мовою.

Із цим вступили у 20-ті роки ХХ століття.

Українська шахівниця.

З чим «України» вступили в 1920-ті роки

Вступили не тільки з цим.

Порахуймо на пальцях, скільки «Україн» та їх лідерів існувало в світі на початку 1921 р. — без огляду на їх поточний правовий статус і легітимність. Беру на себе сміливість підрахувати: три «українські держави», три їх уряди, п'ять їх «голів»:

— Українська Соціалістична Радянська Республіка. Формальний голова держави в 1919—1938 рр. — голова Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету Георгій Петровський. Осідок — Харків;

— Українська Народна Республіка. Фактичний і формальний очільник — Голова Директорії Симон Петлюра. Осідок — Париж. Від 1926 р. голова цієї нелегітимної «держави», але визнаної урядом Польської Республіки *de jure* та *de facto* — Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький. Акт, який підтверджував його «обрання» на цю посаду, донині невідомий;

— Українська Держава. Колишній голова держави — Гетьман України Павло Скоропадський, зрікся посади в грудні 1918 р. Осідок — Берлін;

— Західно-Українська Народна Республіка. Формальний і фактичний голова держави до 1923 р. — диктатор Євген Петрушевич. Осідок — Відень. Припинила формальне існування 1923 р.

Ще один колишній формальний голова УНР — голова Української Центральної ради в 1917—1918 рр. Михайло Грушевський — на той час жив у Києві.

Для нашої розповіді важливо не забути такі обставини.

В УНР-2 зовнішньою політикою опікувався найближчий соратник Петлюри Андрій Лівіцький. 2 грудня 1919 р. він від імені УНР офіційно погодився на встановлення нового міждержавного кордону між Польщею та УНР по р. Збруч. Це означало ліквідацію ЗУНР/ ЗОУНР, з якою УНР за рік до того підписала «Акт Злуки». Мотив Петлюри — укласти

союз із Польщею задля спільної боротьби проти Радянської Росії. Саме тому Петлюра та Лівіцький пішли на формальне визнання історичного польського права на відновлення історичних кордонів Речі Посполитої.

Очевидно, що така угода означала розрив двох частин «Соборної УНР». 12 березня 1920 р. УНР та Річ Посполита домовились укласти угоди про статус адміністрації на галицьких теренах, спільні кордони, а також про визнання УНР Польщею. 22 квітня того ж року Лівіцький і міністр закордонних справ Польщі Ян Домбський підписали політичну, а 24 квітня — військову угоди. Суть таємних домовленостей така:

— *«Річ Посполита Польська визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки на чолі з Головним отаманом п. Симоном Петлюрою за верховну владу Української Народної Республіки...»;*

— *кордон між УНР і Польщею встановлювався по лінії «на північ від ріки Дністер, а далі вздовж бувшого кордону між Австро-Угорщиною до Вишегрудка... на північ через Узгір'я—Крем'янецькі, а далі по лінії на схід від Здолбунова, потім вздовж східного адміністраційного кордону Рівенського повіту, далі на північ вздовж кордону адміністраційного бувшої губернії Мінської до схрещення його з р. Прип'яттю, а потім Прип'яттю до її устя»;*

— *«уряд польський признає Україні територію на схід від кордону, зазначеного в арт. 2 цієї умови, до кордонів Польщі 1772 р... які Польща вже посідає або набуде від Росії шляхом збройним чи дипломатичним».*

Сторони зобов'язалися не укладати міжнародних угод одна проти одної, взаємно забезпечити національно-культурні права українців і поляків у обох державах. Обидві країни визнавалися військовими союзниками, загальне керівництво збройними силами покладалося на Польщу. Важливо відзначити, що польський текст політичної та військової угод мав перевагу над українським, документ набував чинності негайно по його підписанні. Усі його положення, окрім пункту про визнання Польщею УНР, вважалися таємними і, отже, на ратифікацію до польського

сейму вони не вносились, а українського законодавчого органу не існувало. Як вважалось, обидва документи були утаємнені навіть від інших членів Директорії УНР Швеця, Макаренка та Петрушевича, не кажучи вже про уряд.

Зрозуміло, що така угода навічно перетворила національних політиків обох частин України на смертельних ворогів. Вона незворотно зруйнувала й без того строка-тий політичний таборочок соціалістичної УНР-2. Критики Петлюри кваліфікували договір, *«укладений за участю в редактуванні тексту самого Симона Петлюри»*, що тоді перебував у Варшаві, як *«ганебний»*, *«зрадницький»*, *«юридично нечинний»*, усіляко підкреслювали незаконність засад, на яких його було підписано українською стороною.

Підписання Варшавської угоди ситуації на користь українців чи поляків не змінило. 5 червня 1920 р. Перша Кінна Будьонного прорвала українсько-польський фронт. 9 червня польський уряд подав у відставку, 29 червня було створено новий уряд, його головним завданням стало укладення негайного миру з Радянською Росією. За будь-яку ціну.

Західні союзники Польщі, переможці I Світової, чітко розуміли: на порядку денному стоїть не стільки питання збереження т. зв. «Великої Польщі», скільки питання про її збереження взагалі — як буферної держави між Росією та Заходом. Проблему гарячково заходила вирішувати союзницька конференція, що зібралася в бельгійському Спа.

22 червня 1920 р. туди направили і делегацію від УНР. Варшавський уряд, зі свого боку, 5 липня формально звернувся по допомогу до Антанти. За тиждень світ дізнався про ультиматум британського міністра закордонних справ Керзона, негайно відкинутий ленінським режимом. 10 липня польський прем'єр підписав угоду з повоєнними господарями світу на умовах відведення польських збройних сил на 50 км на схід від лінії Керзона, утворення нейтральної 20-кілометрової зони в Галичині, передачі м. Вільно Литві, участі польської делегації на світовій конференції в Лондоні разом із делегаціями від Радянської Росії, Фінляндії, Латвії, Литви, Східної Галичини та ін. При цьому Антанта цілком чітко висловила за збереження незалежного від Польщі

статусу Східної Галичини. 11 липня уряд Великої Британії виступив як посередник у мирних переговорах між більшовиками та Польщею.

12 липня 1920 р. уряд УНР визнав «доцільним» «виїзд за межі Східної Галичини». В ніч на 15 липня всю цивільну адміністрацію УНР у складі 1 200 осіб було затримано польською владою і під конвоєм доправлено до Тарнова. Тут з 19 липня і «функціонував» український уряд.

22 липня уряд «національної оборони» Польської Республіки звернувся до Москви з пропозицією негайно підписати перемир'я. 30 липня більшовики оголосили про створення так званого Тимчасового революційного комітету Польщі та оприлюднили його «Маніфест до польського трудового народу міст та сіл». 11 серпня передові загони Червоної Армії вийшли на лінію Вісли. 13-го розпочався штурм Варшави.

«Центром зв'язаності» всього польсько-радянського фронту стало Замостя, стара фортеця, яку захищали 3 200 вояків під командуванням українського генерала Марка Безручка (начальник штабу — генерал Всеволод Змієнко) за підтримки невеличкого кавалерійського загону в 200 шабель, 12 гармат та 3 бронепотяги. Саме сюди було перекинуто Першу Кінну, яка, попри відчайдушні зусилля, так і не змогла оволодіти містом. 31 серпня будьоннівці залишили поле бою.

З того дня цю, світового значення, військову подію називають «Дивом над Віслою». Забувають сказати: це «Диво», що врятувало Європу від чуми більшовизму, скоїли українські вояки. Шоста Українська відкрила свої бойові знамена невмирущою славою, фактично врятувавши незалежність Польської Республіки й не допустивши окупації значної частини Старого Світу більшовиками.

СРСР та, відповідно, радянська комуністична Україна, які після Версалю опинилися поза існуючим у світі правовим та політичним порядком, на той момент особливого політичного вибору не мали. Надмета їх існування — підготовка нової світової комуністичної революції, нової світової війни та, тим часом, створення людини «нового типу».

Всі політичні дії, кампанії та надії, колективізації, голодомори, індустріалізації, масовий терор проти власного населення, ліквідація будь-яких цивілізованих форм економічного, соціального, культурного, духовного, інтелектуального життя були підпорядковані виключно цій надметі.

Єдине, європейського штибу, дипломатичне досягнення, яке хоч якось легітимізувало ту державу та її західні кордони в очах Європи та відкривало теоретичні можливості для накопичення необхідних сил і засобів для розв'язання нової всеєвропейської війни, Ризька (1921 р.) мирова угода з Польщею.

Її суть: Варшава в обмін на визнання за нею вже зайнятих «українських» територій визнала комуністичні режими Росії, України та Білорусі. 5 жовтня 1920 р. угоду миру між Радянською Росією та Польщею було підписано. 18 жовтня українські збройні підрозділи отримали наказ припинити бойові дії. 21 жовтня військове керівництво Польщі видало наказ, згідно з яким було заборонено надавати будь-яку підтримку чи допомогу українським або білоруським військам, які продовжували бойові дії проти червоних.

Одна частина розколотої навпіл армії УНР опинилася на території Румунії, основні сили чисельністю до 30 тис. вояків — у Польщі, де вони були роззброєні та інтерновані. 18 листопада відбулося останнє засідання проводу УНР на східноукраїнських теренах. Там і тоді визначили *«чергове завдання Ради Народних Міністрів — зберегти голову Директорії — Головного отамана Симона Васильовича Петлюру, в особі якого ототожнюється ідея державності Української Народної Республіки»* (підкреслення наше — Д. Я.). Інші завдання — *«зберегти армію, уряд, урядовців та українських громадян, що примушені були по політичних обставинах залишити Батьківщину»*.

Українська шахівниця.

Українська Соціалістична Радянська Республіка.

Подобається це комусь чи не подобається, станом на першу половину 1921 р. УСРР — об'єкт та суб'єкт діючо-

го на той час міжнародного права. Вже у січні 1919 р. було сформовано/«інстальовано» третю за рахунком Радянську Україну (дві попередні спроби провалилися). Ця «незалежна українська» держава мала свою конституцію. Написана вона була російською мовою. Повна назва — «Конституция Украинской Социалистической Советской Республики, утвержденная Всеукраинским съездом Советов на заседании 10-го марта 1919 года и принятая в окончательной редакции Всеукраинским Центральным Исполнительным Комитетом на заседании 14-го марта 1919 года»¹. Ще одна формальна ознака «суверенності» — наявність власного, окремого від російського та загальносоюзного, Кримінального статуту, затвердженого 1922 р.²

Раду народних комісарів, тобто уряд УСРР, маріонетку більшовицької Радянської Росії, очолив болгарський комуніст Раковський. Одночасно він керував «міністерством» закордонних справ, заступивши на цій посаді етнічного українця, послідовного та фанатичного більшовика Миколу Скрипника. За час урядування Раковського уряд Радянської України спромігся розгорнути мережу фактичних українських радянських дипломатичних представництв у Німеччині, Польщі, Чехословаччині. При уряді Раковського працювали торгово-економічні місії цих країн, а також Австрії.

Все істотно змінилося після підписання у грудні 1922 р. чотиристоронньої угоди про заснування Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Після цього всі зовнішньополітичні, зовнішньоекономічні, консульські та інші питання відійшли у підпорядкування Москви. Іншими словами, УСРР була позбавлена права на власну, окрему від Москви, зовнішньополітичну діяльність. Але вона на тому і не наполягала. 20 вересня 1923 р. Народний комісаріат іноземних справ (тепер би це назвали Міністерством закордонних справ) УСРР був ліквідований. Усі питання зовнішньої політики: підписання угод, політичних, еконо-

¹ Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. — 2-е изд., 1919, 1—30 июня. — С. 274—280.

² <http://textbooks.net.ua/content/view/1060/17/>

мічних, консульських і т. д., і т. п. — відійшли до Наркома-ту закордонних справ СРСР. Фактично і формально такий стан справ мав місце до 1944 р.

1 лютого 1944 р. Сталін вирішив (його рішення було формалізоване ухваленням сесії Верховної Ради СРСР, яка проголосувала (іншого вибору у її «депутатів» не було) за закон «Про надання Союзним Республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин та про перетворення у зв'язку з цим Народного Комісаріату закордонних справ із загально-союзного в Союзно-Республіканський Народний Комісаріат) формально відновити права союзних республік СРСР, в т. ч. УРСР у зовнішньополітичній сфері. За 4 дні — 5 лютого — Політбюро ЦК КП(б)У та Президія Верховної Ради УРСР «ухвалили» утворити українське зовнішньополітичне відомство.

За рік, 26 червня 1945 р., міністр закордонних справ УРСР, ленінсько-сталінський поплічник Дмитро Мануїльський, від імені Радянської Української держави підписав у Сан-Франциско Декларацію про утворення Організації Об'єднаних Націй. Цього дня УРСР формально відновила свій статус суб'єкта міжнародного права. 1945 р. УРСР стала членом Міжнародного Суду, 1946 р. — Всесвітньої організації охорони здоров'я, 1947 р. — Всесвітнього поштового союзу, 1948 р. — Всесвітньої метеорологічної організації, 1954 р. — Міжнародної організації праці (МОП) та ЮНЕСКО, 1956 р. — Європейської Економічної Комісії, 1957 р. — Міжнародної агенції з ядерної енергетики (МАГАТЕ). У 1948—1949 рр. УРСР була постійним членом Ради Безпеки ООН.

І це — не всі факти, які підтверджували формальний самостійний статус УРСР у складі Радянського Союзу. 11 березня 1944 р. за наказом Сталіна «колективний голова радянської держави» — Президія Верховної Ради СРСР своїм Указом «призначила» народним комісаром (міністром) оборони УРСР члена ЦК КП(б)У, депутата ВР СРСР, генерал-лейтенанта Василя Герасименка. Підкреслюю: в жодній з інших радянських республік посади народного комісара оборони не існувало. І в цьому сенсі УРСР також була унікальним випадком у системі державного устрою СРСР.

Тепер коротко перерахуємо керівників УРСР того періоду. Усі вони формально очолювали війну з УПА. І всіх їх УПА, бодай формально, пережила.

Формальні керівники комуністичної України, Голови Президії Верховної Ради: Михайло Гречуха (липень 1939 — січень 1954 р.) та Дем'ян Коротченко (січень 1954 — квітень 1969 р.). Фактично вся повнота законодавчої, виконавчої, судової та будь-якої іншої влади перебувала в руках перших секретарів ЦК КП(б)У. Таких в описуваний період було п'ятеро: Микита Хрущов (січень 1938 р. — березень 1949 р.); Лазар Каганович (березень — грудень 1947 р.); Леонід Мельников (грудень 1949 р. — червень 1953 р.); Олексій Кириченко (червень 1953 — грудень 1957 р.); Микола Підгорний (грудень 1957 — липень 1963 р.).

Головами уряду були: Микита Хрущов (лютий 1944 р. — грудень 1947 р.); Дем'ян Коротченко (грудень 1947 р. — січень 1954 р.); Никифор Кальченко (січень 1954—лютий 1961 р.).

Терористичну державну структуру НКВС/ МВС/ НКВД/ МДБ в СРСР очолював Маршал Радянського Союзу Лаврентій Берія (грудень 1938 р. — червень 1953 р.). В УСРР — Василь Рясной (липень 1943 р. — січень 1946 р.) та Тимофій Строкач (до березня 1953 р.)

Їх влада станом на 1933 р. поширювалася на 367 адміністративні райони у складі 7 областей: Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Одеської, Харківської та Чернігівської. Загальна площа — 443 тис. кв. км. Населення — 32,2 млн. *«У 1937 р., — констатує відомий український науковець, доктор філософських наук Валентин Крисаченко, — у процесі розукрупнення областей утворилися Житомирська, Кам'янець-Подільська, Миколаївська та Полтавська області».* 1938 р. Донецьку область поділили на Сталінську та Ворошиловградську. 1939 р. утворили ще й Кіровоградську, Запорізьку та Сумську.

Після окупації частини Польщі і «приєднання» її, звичайно, абсолютно «добровільного» до УРСР, на цій території було утворено Львівську, Дрогобицьку, Станіславівську, Тернопільську, Волинську та Ровенську області. 1940 р. оку-

повану Північну Буковину назвали Чернівецькою областю, а Південну Бесарабію — Ізмаїльською¹.

Українська шахівниця. Польська Республіка — Українська Військова Організація/ Організація Українських Націоналістів: Євген Коновалець та Андрій Мельник

Історія їхніх взаємин набула нового змісту 1921 р., коли командир січових стрільців Коновалець після 6 років відсутності повернувся до Львова. Повернувся до нової політичної реальності — виїздив зі Львова габсбурзький підданаець, повернувся до Речі Посполитої особою без громадянства.

Поставимо собі питання: на чию підтримку міг розраховувати Коновалець у процесі реалізації власного політичного проекту — створення Соборної Самостійної Української Держави на «всіх українських етнографічних землях»? Адже практична реалізація цього марення означала би невідворотне військове зіткнення із РСФСР, УСРР, Польщею, Румунією, Словаччиною, Угорщиною складовою частиною яких ці «землі» були на той час.

Найавторитетніший духовний і політичний чільник українства того краю — Митрополит Андрій Шептицький та його Церква займали лояльну позицію щодо польської держави.

Найбільш чисельна та найвпливовіша політична партія — Українське Народнo-Демократичне об'єднання — було органічною частиною політичного пейзажу Польщі в міжвоєнний період. Партія опанувала всі без винятку українські громадські організації, була представлена в обох палатах республіканського парламенту. Користувалася підтримкою абсолютної більшості українського населення Східної Галичини та Волині.

Об'єктивно, політичним союзником Коновальця міг стати Петрушевич. Але він не мав у Галичині ані структур, на які міг спертись, ані впливу, жив у Австрії, дорогу до Галичини для нього було закрито назавжди. Крім того, Петрушевич і Коновалець — люди різних політичних епох і філософій. Пер-

¹ http://old.niss.gov.ua/book/Krysachenko/6-1-Ukr_Socium.pdf

ший сформувався в умовах габсбурзької правової політичної системи. 1921 р. йому було 58 років. Коновальцеві — 30. Учасник I Світової, він від червня 1915 р. перебував у російському полоні. У вересні 1917 р. за нез'ясованих обставин втік з табору. Опинився в Києві, де пристав до УЦР — сформував із військовополонених галичан і буковинців Курінь Січових Стрільців (між іншим, це було заборонено діючим на той час міжнародним правом). Влітку 1918 р. разом із Андрієм Мельником присягнув на вірність Павлові Скоропадському. Обидва прийняли з його рук погони полковника. Обидва зрадили Гетьмана, виступивши ударною силою антигетьманського повстання. Політичне прикриття забезпечував Петлюра.

Не могли Коновалець і створена ним Українська Військова Організація (з 1921 р.)/ Організація Українських Націоналістів (з 1929 р.) розраховувати на будь-яке політичне співробітництво із петлюрівським табором. Нездоланною перешкодою була Варшавська угода та й узагалі вся історія їх попередніх взаємин доби «другої» УНР.

Гетьманське середовище, в свою чергу, ніколи б не пробачило Коновальцеві зраду 1918 р. Давалася взнаки різниця в походженні, військовій кар'єрі, інтелектуальних практиках, моральних імперативах.

Єдиним мобілізаційним ресурсом УВО-ОУН могли стати і стали радикально налаштовані молоді галицькі хлопці. Єдиною формою діяльності — організація конспіративних терористичних осередків у студентському та молодіжному середовищі головним чином Львова. Зовсім конкретно — у Львівському університеті та Львівській Політехніці. Саме вони в міжвоєнний період становили основну частину радикальних, «революційно» налаштованих провідників та активістів українського націоналістичного руху. Організувати радикальні антипольські підпільні осередки в малому містечку чи селі в умовах 1921—1939 рр. на практиці було дуже важко.

Невдалий замах на життя польського лідера Пілсудського, спроби організувати так звані «саботажні акції» в Галичині, спрямовані проти держави, мали наслідком розгром правоохоронними органами поодиноких осередків УВО. Коновалець був змушений залишити територію

Польщі й надалі жив у різних європейських країнах з литовським паспортом.

Попри його від'їзд, терористична діяльність не вщухала. За підрахунками сучасного дослідника Я. Грицака, 1921—1939 рр. революційно налаштованими націоналістами було проведено 63 теракти. Били, головним чином, своїх. Жертви — 36 українців, 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей.

Ніхто з минулих та сучасних істориків українського націоналізму не звернув уваги на дивну обставину. На території Польщі з року в рік відбуваються гучні пограбування та теракти проти вищих державних посадовців. І навіть проти радянського дипломата. При цьому виконавці цих актів називають себе членами ОУН. А Голова ОУН та весь її Провід спокійно живуть і функціонують у Львові, Кракові, Римі, Відні та в інших європейських містах. Пояснення цьому фактові я не маю. Як і не маю пояснення фактові іншому.

1938 р. найвідоміший радянський терорист Судоплатов укоротив Коновальцеві віку. У своїх широко відомих спогадах, присвячених цьому періоду свого життя, найвідоміший радянський терорист пише: наказ на вбивство йому дали Сталін, Хрущов і формальний голова УРСР Петровський. Саме останній (найгуманніший у світі радянський суд, або сам Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет, тобто «парламент» комуністичної України — з цитованих споминів це незрозуміло), — повідомив Судоплатов, — призначив Коновальцеві кару на смерть. Тепер увага: чи то суд (щоправда, невідомо який і за якою процедурою), чи то «парламент» УРСР засуджує до смерті громадянина Литви за невідомо які «злочини», яких він на території СРСР/ УРСР ніколи не скоював і скоювати не міг, бо ніколи там не був.

Реальна мотивація замовника цього вбивства — Сталіна — донині незрозуміла. Радянський диктатор не вбивав політичних лідерів просто тому, що йому того хотілося. Керувався він виключно міркуваннями політичної «доцільності». Коновалець міг організувати і організовував терористичні акти проти Польської держави. Польська держава була стратегічним, політичним та особистим ворогом товариша Сталіна. Тут їхні інтереси збігались. Єдине раціональне пояснення цього вбивства — спроба перекласти від-

повідальність за нього на польську сторону. Але, наскільки це відомо сьогодні, того не сталося.

Провід над ОУН перебрав швагер Коновальця — Андрій Мельник (вони були одружені з рідними сестрами). Сам Мельник від 1922 р. жив у Львові, активно займався громадською діяльністю: входив до керівництва Української Видавничої спілки, головував в Українській молодіжній католицькій організації та в товаристві колишніх вояків. 1938 р. ОУН провела в Римі свій Другий Великий Збір, на якому було затверджено новий варіант її більш ніж поміркованих програмних політичних, економічних та соціальних вимог і цілей. І — жодного слова про Соборну Самостійну Українську Державу.

Українська шахівниця.

Напередодні 1 вересня 1939 року

Початку німецько-польської війни, яка за два дні перетворилася на англо/франко/польсько-німецьку, передували карколомні політичні події. Вони не тільки перекроїли намальовану у Версалі політичну мапу Європи, але мали в ближчій перспективі жахливі, трагічні наслідки не тільки для Європи, але й для всього світу.

Події ці добре відомі. Пригадаймо їх разом.

1936 рік: підписання антикомуністичного пакту між Німеччиною та Японією.

1937 рік: до Антикомінтернівського пакту приєднується Італія.

1938 рік: Адольф Гітлер за сприяння Англії, Франції та Італії реалізує свою передвиборчу програму — об'єднує німців в одній державі. Австрія та Судетська область Чехословаччини анексовані Німеччиною.

1939 рік: Угорщина та Іспанія приєднуються до Антикомінтернівського пакту. Німеччина ліквідує Чехословаччину. Її територію розділено на дві частини. В одній засновано німецький Протекторат Богемії та Моравії. У другій — проголошено окрему державу — Словаччину.

СРСР і Німеччина підписують союзницьку угоду, яка передбачає ліквідацію Польської держави. 12 жовтня на

території, окупованій Німеччиною, утворюється так звана Генеральна Губернія із адміністративним центром у Кракові.

Території, окуповані СРСР, приєднуються до УРСР та Білоруської РСР.

1940 рік: Німеччина укладає «Троїстий» союз із Японією та Італією (так звана «Вісь», хоча цей союз із повним правом можна назвати Антантою, тобто «союзом трьох»). Згодом до угоди приєдналися деякі інші європейські країни.

Упродовж політичних, військових кампаній та воєн 1939—1940 рр. з карти Європи зникли, були окуповані та/або розчленовані: Австрія, Бельгія, Голландія, Данія, Естонія, Норвегія, Латвія, Литва, Люксембург, Польща, Франція, Чехословаччина. На порядку денному теоретично постало питання про необхідність і можливість німецького вторгнення на Британські острови — вперше від 1066 р.

На початку липня 1940 р. Велика Британія розпочала військові дії проти свого союзника Франції, потопивши більшу частину її флоту і захопивши меншу.

Італія розпочинає війну на Балканах та в Північній Африці. Сталін окупує Північну Буковину.

Події розвивалися настільки стрімко, що сучасники просто не встигали їх осмислювати та, відповідно, вибудовувати адекватну політичну лінію. Політична ініціатива перебувала в руках німецького лідера. Всі інші могли тільки безсило спостерігати за подіями, не маючи на них ані найменшого впливу. Сталін готувався перехопити ініціативу, розв'язавши війну проти Польщі, Румунії та Німеччини.

Впливу, якщо зовсім точно — абсолютно ніякого впливу, на ті події провід ОУН не мав і мати не міг. Поміж його лідерів просто не було фігури, здатної осмислити події такого масштабу і, відповідно, скорегувати політичну партійну лінію. Молоді, переважно, люди без серйозного соціального та політичного досвіду, м'яко кажучи, не з високим рівнем освіти, як правило, без знання іноземних мов, засліплені однією політичною ідеєю, виявилися неспроможними вийти за вузькі межі уявлень про світобудову, притаманних східно-галицькому політичному середовищу з його акцентаціями

на загрозах своїй унікальній ідентичності з боку польсько-го, римо-католицького та буржуазного ліберально-демократичного середовищ. Середовищ, які, за їх уявленнями, можливо і обґрунтованими, нічого іншого до діла не мали, окрім як знищення трудового українського люду.

Всі українські політичні партії, які легально діяли на території Польської Республіки, з початком німецької агресії заявили про свою лояльність до держави і закликали своїх членів і прихильників до кінця виконати свій обов'язок. Вони його і виконали. Свідчення знаходимо, зокрема, у спогадах такого собі Й. Сірого «В чужій армії. Спогад з Другої світової війни (1939 р.)». Рукопис зберігається у фондах Українського Національного Музею в Чикаго. Автор — колишній старшина армії УНР, 1939 р. — майор-контрактник Польської армії. До лав її потрапив унаслідок угоди між Генеральним Штабом УНР в екзилі та Генеральним Штабом ЗС Речі Посполитої (виявляється, і така була). Спомини Й. Сірого охоплюють, головним чином, період з 1 вересня по 1 жовтня 1939 р. Він, між іншим згадавши про пакт Молотова—Ріббентропа, пише: *«Поляки вірили, що це йде советська армія їм на поміч...»* Вона й прийшла. Остаточо «поміч» було «надано» в таборах в Осташкові та Козельську... Нашому мемуаристові поталанило: він був інтернований німцями в перших числах жовтня, але після початку німецько-французької війни був звільнений із табору. На підставі вищезгаданої Гаазької конвенції.

Про що свідчать ці спомини? Тільки про те, що всі (за єдиним винятком) українські політичні сили, які діяли на території Польщі в міжвоєнний період, а також УНР в екзилі та її «президент» Андрій Лівіцький й інші очільники займали лояльну позицію — наскільки це відомо сьогодні — до Польської держави, яка надала їм притулок після поразки у громадянській війні 1917—1920 рр.

Через 4 місяці після завершення радянсько-німецької війни проти Польщі та окупації її території, Бандера і його прихильники проводять у Кракові, адміністративній столиці Генеральної Губернії, так званий «II Великий збір ОУН».

Усе в цій події є загадкою. Загадка перша: це політичне зібрання — перше і єдине відоме мені політичне зібрання

НЕ націонал-соціалістичної робітничої німецької партії, яке відбулося на території, контрольованій німцями від року їх приходу до влади. Друга: як можна було провести «з'їзд» та ще й «Великий» під носом у СД — найефективнішої європейської спецслужби свого часу? Боюся помилитись, але без санкції окупаційної влади це було просто неможливим. А санкціонувати проведення таких зборів окупанти могли, наприклад, тому, що розкол націоналістичного руху відкривав для німецької сторони додаткові політичні можливості. Розкол у підпільній націоналістичній організації відповідав їх поточним політичним інтересам. Адже «материнська» ОУН робила ставку на співпрацю з цивільною німецькою адміністрацією. Їхньою головною ціллю було створення легальними, а не «революційними» засобами незалежної Української держави зі столицею в Києві, створення партійної мережі на території УРСР, створення там місцевих органів влади, культурно-просвітницьких, адміністративних установ й т. п. Війна з поляками в ці плани явно не входила.

Таке припущення — не моя вигадка. Задовго до мене мотивацію головних діючих сторін проаналізував очільник ОУН Осип Бойдуник. На його думку, «німецькі урядові чільники» не могли вибачити Мельнику та єдиній тоді ОУН «відмови» організувати «повстання в тилах польської армії» 1939 р. На думку Бойдуника, також і «у зв'язку з тим створилась версія про причини розламу ОУН у 1940 році, яка хотіла бачити виключне джерело розламу в німецьких інтересах. Ціла крайова верхівка ОУН і частина кадрів, включно з тими, які були німцями звільнені з тюрми чи з Берези Картузької, — веде він далі, — опинилися 1939 р. в ГГ, переважно в Кракові. Заправлені в нічим і ніким не обмеженій «владі» в ОУН в краю, ця «крайова» верхівка посягнула на таку ж «владу», але вже в цілій ОУН та в еміграції. Це посягання на «владу» виявилось на конференції в Кракові, якщо не помиляюсь — в грудні 1939 р.», на якій Ярослав Старух заявив: «Ми не маємо проводу, а тому ми мусимо творити новий провід». Обурені представники Голови Проводу ОУН Мельника тоді залишили засідання, а далі на ньому «виявились емоція і стихія, яка затьмарила здоровий глузд... Це є пляма

на українському націоналізмі і ОУН та тодішній націоналістичній молоді, — писав О. Байдуник, — яка брала участь в тих братовбивствах, яку не так швидко і не так легко вдасться змити». Ну і, нарешті уточнив він, — «більшість, зокрема, студентської молоді, в краю була під безапеляційним і безконкурентним впливом Дмитра Донцова». Далі справа була за малим: під час візиту Мельника до Кракова «посланець Бандери» (насправді, як побачимо нижче — сам Бандера) вручив тому листа «з повідомленням, що полк. Мельник позбавлений членства» ОУН.

Третя загадка: кількість і персональний склад учасників. Четверта: їх повноваження. Крім того, легітимний II Великий збір був проведений за три роки до того в Римі, столиці муссолінівської Італії. Знайти відповіді на ці питання в сучасній науковій літературі мені відразу не пощастило.

Довелося звернутися до знавців. Директор Українського музею-архіву в Клівленді Андрій Фединський виклав переді мною грубезний том — збірник документів, присвячених Андрієві Мельнику. Розкриймо його разом з вами. Читаємо документ «Акт від 10 лютого 1940 р.»:

«Пункт 6. Свідомі свого обов'язку й історичної відповідальності за чистоту Націоналістичної Ідеї й перемогу Української Національної Революції — ми, Провідники та Члени крайових Екзекутів Організації Українських Націоналістів на Західних Українських Землях і на Українських Землях під Німеччиною та провідний актив ОУН, — згідно з волею тих націоналістичних кадрів, якими проводимо, віддаємо кермо Організації Українських Націоналістів до рук Степана Бандери і тих, котрих він покличе... Пункт 8. Чекаємо на рішення Полковника Андрія Мельника, що він і надалі очолює нашу боротьбу...»

Коментуючи цю постанову, укладачі видання пишуть про те, що саме цей «Акт» Бандера особисто передав Мельникові 5 квітня. «Під актом не було оригінальних підписів, тільки слова: «слідують підписи». З інших копій цього «Акту», що курсували пізніше між прихильниками РП ОУН («Революційного» Проводу ОУН, тобто серед прихильників Бандери — Д. Я.) стверджено, що підписали його» 14 осіб,

а саме: Бандера Степан, Габрусевич Іван, Гасин Олекса, Горбовий Ярослав, Грицай Дмитро, Климишин Микола, Лебідь Микола, Ленкавський Степан, Равлик Іван, Старух Ярослав, Стахів Володимир, Стецько Ярослав, Турковський Василь, Шухевич Роман. *«Годі ствердити, що всі вони брали участь у зібранні в Кракові 10 лютого 1940 р., чи дехто з них підписав цей «Акт» пізніше»*. Наразі жодного свідчення, яке б підтверджувало участь перерахованих осіб у зібранні 10 лютого, я не знайшов. Як і не виявив бодай одного свідчення когось з «підписантів», що він той документ бачив і його підписував.

Задля коректності наведу повний текст про час, місце та рішення з'їзду її учасника, згодом — лідера політичної організації, яка займає своє, яскраво освітлене місце в нашій національній історії. Ось цей текст: *Краківський збір «відбувся в березні 1941 р.»* Крапка.

Ще одне свідчення, яке не зовсім вписується у версію, озвучену Бандерою. Цитую Дарію Ребет: Шухевич під час Краківського «ВЗ» *«стояв на боці сил, що мислили критично»*, він *«офіційно висунув застереження щодо методів і способів»*, за допомогою яких Бандера *«розв'язував проблему конфлікту з ПУН»*. Написала вона це ще 1986 р., вірогідно, зі слів когось із безпосередніх учасників краківського заходу. За 25 років, що минули від тої публікації, жоден із дослідників того не заперечив.

Важко також заперечити те, що 8 з 14 були звільнені з місць позбавлення волі німцями після окупації «своєї» частини Польщі. Це: Бандера, Горбовий, Грицай, Климишин, Лебідь, Равлик, Старух, Стецько. П'ятеро — Габрусевич, Гасин, Ленкавський, Стахів, Шухевич — проживали на території Райху (Німеччина, Австрія) та Генеральної Губернії. П'ятеро — Габрусевич, Грицай, Ленкавський, Старух і Турковський — в один і той самий час навчались у Львівському університеті; Бандера, Гасин та Шухевич — у Львівській Політехніці. Найстаршому — Ленкавському — було на той момент 36, наймолодшому — Стецькові — 28 (дати народження Горбового, Равлика, Турковського наразі встановити не вдалося). Голові Проводу ОУН, «Вождю» Андрієві Мельни-

ку на момент проведення Краківського збору було майже 60. Можливе питання «Чи будуть звільнені з тюрем дослухатися до порад/побажань своїх освободителів?» — вважаю риторичним. Недоречним. Провокаційним. Але кожен має право на свою відповідь — згідно із власним сумлінням. Документальних доказів жодної з двох можливих відповідей однаково не виявлено.

Далі ця історія розвивалася за таким сценарієм. Увечері 5 квітня Бандера, який позиціонував себе як «керівник діяльності Організації Українських Націоналістів», особисто передає цей документ Мельникові з ультиматумом: дати відповідь не пізніше 8 квітня. Згідно із письмовим звітом про цю коротку зустріч, Мельник указав Бандері на неправочинність непідписаного документа, причому сам Бандера не зрозумів, про що йдеться мова. На відкриту вимогу Мельника назвати імена підписантів Бандера відповів різкою відмовою. Мельник також указав, що Статут ОУН «такого» як «керівник діяльності не знає», а знає «Голову Проводу ОУН». Тому Мельник може продовжувати розмову з Бандерою виключно як із членом ОУН, а не «керівником її діяльності». На тому розмова і скінчилась. 6 та 7 квітня Мельник у письмовій формі звільнив Стецька від обов'язків Ідеологічного Референта Проводу ОУН і віддав його під суд Головного Організаційного (Революційного) Трибуналу ОУН. 7 квітня у листі до Бандери Мельник написав: «Ви... припустилися вчинків, спрямованих на виразну шкоду Організації Українських Націоналістів і тому я, як Голова Проводу Українських Націоналістів і керівник Українського Націоналістичного Руху, ставлю вас перед Головним Революційним Трибуналом Організації Українських Націоналістів. Голова Головного Революційного Трибуналу повідомить вас про місце і час сесії Трибуналу». Рішення Трибуналу на забарилося — Бандера та Стецько отримали смертний вирок.

У відповідь, 8 квітня від імені «Революційного Проводу» ОУН було видано «Комунікат», який повідомляв про те, що Мельник «припинив займати пост Голови Проводу Українських Націоналістів з днем 10 лютого 1940 року», а «з днем 7 квітня» перестав існувати і весь Провід ОУН. Гамузом.

Мельник відповів: передав справу на розсуд Компетентного Збору ОУН.

А за рік, 14 квітня 1941 р., розкольники передали до німецького уряду «Меморандум про мету українського націоналістичного руху від Проводу Українських Націоналістів» у справі створення майбутньої Української держави. Мета руху — створити її, не більш, не менш як на всьому просторі від Карпат до Каспійського моря. Очевидно, що така мета радикально суперечила геополітичним планам німецького диктатора, який розглядав цей простір як життєво необхідний для свого, а не українського народу.

Нарешті, ще одна обставина. В ніч на 27 березня 1941 р. в Белграді стався державний переворот — військові усунули від влади принца-регента Павла та уряд, який підписав «Троїстий» союз. 6 квітня Німеччина розпочала війну проти Югославії. Завершилася вона 12 квітня. В ході війни Хорватія проголосила свою незалежність від Югославії. Я не в змозі підтвердити документально свою власну, нічим не обґрунтовану підозру, але...

«Але» перше. Якщо Чемберлен, Сталін, болгарський цар Борис, герой I Світової війни маршал Петен та десятки інших європейських та світових лідерів, політиків і просто громадян в той чи інший спосіб співробітничали/діяли узгоджено з Німеччиною, то чому в цьому звинувачують Степана Бандеру та його групу підтримки? На цьому етапі їх інтерес — розвалити СРСР — абсолютно збігався.

«Але» друге. Порівняльний аналіз політичних поглядів та практик особисто Бандери і Анте Павеліча, хорватських «ушастів» (в перекладі українською — «повстанців») і прихильників Бандери, взаємин хорватських та українських націоналістів та їх провідників з лідерами Італії та Німеччини в ті роки, виходить за межі цієї розвідки. Але навіть побіжне знайомство з біографією Павеліча та Бандери, політичними практиками обох рухів у Королівстві Югославія та Республіці Польща, форми та методи боротьби, політична лексика та пропагандистська риторика, тощо, формують стійке відчуття — йдеться про близнюків. У цьому кожен охочий — за наявності часу та натхнення — може переко-

натися на власні очі, перечитавши бодай кілька десятків сторінок в Інтернеті. Тисячі їх!

Дезавувавши Мельника та «материнську» ОУН, оголосивши їх «тимчасовим явищем» і виключивши Мельника та його ОУН зі складу ОУН, молоді революціонери проголосили своєю основною метою *«боротьбу за суверенну соборну Українську державу, за владу українського народу на українській землі»*, а також *«проти комуністичного світогляду»*, *«за розвал московської тюрми народів»*. І так далі і тому подібне на 15 сторінках.

Прекрасні у своїй величі постанови краківського Збору не містили відповіді на одне-єдине запитання: де взяти сили та засоби для війни проти Сталіна? Якраз саме на той час і без узгодження з Бандерою диктатор СРСР, за підрахунками видатного російського історика Марка Солоніна, розгорнув на західному кордоні СРСР 165 стрілецьких (це майже 2,5 млн солдатів і офіцерів), 45 танкових і 22 моторизованих дивізії (19 540 танків та танкеток). З повітря їх мали прикривати 679 авіаційних ескадрилей (8 300 бойових літаків усіх типів). Це — більше ніж всі армії світу разом узяті.

Такі дрібниці були поза увагою учасників збірки бандерівської ОУН. Як і практична відсутність прихильників їх ідей серед населення Радянської України, замордованого колективізацією, Великим Голодом і терором НКВС. Крім того, краківські партійці не звернули уваги ще на одну «дрібницю». Це — «Соборна» Україна. Подобається це сьогодні комусь, чи ні — саме її гартованим залізом «виковував» та великою кров'ю «скріплював» товариш Сталін. І не тому, що любив українців. А тому, що розглядав її як плацдарм і ресурс у майбутній всеєвропейській війні, яка мала утворити єдину Всеєвропейську Радянську Комуністичну Державу.

Все змінилося в ніч з 21 на 22 червня 1941 р.

РОЗДІЛ V

1941 р.: перші результати «Барбароси»

«Все» означає «все».

Слово — беззаперечному сучасному авторитетові Маркові Солоніну: *«Найбільша сухопутна армія світу зазнала нищівної поразки... Історія ще не знала військової катастрофи такого масштабу. Впродовж декількох тижнів було втрачено все важке озброєння (танки, літаки, артистери), на створення яких було витрачено 10 років непосильної праці та величезні сировинні ресурси найбагатшої країни світу (СРСР). За 15—20 перших днів війни німці просунулись на 350—500 км і зайняли територію площею в 700 тис. кв. км, що приблизно втричі більше за територію Польщі... і в шість разів більше за територію Бельгії, Нідерландів і шматка північно-східної Франції, захоплених німцями»*. Протягом перших трьох тижнів війни німці захопили Латвію, Литву, Естонію, Білорусь, значну частину УРСР. 9 липня — Житомир і Бердичів, підійшли до передмість Києва. Загальні втрати Червоної Армії на кінець вересня 1941 р., за підрахунками М. Солоніна, становили 130 дивізій, 15,5 тис. танків, 66 900 гармат та мінометів, 3,8 млн одиниць стрілецької зброї. Загальні безповоротні втрати особового складу на кінець 1941 р. — 7 млн осіб.

Ці цифри приголомшують. Такої кількості вояків та озброєння не мали всі учасники загальноєвропейської війни разом узяті!

Відомий сучасний український дослідник В. В'ятрович зазначає: це ще не всі втрати. *«3,5 мільйони потрапили в полон протягом перших місяців війни у 1941 році. Німці відбирали серед полонених комісарів та євреїв для розстрілу,*

інших залишали на місці вмирати від голоду, а з настанням зими — й від холоду. І знову, — вказує В. В'ятрович, — ми не можемо назвати точної цифри загиблих в цих таборах — від 2,4 до 3,1 мільйона. Похибка в 600 тисяч — населення середнього українського міста», — підкреслює він. І продовжує: «Рівень смертності в німецьких таборах для військовополонених на східному фронті становив 57,5 %. В аналогічних таборах на західному фронті — менше 5 %»¹.

1941 р.: адміністративний поділ «Україн»

Окуповану німцями Східну Галичину було включено до складу так званої Генеральної Губернії. Саму ГГ було утворено на території центральної та східної Польщі негайно після її окупації. Головні міста — Варшава, Радом, Люблін. Адміністративна столиця — Краків. Генерал-губернатор — колишній міністр юстиції, райхсляйтер Ганс Франк. Після окупації Східної Галичини, її було перетворено на так званий «Дистрикт Галичина». Столиця — Львів. Перший генерал-губернатор — Карл Раш. Його наслідував бригаденфюрер СС, доктор юриспруденції Отто Густав фон Вехтер. Важливо підкреслити: Вехтер, як і Гітлер, був за походженням австрієць. У складі Австрійської монархії Галичина перебувала від 1772 р. Старше та середнє покоління місцевого галицького населення добре пам'ятало ті благословенні для них часи. Сподівалися, мабуть, на краще. «Десь у жовтні (1941 р. — Д. Я.) німецька адміністрація вповні підпорядкувала собі все адміністративне управління країною... Німці взяли у свої тверді руки владу на верхах державної машини. Зате Організація Українських Націоналістів під проводом Максима Рубана (Миколи Лебеда) «контролювала» низові адміністративні клітини»². Опосередковано це пізніше свідчення підтверджують тогочасні німецькі документи. Так, наприклад,

¹ В'ятрович В. Забуті жертви війни (<http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/06/22/43435/>)

² Новицький С. У змаганнях за волю української землі // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга 3. Споми́ни учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 165.

«Повідомлення з окупованих східних районів» керівника Головної команди поліції безпеки та Служби безпеки характеризують бандерівський уламок ОУН (самостійників-державників) *«як найчисленнішу гостро протинімецьку політичну силу — масову в західних областях України й діяльну на всіх просторах України»*¹.

Окупована Волинь потрапила до складу Райхскомісаріату «Україна», який було утворено 20 серпня 1941 р. Адміністративна столиця — Рівне. На чолі — гауляйтер і обер-президент Ерік Кох. *«Територія Райхскомісаріату, — зазначає експерт, — постійно змінювалась у зв'язку із віддаленням чи наближенням фронту. Станом на 1 серпня 1941 р. його площа становила 71 тис. кв. км., 15 листопада того ж року — 235 тис. кв. км, а 1 січня 1943 р. — більше 392,275 тис. кв. км»*². Це — три чверті передвоєнної території УРСР.

Райхскомісаріат «Україна» фактично був колонією з надзвичайно жорстким поліцейним режимом. Мета його існування — відкритий грабунок і викачування всіх можливих і неможливих ресурсів на користь Райху. Забігаючи дещо наперед, відзначимо: ні про які мобілізаційні кампанії до своїх лав на цих теренах ОУН (чи то Мельника, чи то «революційна») і мріяти не могла. Максимум дозволеного та можливого: *«В липні 1941 р. у Луцьку заходами тимчасової української адміністрації був зорганізований військовий курінь, який назвали Відділом окремого призначення ім. Євгена Коновальця... Коли прибула на Волинь цивільна адміністрація, жандармерія та гестапо, цей відділ розв'язали... і перетворили його на господарську школу, що була зорганізована на військовий лад»*. Загальна чисельність «школярів» — 320 осіб.

Крім того, Рівненщина, Волинь, Поділля вже 1942 р. стали операційною зоною червоної, двох польських партизанок, а також багатьох озброєних груп із числа місцевих жителів, дезертирів Червоної Армії абоощо, які вели відчайдушну бо-

¹ Літопис УПА. Т. 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга 1: 1942 — червень 1944. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 44—67, 188.

² Ленаршович О. Політика окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. — 2009 р. — СС. 279—287.

ротьбу за власне виживання. Ані харчів, ані зброї, ані людей, ані будь-яких інших ресурсів, насамперед людських, потрібних для реалізації величного плану створення Української Соборної Самостійної Держави, взяти тут було практично неможливо. На цю обставину звернув мою увагу один із польових командирів УПА Микола Омелюсік. Він указав на принципову відмінність між Волинню-Поліссям і Галичиною, тобто Райхскомісаріатом «Україна» та Генеральною Губернією. На території «Комісаріату» українці не могли мати землю у приватній власності, оскільки всю землю було націоналізовано советами, а німці вважали себе їх спадкоємцями-правонаступниками. Натомість у ГГ українці мали право на 20 га землі. Підозрюю: саме це могло бути однією з головних причин, що визначили крайній радикалізм у діях поліщуків і волиняків улітку 1943 р. Була ще одна причина. Назвав нам її — так, між іншим, — посадник невеликого українського району М. Лебідь у своїх спогадах: *«Радянська система залишила по селах велику ненависть між людьми»*.

Такі настрої німецька окупаційна адміністрація роздмухувала свідомо, послідовно, інституційно. Не забуваймо: весь тамтешній терен споконвіку складався з перемішаного українсько-польсько-єврейського населення. З одного боку, політика «розділяй та володарюй» передбачала жорсткий, системний антипольський терор. З другого — системне знищення євреїв (яких з цією метою звозили сюди навіть із території Райху), ромів, заручників — поляків та українців. З третього боку, у столиці ГГ легально діяв Український Центральний Комітет на чолі з Володимиром Кубійовичем. УЦК представляв українців в окупаційній владі. Представляв доволі вдало — якщо це слово доречне у цьому контексті. Тут скажу лише, що, згідно з існуючим у фондах УНМ в Чикаго звітом, т. зв. «Допомогової Акції» УЦК, з німецького полону витягли більш ніж 8 тис. радянських полонених! Але головний «військовий» результат діяльності УЦК, тісно пов'язаного з «мельниківською» ОУН — організація набору до дивізії «Галичина». Але про це — дещо пізніше. Зараз іще декілька слів.

Про один день.

Про 30 червня.

30 червня 1941 р.

За 70 років, що минули від того дня, про той день написано, здається, все можливе й всіма охочими. Однак події того понеділка у Львові є в Україні предметом запеклих політичних баталій. Із них можна дізнатися все що завгодно про особисті заслуги дискутантів перед спецслужбами різних країн. І також дізнатися про особливості гендерної орієнтації опонентів.

Неможливо лише з'ясувати, власне, зміст папірця, якого, нібито з балкона одного з будинків на площі Ринок, зачитав Ярослав Стецько, рівень легітимності, авторів та обставини ухвалення того акту.

Зачитав Стецько такий текст — принаймні, саме його розклеїли по міських мурах Львова та парканах інших галицьких містечок і сіл:

«Акт проголошення відновлення Української Держави

1. Волею Українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському Народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується українському національному урядові, що створиться в столиці України — Києві.

Українська національно-революційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий, справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава!

Хай живе Організація Українських Націоналістів!

Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!

Львів-город, 30 Червня, 1941 р., год. 20.

Ярослав Стецько, Голова Національних Зборів». ¹

Цей документ я процитував за версією, яку оприлюднив єдиний автор Акта — Ярослав Стецько. У цій версії зразка 1967 р. відсутні два принципові положення, які подають інші публікатори пам'ятного документа. Перше звучить так: *«Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації»*. В останньому абзаці, який починається словами *«Українська національно-революційна Армія»* відсутні лише чотири слова. Але яких (!): *«спільно з союзною німецькою армією»*. Сам Стецько пояснив ці та інші розбіжності в редакціях «Акта» так: *«Оригінальні тексти були оформлені мною, писані рукою, не було машинових копій. Передані через радіостанцію тексти напевно не були стенографовані у різних містах України. Був відтворюваний їх зміст з пам'яті чи нотаток, не раз переплетений інформаціями з промов чи привітань на Зборах, із репортажів; тому не завжди можливо відрізнити текст документів від репортажів»*.

Перше питання, яке виникає після прочитання цього документа: де, коли, в якій спосіб український народ висловив свою «волю» на створення держави, яка мала діяти з націонал-соціалістичною Німеччиною? До 30 червня 1941 р. галицькі українці мали можливість (і вільно користувалися цією можливістю) голосувати на законних та легітимних виборах у Польській Республіці. Українці в межах УРСР всі як один голосували на виборах до Верховної Ради УРСР та Верховної ради СРСР. А також на виборах до рад міських, сільських та обласних. Голосування те давало результат

¹ Стецько Я. 30 червня 1941 р. Проголошення відновлення державності України. — Торонто-Нью-Йорк-Лондон, 1967. — 463 с. — С. 330.

99,9 % «за» — але такими були умови правлячого терористичного режиму.

Звернуся до оцінок більш компетентних, ніж мої. Наступник Бандери, «урядуючий провідник» цієї ОУН Микола Лебідь: *«У вечірніх годинах 30. 6. зібрались у Львові Українські Національні збори, проголосили відновлення Української Самостійної Держави та схвалили ініціативу ОУН, покликавши Українське правління з Ярославом Стецьком як його головою-прем'єром. В кілька днів опісля створено Українську Національну Раду з д-ром К. Левицьким... у проводі. Ці два акти були виявом самостійної волі українського народу».*

Висновки фахівців урядової групи істориків з вивчення діяльності ОУН і УПА нетотожні між собою. Хоча їх, висновків, усього два і оприлюднені вони впродовж одного року. Перший. *«Акт 30 червня мав далеке відлуння, але оцінюється по-різному... Неясно, як С. Бандера планував зберегти незалежність, але не в тому суть»¹.*

Можу помилятись, але суть саме в цьому. В який спосіб ініціатори цього дійства думали реалізувати свою політичну ініціативу, зберегти проголошену дежаву? Ані СРСР, ані Німеччина, ані будь-який з їх союзників такої ініціативи ніколи не підтримував і не підтримав би. Отже, за будь-якого результату війни ця ініціатива була приречена.

Висновок другий. *«В умовах війни організувати «більш легітимне» з юридичної точки зору проголошення незалежності було абсолютно нереально. Альтернативою проголошення львівської декларації було лише пасивне спостереження за політикою окупаційного режиму на українських землях, повна дискредитація та маргіналізація національно-визвольного руху, зрештою на перетворення його на «п'яте колесо» в нацистському окупаційному возі».*

Як на мій недосконалий смак, це також дивне судження. По-перше, сам по собі вислів про «п'яте колесо» належить найлютішому ворогові України Володимиру Леніну. Вжив він його стосовно органів міського самоврядування, запроваджених реформами Олександра II. Земства, які мав на увазі Ілліч усіх часів і народів, відіграли видатну пози-

¹ Лебідь М. УПА... — С. 15.

тивну роль в історії царської Росії, стали реальним, хоч і недосконалим, інструментом формування громадянського суспільства. Крім того, з «політикою окупаційного режиму» можна було співпрацювати в якийсь спосіб. Саме такий курс обрала «мельниківська» ОУН — воювати зі зброєю в руках. За прикладом французів, югославів, поляків, греків та інших окупованих народів.

Продовження другого висновку таке: *«Ведучи мову про легітимність Акту 30 червня 1941 р. не слід також забувати, що він був підтриманий численними зборами громадян, проведеними у різних куточках Західної і Правобережної України»*¹. Про кількість і чисельність цих зборів нам невідомо нічого. Відомо лише, що організовані в такий самий спосіб і з тими самим учасниками такі «збори» буквально 5—6 років із тим самим (або навіть більшим) рівнем легітимності підтримували і знищення Української Греко-Католицької Церкви, і публічні страти бійців УПА, і керівну роль рідної Комуністичної партії, і обрання товариша Сталіна депутатом найдемократичнішого в світі радянського парламенту. І так далі, і тому подібне.

Тепер від суджень оціночних перейдемо до фактів. Факт перший. Рейнгард Гейдріх, керівник поліції безпеки та СД (*«Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD»*) 5 та 7 липня 1941 р. повідомляє: *«Українські провідники (в оригіналі: «ukrainischen Nationalistenfurer») «почесно» ув'язнені». Бандера «переведений до Берліну», де його «переслуховують».*

Висновок: від 5 липня 1941 р. Степан Андрійович опинився в умовах, які унеможливлювали будь-які його контакти із товаришами по партії та спільній боротьбі. Говорити про будь-яке керівництво з його боку чи то ОУН(б), чи то УПА — поза межами не тільки історичної науки, але і поза межами всіх відомих на сьогодні законів природи.

Останню за часом наукову оцінку Акта 30 червня сформульовано у першому томі «Енциклопедії Сучасної України». Містить вона такі твердження:

¹ Акт 30 червня 1941 року // Розділ 1 Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни. — Організація Українських Націоналістів Українська Повстанська Армія: Історичні нариси / НАН України; Інститут історії України / С. В. Кульчицький (відп. ред.). — К.: Наук. думка, 2005. — 495 с. — С. 84.

— цей політичний (а не правовий! — Д. Я.) документ прийнятий «на зібранні близько сотні українських діячів», які

— «проголосили відновлення Укр. держави, що сформувалася після Акта Злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.»;

— «збори не визнали екзильний уряд УНР на чолі з А. Лівицьким, вважаючи, що Варшавським пактом 20 квітня 1920 він зрікся зах.-укр. Земель»;

— «було повідомлено, що С. Бандера призначив Я. Стецька першим головою уряду Укр. держ. правління. На поч. липня чл. уряду отримали номінац. грамоти. Однак розпочати роботу не вдалося, бо нім. окупац. влада ліквідувала проголошену Укр. державу й заборонила діяльність Укр. держ. Правління»;

— «чл. уряду потрапили до концтаборів»;

— «на будинку «Просвіти» на честь 50-ї річниці прийняття Акта встановлено мемор. дошку».

Єдине судження в цій статті, яке піддається верифікації — про встановлення меморіальної дошки. Усе решта — поза межами наукового аналізу. Для такого твердження маю лише дві підстави. Перша — текст самого Акта, зачитаного Стецьком. Друга — високохудожні мемуари головної діючої особи цієї історії, самого Ярослава Стецька. Погортаймо разом тільки один розділ його поетичної оповіді. Він називається «Вирішальні дні і години»¹.

Оповідь починається з того, що, озброївшись фальшивими документами, які «наша група дістала від наших перекладачів з Вермахту», вона перетнула колишній польсько-радянський кордон «біля Ярослава» (тепер це адміністративний центр сучасного Ярославського повіту Підкарпатського воєводства Польщі). «Наша група» — це Ярослав Старух (член Проводу та крайовий провідник ОУН(б)), Іван Равлик, Василь Кук, Лев Ребет, Дмитро Яців, Іван Вітушинський (насправді — Вітошинський. Даних про нього виявити не вдалося — Д. Я.) та, «мабуть», Лімницький, «організаційний референт крайового проводу на ЗОУ»

¹ Стецько Я. Вирішальні дні й години. — СС. 175—217.

(справжнє ім'я — Ярослав Хомів — Д. Я.). Отже, 7 або 8 осіб. Їх, учасників «нашої групи», об'єднувало не тільки те, що всі вони з молодих років та з переконання були українськими націоналістами. Об'єднувало не тільки те, що практично всі вони, польські громадяни, пройшли через тюрми, з яких були звільнені німцями. П'ятеро з них — Ребет, Стецько, Старух, Хомів та Яців — практично одночасно навчалися на юридичному факультеті Львівського університету. Равлик, скоріш за все, представляв в цій групі СБ «бандерівської» ОУН, Кук — її «військове» крило.

Тут, біля Ярослава, вони знайшли «залишене більшовиками невелике вантажне авто»¹ разом із водієм, дезертиром Червоної Армії. «Переїжджаючи» цим автом «через міста і села... проголошували на зібраннях відновлення державності, встановлювали місцеву владу, організовували міліцію, порядкували господарське життя і — поспішали далі серед ризику, небезпек і справді отчайдушних зусиль». Усіх населених пунктів по дорозі Ярослав—Львів понад два десятки, відстань між ними — понад 100 км. Як би там не було, «відновлювати державність» доводилося щонайменше у трьох селах щодня. При цьому група пересувалась із такою швидкістю, що «інколи проривались через бойові німецькі лінії і знову завертали...» «Нарешті, — пише Стецько, — ми добилися до Львова якраз після маршу німецьких військ (підкреслено нами — Д. Я.)». Перші німецькі частини вступили до міста приблизно о пів на п'яту 30-го числа² червня місяця.

Зупинившись на площі перед собором Св. Юра, учасники «нашої групи» вирішили, що німці, які дуже швидко просуваються територією СРСР, «можуть внеможливити нам здійснення нашого плану — доконаних фактів у Києві». Тут восьмеро осіб, обговоривши поточний політичний момент, ухвалюють:

¹ Ймовірно, то був ГАЗ АА з фанерно-дерев'яною кабіною — спрощена копія Ford АА, вантажопідйомність — півтори тонни, потужність — 40 к. с., максимальна швидкість — 70 км/год.

² Натомість авторитетний дослідник Патриляк І. впевнено називає інший час — 28 червня «пополудні». — Див.: Патриляк І. Крок на випередження (див. текст на сайті <http://tyzhden.ua>). Деякі джерела подають і дату 29 червня.

— скликати «сьогодні вечери Національні збори революційним порядком»;

— «творимо негайно Міське Управління Львова, скликаючи на год. 16 чи 17 найвидатніших громадян Львова, компетентних по цій лінії; я (тобто Стецько — Д. Я.) прибуду на той час, щоб запряжити членів новоствореної Управи... на вірність Українській Державі»;

— захопити радіостанцію, якій надати ім'я Євгена Коновальця.

Після наради Стецько «пішов до Митрополита графа Андрія Шептицького, щоби скласти привіт найвищому українському авторитетові». За його словами, розповів Митрополитові про стратегію ОУН(б) — «творити доконані факти... без огляду на те, яка є постава зовнішньої сили, чи буде вона союзником, партнером чи окупантом». Вислухавши все це, Шептицький, за словами мемуариста, сказав: «Чесць України вимагає робити те, що ви задумали сьогодні. Робіть в ім'я Боже, я благословляю». Це надруковано на с. 186. А на с. 218 Стецько пише про те, як уранці наступного дня він прийшов до глави Церкви з метою «поінформувати Митрополита про події попереднього вечора, незалежно від повідомлення архієпископа Йосифа». Пояснюю: сам Шептицький від участі в акції ухилився — більшовики, мовляв, конфіскували його авто. Вислав замість себе в якості спостерігача свого майбутнього наступника Йосипа Сліпого. Той, як пояснив особисто авторові цієї розвідки багатолітній секретар майбутнього Патріарха Йосипа о. д-р Іван Дацько, «з послуху пішов». Але без ніяких повноважень.

Далі Стецько переконує читачів — він Шептицького не обдурював. Всі свої ідеї та дії на наступні декілька годин попередньо узгодив особисто із Шухевичем (на той момент офіцером вермахту), але той на проголошення державності не прийшов, «бо повинен бути на похороні брата». Навряд чи командування полку, в якому він служив та очільники держави, якій він присягнув, схвально би поставилися до участі офіцера німецької армії у проголошенні державної української незалежності на землях, щойно Німеччиною

окупованих. Сам Шухевич, наскільки це відомо, ніяких відомостей на цей рахунок не залишив.

Далі події розвивалися таким чином. У будинку львівської Ратуші, в якій *«все було понижене»*, Стецько *«присів на якихось дошках»*, на яких *«накреслив план проголошення відновлення державности, хід думок»* своєї промови. *«Усе це діялося в поспіху, нотатки роблено олівцем на кусниках паперу»*. Це — сторінка 190. На с. 206 автор споминів, натомість, зазначає: *«Акт проголошення відновлення я зачитував особисто як рішення Організації (тобто ОУН(б), ухвалене її Проводом невідомо де і коли — Д. Я.), запропоноване на затвердження чи одобрення Національних Зборів»*. І далі, відповідаючи своїм анонімним критикам: *«тут не є істотною юридична еквілібристика...»*.

Написавши це все на клаптиках паперу, Стецько вийшов із будинку Ратуші, перейшов вулицю — до будинку *«Просвіти»*. Тут якраз в цей момент *«відбувалося творення міської управи Львова»*. Перервавши свій виступ на виборах міської управи, один із промовців, згаданий член Проводу ОУН(б) Старух, передав слово Стецькові. Виклавши свою позицію, той *«прийняв присягу на вірність Українській Державі від новопокликаного посадника Львова і інших, які входили до управи міста, побажав успіху і обіцяв повну підтримку від ОУН»*. Тільки після того, *«тимчасом»* до помешкання *«почали сходитися скликані на Національні Збори громадяни»*. До слова, анонімні та невідомої кількості.

Стецько: *«Відкриваю Національні Збори...»*. Відкривши в такий спосіб історичної ваги зібрання, Стецько промовляє: *«ОУН звертається до Національних Зборів схвалити її рішення про проголошення відновлення державности. У час вичитування мною документу про проголошення державности усі встали, відспівавши після цього національний гімн»*. Далі учасники зібрання заходилися обговорювати державницьку ініціативу. Слово, за Я. Стецьком, мали 4 чи 5 осіб, після чого *«Акт»* і було схвалено присутніми — датований він 20-ю годиною.

Після завершення співу *«Не пора, не пора»*, Василь Кук прочитав пропозицію Бандери про призначення Стецька

«головою Правління на одобрення Національних Зборів» та «запропонував від ОУН уповноважити» Стецька «покликати Правління, звільняти призначати членів його. Національні Збори узгодили становище ОУН і прийняли цю пропозицію».

Тут, мимоволі, виникає питання: в який спосіб Кук, який за декілька хвилин до того намовляв Стецька утриматися від проголошення «Акта», встиг подолати більше 320 км від Львова до Кракова, отримати письмову згоду від Бандери і повернутися до Львова? Не виходячи при цьому із зали «Просвіти»?

Але повернімося до розповіді Стецька. Того вечора він, уперше з моменту перетинання кордону, «заснув під дахом». Що відбувалося наступними днями, зрозуміти з його споминів неможливо. За словами Стецька, станом на 5 липня «члени Українського Державного Правління були в дійсності устайнені і отримали свої номінаційні грамоти»: Я. Стецько (голова і керівник «ресорту соціальних реформ»), професор М. Панчишин (перший заступник голови, міністр здоров'я), Л. Ребет (другий заступник голови), В. Петрів (міністр оборони і керівник УЦК в Кракові), Шухевич і О. Гасин (заступники міністра оборони), В. Лисий (міністр внутрішніх справ), М. Лебідь (міністр державної безпеки), В. Стахів (міністр закордонних справ).

Наступна зафіксована в пам'яті Стецька дата — якийсь день після 10 липня. Саме тоді він був заарештований, причому прийшов за ним одягнений в мундир СД «провідний член ОУН(м) Чучкевич». Вдвох прийшли до СД. Тут йому оголосили про арешт. На вечерю принесли «какао з хлібом». Потім перевезли до Кракова, де передали армійським колегам. «Офіцери вермахту відносилися до нас тактовно», — засвідчив арештант. Далі потягом, за одну ніч, перевезли до Берліна, де Стецька та інших його колег допитували представники ОКВ та СД. У Берліні всі вони «перебували на вільній «стопі», але під постійним наглядом гестапо». Рівень нагляду не перешкоджав зустрічам, зокрема, с послом Японії та прем'єр-міністром Литви.

Підіб'ємо попередні підсумки. Якогось дня після 22 червня група провідних діячів ОУН(б) переходить з території Генеральної Губернії на територію УРСР. Вбрані в цивільний одяг із синьо-жовтими китицями, вони, з фальшивими документами, на вантажівці з реєстраційними номерами Червоної Армії та з водієм у формі червоноармійця, гасають у запіллі вермахту в темпі, який перевищує темп наступаючих військ. Сплять просто неба, невідомо де і чим харчуються, де миються. Цими днями, тобто між 22 та 29 червня включно (бо вранці 30-го вони вже прибули до Львова), проголошують «*відновлення української державності*» в населених пунктах по 100-кілометровій трасі Ярослав—Львів.

Для кращого розуміння подальших подій, про які йтиметься в наступних розділах нашого дослідження, має сенс дізнатися також і про таке.

Керувати «військовим відомством» невідомого чого «відновленої держави» призначили колишнього генерала петлюрівської армії Всеволода Петріва. На той момент йому виповнилося 58 років. Увесь час після поразки УНР він жив собі тихим учительським життям у Хусті. По проголошенні «Карпатської України» 1939-го відмовився керувати її «збройними силами». Чи давав згоду стати «військовим міністром» в «уряді» Стецька — невідомо. Скоріше за все, що ні — надалі німці його не чіпали, жив собі він спокійно. Хіба 1944—1945 рр. допомагав порадами генералу Шандрукові — командирові 1 Української Дивізії Української Національної Армії. Але це вже зовсім інша історія.

У межах цього дискурсу важливо зрозуміти: Роман Шухевич, який із 16-ти років перебував на різних посадах у «бойових» частинах УВО-ОУН, був «призначений» аж другим заступником Петріва! Ніяких наслідків для самого Шухевича це «призначення» не мало. У вермахті він дослужив до кінця 1942 р. Далі підписувати контракт відмовився і в січні 1943-го, після дводенного перебування в застінках німецької спецслужби, перейшов на нелегальне становище.

На той момент, нагадаю, Українська Повстанська Армія Тараса Бульби-Боровця існувала вже півтора роки.

РОЗДІЛ VI

1942 р.: початок II Світової війни

Саме того року загальноєвропейська війна, якою вона була від 1 вересня 1939 р., набула глобального, світового характеру. Світова війна виразно «розпадається» на дві: сухоподільну, європейську, та морську, тихоокеанську. Німеччина та її союзники ведуть безнадійну, але відчайдушну боротьбу на 5 театрах військових дій (ТВД): Східному (СРСР), Північному (Норвегія), Південному (Балкани), Африканському (Алжир, Туніс) та Морському (Північна Атлантика).

Японія та США зішлись у смертельному двобої за оволодіння основними світовими природними ресурсами та морськими комунікаційними лініями Світового океану.

1942 р. став першим роком «ресурсної війни», коли власне стратегічні плани та тактичні кроки сторін стали відігравати другорядну роль, порівняно з їхньою здатністю мобілізувати людські та матеріальні ресурси задля ведення бойових дій на суходолі, у повітрі та на морі. У цій війні Японія, Німеччина та їх союзники шансів на перемогу не мали. Відкритими залишались тільки два питання — коли і на яких умовах ці дві війни завершаться.

Від 1942 р. стратегія Гітлера: затягування часу в надії на політичний розкол у таборі його ворогів і евентуально можливе військове зіткнення між Великою Британією та США, з одного боку, та СРСР, з другого. Він не взяв до уваги лише одну обставину: головним для США був і залишався Тихоокеанський ТВД. Перемога над Японією означала для США перехід із статусу регіональної держави до статусу єдиного світового гегемона. Саме тому президент Рузвельт і його адміністрація розглядали війну на Європейському ТВД як другорядну відносно війни на Тихому океані.

Стратегія Великої Британії — фізичне знищення головного європейського конкурента Німеччини. Ця стратегія реалізовувалася двома шляхами. Перший — тотальні бомбардування території Райху з метою знищення військової та й узагалі будь-якої іншої інфраструктури і терористичні дії проти цивільного населення. Другий — надання всієї можливої політичної та матеріальної підтримки Сталіну в його кривавій війні проти Німеччини.

Стратегія Сталіна, який 21 червня 1941 р. незворотно програв плановану ним упродовж попередніх 15 років війну за статус єдиного господаря європейського континенту, полягала в тому, аби будь-якою ціною розчавити свого союзника Гітлера та встановити контроль над якомога більшою територією східної та центральної Європи, до якої його союзники або не мали інтересу (США) або ресурсів (Велика Британія).

Нагадаймо собі хронологію найважливіших військових та політичних подій того року.

Календарний 1942-й у цьому сенсі розпочався 7 грудня 1941 р. нападом Японії на американську військово-морську базу в Перл-Харборі. Наступного дня президент Рузвельт за одностайної підтримки Конгресу, який до того всіляко опирався прямій участі США у війні, оголосив про початок бойових дій проти агресора.

У відповідь Німеччина та її союзники (Угорщина, Румунія, Болгарія, Хорватія, Словаччина) оголошують війну США.

Січень: 26 держав-учасниць військово-політичної коаліції проти Німеччини та її союзників оприлюднюють наміри створити по завершенні війни новий світовий порядок, зокрема сформувати Організацію Об'єднаних Націй. Японія починає наступ на англійську колонію Бірму, Німеччина — розпочинає військові дії проти англійців у Північній Африці.

Лютий: Японія окупує Сінгапур.

Квітень: Японія окупує Індокитай (В'єтнам, Лаос, Камбоджу) та Філіпіни.

Травень: Велика Британія розпочинає фронтальні бомбардування німецьких міст. До 30 травня 1945 р. практич-

но від усіх великих німецьких міст та об'єктів цивільної інфраструктури залишаються уламки.

Червень: США та її союзники виграють вирішальну битву за атол Мідуей. У стратегічному сенсі Японія незворотно програє війну.

Липень: Німеччина здійснює останню безнадійну спробу переламати хід війни на Східному фронті на свою користь. Вермахт захоплює Севастополь, Луганськ, Ростов, виходить на лінію Нижнього Дону.

Серпень—листопад: США остаточно блокує спроби Японії досягнути Австралії (битва за Гуадалканал).

Вересень: вермахт досягає Сталінграда, захоплює Крим, увиходить на Кавказ. Мета цих наступів — розрізати СРСР навпіл (Сталінград), захопити нафтові родовища (Майкоп), убезпечити нафтові родовища на території Румунії (Крим).

Жовтень: Велика Британія починає вирішальний наступ у Північній Африці.

Листопад: Велика Британія виграє битву при Ел-Аламейні. Англо-американські союзники десантуються в Алжирі та Марокко. Німеччина капітулює в Тобруку та Бенгазі. Шлях для вторгнення альянтів на територію Італії відкрито.

Німеччина намагається блокувати цей хід союзників, окупувавши територію «незалежної» Франції. Франція затоплює свій флот у Тулоні та розпускає війська, розташовані в країні. СРСР розпочинає контратаку під Сталінградом. Станом на 30 січня 1942 р. — 2 лютого 1943 р. 6-ту польову армію вермахту розгромлено внаслідок чого вона капітулювала.

Перед українським націоналістичним рухом постали нові виклики. Реагували на них лідери ОУН під проводом Мельника та ОУН «революційної»/«самостійників-державників» по-різному. Але перш ніж поміркувати над цим, спробуймо, наскільки це взагалі можливо, зрозуміти, чим практично були цього часового відтинку обидві націоналістичні організації?

ОУН(с-д) та УПА: проблема квантифікації

Елементарний підрахунок згадок про діяльність обох ОУН у 1942 р., які містяться в 100 томах «Літопису УПА», засвідчує цілком очевидну річ. Того року структури ОУН(б) на відміну від ОУН(м) на території Генеральної Губернії та Райхскомісаріату «Україна» перебували в летаргічному стані. Ясна річ, за умови, що вони взагалі продовжували існувати після «почесного ув'язнення» практично всіх вищих провідників улітку 1941 р.

Поміркуймо разом.

Навіть коли припустити, що Бандера та його прихильники почали створення власної організаційної структури з раннього рання 11 лютого 1940 р., то, вочевидь, могли, теоретично, робити це на території окупованої німцями Польщі. І аж ніяк не на землях, окупованих СРСР і контрольованих НКВС. Тобто до 22 червня 1941 р. Маловірогідно, що процес розбудови партструктур «революційної» ОУН розпочався 23 червня 1941 р. Цього дня, як відомо зі споминів Стецька, перша та єдина відома нам на той час група «бандерівців» налічувала щонайбільше 8 осіб. Тими днями вони (аж по 30 червня включно) нічим іншим не займались, окрім як «проголошували державність» по селах уздовж траси Перемишль—Львів. Крім того, не забуваймо, від перших днів липня німці почали «почесно інтернувати» українських революціонерів: 5-го липня — Бандеру, 10-го — Стецька. Далі — за списком. Всіх їх було перевезено на територію Німеччини та розпихано по місцях утримання. Отже, можливостей займатися політичною та/або організаційною діяльністю на звільнених від комуністів українських теренах не мали. Шухевич і його товариші в той час — від 22 червня 1941 р. до грудня 1942 р. — перебували в лавах збройних сил Німеччини. На території Галичини, включеної до складу Генеральної Губернії, легально діяв створений і керований «мельниківцями» Український Центральний Комітет під керівництвом Володимира Кубійовича та Костя Паньківського. В Райхскомісаріаті «Україна», на решті території УРСР включно з Києвом і аж

до Херсона — «похідні групи» тої самої «мельниківської» ОУН. Де конкретно діяли клітини ОУН «бандерівської», коли і ким їх було створено, хто входив до їх складу, яку конкретно «революційну роботу» вони проводили в умовах жорсткого контролю населення з боку окупаційних структур — відповіді на ці та інші запитання дасть, ймовірно, лише наступна генерація дослідників.

Наразі власні міркування залишу осторонь. Звернуся до свідчень людей, які точно знали, про що говорять. Один із них — легенда націоналістичного руху, на той час керівник («урядуючий провідник») ОУН(б) Микола Лебідь. Його версія створення УПА займає хіба 6 рядків і зводиться до двох пунктів. Пункт перший. ОУН під його проводом навіть у лютому 1943 р. НЕ ставила питання про організацію збройних загонів. Згадуючи III конференцію ОУН 17—23 лютого 1943 р., Лебідь цитує у своїх спогадах *«неповний друкований текст»* її рішень. Жодної згадки про необхідність створення збройної формації. Пункт другий такий: *«... в лютому 1943 р. приходять по перших явних зударів українських збройних частин на Поліссі... Команду всіх збройних відділів бере в руки створений Головний військовий Штаб і згідно із постановою (якою? ким, де і коли ухваленою? — Д. Я.) всі відділи приймають назву Українська Повстанська Армія (УПА)»*¹.

Тепер процитую практично всі, оприлюднені в «Літопису», достовірні та значущі відомості про діяльність організаційних «клітин» ОУН(б) та УПА 1942 р. (за 1941 р. знайти такі відомості не пощастило). Один із найближчих соратників Шухевича Іван Бутковський, польовий командир УПА, від 1947 р. голова її місії при ЗП УГВР (тобто особистий представник Шухевича при закордонному представництві голови «уряду» та військовому «міністрі» УГВР Шухевичу) залишив нам у спадок таке зауваження: *«Український стихійний самооборонний і повстанський рух, започаткований зимою 1942/43 р. на Північно-Західних Українських Землях, вливаючись у перших місяцях 1943 р. в організоване, кероване однією командою річище, поширювався на інші*

¹ Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія... — СС. 22—23, 25.

землі». Це були «наскоро змобілізовані збройні відділи під назвою УНС (Українська Народна Самооборона)»¹.

Це твердження, в свою чергу, суперечить іншому, сформульованому десятиліттями пізніше: ОУН «була звернена на військову підготовку кадрів від половини 1942 р.»²

Ні, не зовсім так це було, твердить цитований вище діяч ОУН Сарненської округи, керівник господарського відділу штабу ВО «Заграва» та ГК УПА 1943 р. і керівник відділу зовнішніх зв'язків команди УПА-Північ 1944 р.: «Творення самооборонних боївок, — пише «Юрко», — почалося у відповідь на німецьку сваволю... З боївок вирости сотні, курені й загони Української повстанської армії з командним складом, дійовим штабом, з полк. «Климом Савуром» на чолі». При цьому, «з початком 1942 р. підпілля ОУН на Костопільщині і Сарненщині (тобто там, де виникли перші загони, які перебрали на себе назву «Українська Повстанська Армія») не було чисельним, нараховувало 40—60 осіб». Перші загони створилися «з початком року», а перший відомий «черговий військово-політичний вишкіл» (тобто військове навчання новобранців) відбувся лише в квітні за участі аж 37 осіб.

Читаймо далі. Розділ «Перші бойові відділи УПА». «В культосвітній праці, в національному усвідомленні українського населення цих просторів у своїй правді, в розбудові кадрів ОУН пройшов майже весь 1942 р.» Майже, в цьому контексті, означає першу половину того року. Чому так? А тому, що в половині 1942 р. прийшов /Григорій/ Перегійняк («Коробка», «Довбешка»), **майбутній перший сотенний УПА**. «Сотню для спеціальних завдань, особливо проти карних експедицій, які німці висилали для приборювання спротиву населення» йому доручив «Дубовий». **Перша відома акція першої сотні УПА — 7 лютого 1943 р.** — на-

¹ Звіти-нариси командира ІV В. О. пор. Івана Бутковського //Літопис Української Повстанської Армії. Том 19. Група УПА «Говерля». Книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1992. — 359 с. — С. 19.

² Новицький С. У змаганнях за волю української землі //Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 167.

пад на районний відділ шуцполіції в м. Володимирці з метою визволення члена оунівського підпілля «Діброви».

Ця акція, тобто перший бойовий виступ першої сотні УПА, відбулась невдовзі після того, як їй представили вищого командира. Сталося це так: «В кінці 1942 р. заіснували на Волині зміни в провіді ОУН. Провідником ПЗУЗ став Дмитро Клячківський... Павленко (Ростислав Волошин) офіційно представив його нам на обласній нараді». Того самого часу «відповідаючи на терор» німців і червоної партизанки, яка «на Волині і Поліссі... поводилась як правнодіюча адміністративна влада... спонтанно також і по селах повстали самооборонні відділи... Восени 1942 р. кількість самооборонних відділів зроста настільки, що вже відкрито говорилось про армію».¹

Всі вищенаведені тут (а також в інших мемуарних джерелах) відомості радикально суперечать інформації аналітичних звітів тогочасних керівників. Рейнгард Гейдріх, керівник поліції безпеки та СД («Der Chef der Sicherheitspolizei und des SD»), 14 січня 1942 р.: «ОУН у Херсоні. Прихильники Бандери згуртувалися біля першого командира самооборони Конрада... Нібито для організації відділів самооборони відбувалися збори (2 000 осіб) з пропагандою, летючками й закликами до активної співпраці, вони не мали великих успіхів, бо населення в цих справах не зорієнтоване і не бажає організації».

Звіт від 4 лютого: «Виявлені попередньо зв'язки між НКВС і ОУН дуже близькі і дуже складні» (що означає ця фраза і яке реальне підґрунтя під собою вона має, я не знаю). Звіт від 16 жовтня, «Український рух спротиву» згадує летючку щодо «негативного ставлення до червоних партизан»; «в околицях Горохова знайдено летючку, підписану Бандерою, в якій є заклик до українців самим визволятися від божевільних німців»; «арештовано вчителя з Тівєрова», який віз до Києва бандерівську літературу, використовуючи при цьому фальшиве посвідчення;

¹ Петренко Р. («Юрко», «Омелько») За Україну, за її волю (Спогади) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 27. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1997. — 277 с. — СС. 37, 62, 66, 75, 77, 78, 97, 99—100.

в Гайсині арештовано 7 осіб «за пропагандивну діяльність бандерівської групи»; «в околицях Запоріжжя збільшилася активність бандерівців»; арештовано 5 «мельниківців» у Києві та на Східній Україні; арешт мельниківця у Кіровограді; у Кракові СД схопила один примірник статуту ОУН(м). 23 жовтня: «В липні 1942 р. в околицях Кам'яця-Подільського підтверджено існування банди, в якій заступлені бандерівці і комуністи. В околицях Сарн підтверджено існування великої банди під командою бандерівського функціонера Боровця. Бандерівці вважають зближення з більшовиками потрібним, зокрема після зближення Англії й США з СРСР».

Із доповідної записки начальника Українського штабу партизанського руху, майора держбезпеки (це звання дорівнювало полковнику в армії — Д. Я.) Строкача секретареві ЦК КП(б)У Корнійцю від 7 січня 1943 р. дізнаємося подробиці про «бандерівського функціонера Боровця», станом на кінець 1942 р. вони такі: «в районах Пінська, в лісах Острог, Шумськ, Мізоч є великі групи українських націоналістів. Кличка керівника «Тарас Бульба... в окремих місцях українські націоналісти створюють свої нелегальні організації для боротьби з фашистськими окупантами під гаслом “За самостійну Україну без німців”»¹.

В принципі — це всі відомі обом окупантам прояви націоналістичної діяльності на той час. Наступного, 1943 року, якщо вірити німецьким документам, ситуація радикально не змінилася. Забігаючи наперед, процитую звіт від 2 квітня 1943 р., в якому згадується лише «банда Боровця». 9 квітня — перша інформація про перехід «шуцманів» до «банд». 7 травня: «Активність українських національних банд на Волині та Поділлі постійно зростає». 14 травня: «Центр активності банд — північна Київщина, Чернігівщина, Житомирщина, Рівненщина. Активні більшовицькі та національно-українські банди. Обидві сторони закликають молодь приєднува-

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ-Торонто, 2002. — 596 с. — С. 53.

тися до їх рядів. Бульба-Боровець видав наказ шуцманам перейти до нього. Все це має великий вплив на населення»¹.

«Вплив» цей, навіть якщо він і мав місце, довго не протривав. «Затиснуті на обмеженому терені» Волинського Полісся, загони Бульби-Боровця, за оцінкою штабу Клячківського в серпні 1943 р.: «його (тобто Бульби — Д. Я.) ефективні сили склалися зі 180 озброєних людей, що перебували на периферії теренів, зайнятих УПА». 18 серпня Савур-Клячківський віддав наказ про роззброєння відділу Бульби. «Після цього, — за словами зацікавленого очевидця, — цей відділ фактично вже майже не існував»².

Але повернімось у 1942 рік. Спробуємо з'ясувати, де зародилася «небульбівська», так би мовити, Українська Повстанська Армія? Що вона представляла собою в перші місяці свого існування?

Де, як і коли створювалися УПА?

Саме так: створюВАЛИСЯ, а не створИЛАСЯ. Сучасна академічна наука з питанням, винесеним до заголовка цього параграфа не впоралась. У неодноразово цитованому нами науковому дослідженні³, щодо цього питання у 8 розділі «Про час створення УПА», відповіді немає. Взагалі. Хіба зазначено, що дату 14 жовтня 1942 р. треба вважати «недостовірною».

За 15 років до оприлюднення цієї сенсаційної інформації український дослідник, автор передмови до 18 тому «Літопису УПА» Петро Содоль (до слова, він створив ресурс «Реєстр старшин УПА, провідників ОУН та членів УГВР» — <http://forum.ottawa-litopys.org>) установив: «Поча-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 21. УПА в світлі німецьких документів. Книга третя: червень 1941 — травень 1943. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1991. — 270 с. — СС. 105—106, 107—108, 146—147, 150—151, 187, 188, 197, 198.

² Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 с. — СС. 26, 38.

³ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. — К.: Наук. думка, 2005. — 53 с.

ток Української Повстанчої Армії (УПА) на терені Галичини припадає на літо 1943 року коли в липні в Карпатах та на Підкарпатті появилися перші вишкільні відділи Української Народної Самооборони (УНС) (але ще не самі відділи — Д. Я.). В той час вже існувала УПА під командою Дмитра Клячківського — «Клима Савура» — на Волині та Поліссі т. зв. «Райхскомісаріят України». На цих північно-західних українських землях існували військові відділи Організації Українських Націоналістів — Самостійників-Державників (ОУН-СД) вже в 1942 році, які приступили до відкритої війни з німцями, починаючи з лютого 1943 р. Терен Галичини, який входив до німецької Генеральної Губернії початково уважався запіллям, яке мало забезпечувати УПА кадрами, постачати боєприпасами та поживою».

За твердженням П. Содоля, все змінили два фактори. Перший — кампанія задля створення дивізії «Галичина» (що «грозило відходом сільського бойового елемента до СС-дивізії «Галичина» — підкреслення наше — Д. Я.). Другий фактор — ковпаківський рейд, особливо перехід його об'єднання до Карпат — «терен надзвичайно догідний для партизанки». Принагідно зазначу: «карпатський рейд» Ковпака тривав від 16 липня (день форсування Дністра біля Галича і входу червоних партизанів у гори) до 21 жовтня. Загальна чисельність «ковпаківців» — близько 1 500 осіб.

Отже, тільки під впливом цих двох факторів, пише П. Содоль, «повід ОУН-СД рішився створити військові підрозділи в Галичині. Документ про це, — відзначає автор, — не зберігся, можливо його було ухвалено в червні (тобто ДО початку рейду — Д. Я.), але до виконання приступили аж у липні, коли Ковпак був уже в Карпатах. Тому ці перші відділи УПА спрямовано на вишкіл у Карпатах, але під назвою УНС, щоб хоч хвиливе дезорієнтувати німців. Організацією УНС зайнялись військові референти різних шаблів теренової сітки ОУН-СД».

«Попервах, — пише він далі, — було організовано три вишкільних школи «Чорні чорти», «Гайдамаки» та «Курінь ім. Кривоноса... крім вишкільних баз у Карпатах організували також бойові відділи особливого призначення (ВОП)».

Але кому вони підлягали і ким їх, власне, було організовано — з цього тексту не ясно.

Далі дізнаємося, що: «головним командиром УНС та шефом крайового штабу ОУН-СД 1943 р. в Галичині був пор(учик) Олександр Луцький-«Андрієнко». І тільки «у листопаді 1943 року підпорядковано УПА та УНС центральному військовому керівництву під командою підполковника Романа Шухевича-«Тараса Чупринки», який прийняв пост Головного командира УПА та реорганізував військову структуру. Волинсько-Поліська УПА стала УПА-Північ, військові відділи осередніх земель об'єднано в УПА-Південь, а галицьку УНС переіменовано в УПА-Захід. Терен УПА-Захід був поділений на військові округи (ВО), які були в основному територіяльно ідентичні з тодішнім організаційним поділом ОУН-СД на області. Таким чином, у Карпатах була IV ВР (Станіславівська область та Буковина) і V ВО (Дрогобицька область)»¹.

Загалом, висновки П. Содоля збігаються зі свідченнями Миколи Лебеда. «Щоб не дати Ковпакові опанувати Карпати, окремим Наказом Проводу Організації формується на терені Галичини «Українська Народна Самооборона» (УНС), — повідомив «Урядуючий провідник». Цю назву впроваджено з тактичних мотивів, щоб обдурити німців принаймні на початку, що це не УПА, а тим самим створити хвилево один тільки явний фронт». «Окремі відділи» цієї УНС, — веде він далі, — формуються впродовж двох тижнів після ухвалення вищезазначеної постанови. Але ким, де, коли і в якій кількості — невідомо. Просто «формуються» і все. Далі ці загони, призначені для війни з «ковпаківцями» «приспіненим маршем» перекидаються «Командою УПА» до Карпат. І тут «першим явним протинімецьким виступом УНС-УПА в Галичині був приготований і виконаний успішний наступ в липні 1943 р. в Святославі коло Сколя на карний табір української молоді з «Бавндінсту»². Зауважмо:

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 18. Група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1990. — 321 с. — СС. 7, 8, 9.

² Лебідь М. УПА. Українська Повстанська Армія... — СС. 49, 51.

не червоні партизани стали мішенню новосформованих загонів, а невідомий «*карний табір української молоді*», призначеної для примусових робіт у Німеччині.

Натомість рядові учасники подій на власні очі бачили картину дещо відмінну від описаної вище: «*невеликі законспіровані відділи в горах*», яким «*надано назву УНС (Українська Народня Самооборона)*» було створено в Карпатах у червні. Перша їх сутичка з «*більшовицькою партизанкою відбулася в с. Боршники Товмацького повіту*» (с. Бортники, тепер — Тлумацький район Івано-Франківської області). Якщо вірити цитованому мемуаристу, то відомий бій біля «Чорного лісу» (між селами Посіч і Завій), який тривав з перервами від 27 листопада до 24 грудня 1943 р. вели саме загонами УНС, а не УПА. Інші бої УНС було проведено біля с. Недільна Самбірського р-ну (4 грудня) та в районі сс. Кельна, Слобода, Липа (11—12 грудня). Вже в січні наступного 1944 року повстанці з УНС «*за наказом Головного Військового Штабу*» увійшли до складу УПА-Захід¹.

Не було відомо дати народження УПА не тільки Миколі Лебідю, а й іншим керівникам ОУН(с-д). А якщо було, то тільки таке.

Січень. У «Слові Друзям-революціонерам, членам організації Українських Націоналістів і всім українським самостійникам» того-таки Миколи Лебеда — жодної згадки про УПА або про необхідність її створення. Звернімося до «Постанови» III Конференції Організації Українських Націоналістів Самостійників-Державників (ОУН(с-д)). Відбулася вона, за наявними даними, нагадаю, нібито з ініціативи Шухевича і проти волі Лебеда 17—23 лютого 1943 р. Знову жодної згадки ані про УПА, ані про необхідність її створення. Про підготовку «*Української Національної Революції*» — є, а про УПА — немає. І це за умови, що 7 лютого відбувся «*наступ першої сотні УПА на м. Володимерець*»².

¹ Левенко Г. Нарис історії боротьби Української Повстанської армії (УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 с. — СС. 48, 49, 50, 51.

² Бібліотека українського підпільника. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1943—1950. Збірка документів.

21—25 серпня. «Постанови» III Великого Збору Організації Українських Націоналістів (тобто ОУН(с-д). Перша згадка про існування УПА: «В той же приблизно час (тобто навесні 1943 р. — Д. Я.) населення північно-західних областей Волині і Полісся почало маніфестувати готовність до активної військової дії. Практичним висловом того стала Українська Повстанська Армія (УПА) на північних і Українська Народня Самооборона (УНС) на південно-західних землях». Це, підкреслюю, єдина згадка на 15-ти сторінках цитованого тому.

Погортаймо сторінки центрального друкованого органу ОУН(б). А. Борисенко в статті «На шляхах збройної боротьби. Українська Повстанська Армія (УПА)» пише: «У відповідь на жорстокий національний та соціальний гніт, український селянин, щоб боронити своє та своєї сім'ї життя перед нападом німецьких посіпак та кровожадних енкаведистів з большевицьких партизанських банд, щоб охоронити свій дорібок від грабунків, щоб не дати видерти своїм дітям останнього куска хліба — випорав дбайливо захований кріс з набоями та, злучившись з такими ж, як сам, односельчанами, створив перші збройні відділи самооборони (підкреслено автором статті — Д. Я.) Української Повстанчої Армії, готовий до загину битись в обороні своєї справи»¹.

Підтвердити або спростувати цю опінію дозволяють інші джерела. Читаємо розділ «Північно-Західні українські землі. Збройна самооборона українського народу». Укладачі «Літопису» навмисне відзначили, що це — «найраніш відомий нарис постання й боротьби УНА на Волині і Поліссі... Написаний наприкінці травня, або на початку червня 1943 р.»

Ч. 2. — Видання ЗЧ ОУН. 1960. — 441 с. — СС. 439—440. В цьому виданні, за словами укладачів, хронологічно подано всі відомі нам акції, битви і рейди УПА, що відбулися упродовж 8 років. Останній з них, за цим джерелом, стався 4 квітня 1950 р. Того дня бійці УПА «Шум», «Іскра», «Скорий» наскочили на більшовицьку засідку між сс. Свідик та Тур'є Стрілківського р-ну Дрогобицької області. Внаслідок бою двоє загинули, а «Скорий», опинившись у безвихідному становищі, застрелився.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 24. Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946 рр. Передрук підпільного журналу. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1995. — 590 с. — СС. 47, 90—91, 134—141, 226, 223—237, 244.

Текст є компіляцією звітів політичної референтури ОУН(б) та інформативно-розвідувальної служби УПА на Волині та Поліссі. Автор — Володимир Макар («Вадим»), працівник відділу інформації та пропаганди при проводі ОУН(б), яким керували Михайло Полідович («Карпатський») і Мирослав Прокоп («Володимир»). Отже, можемо припустити, що це не стільки фантазія компільатора, скільки офіційний погляд регіонального керівництва оунівською пропагандою:

— «... почали вже в 1942 р. творитися самочинно в лісах гуртки переслідуваних німцями українців, що були ворожо наставлені і до німців, і до червоних. Ці гуртки стали зав'язком теперішньої УПА...»;

— перші організовані виступи відділів УПА припадають на лютий—березень 1943 р.», коли «вдарили на червоних в околицях Сарн, Столина і Володимирця»;

— масовий перехід української допоміжної поліції на бік УПА стався «між 15 березня і 10 квітня з наказу Головного Командування Української Повстанської Армії»¹.

Останнє свідчення підтверджує незалежне джерело: українська допоміжна міліція відійшла до лісу у березні 1943 р.² **В інших місцях процес народження селянських відділів самооборони, які згодом почали перебирати на себе назву «Українська Повстанська Армія» мав такий вигляд в часі та просторі:**

Холмщина, 1942—1943 рр.: «Початок збройних відділів у підпільній Холмській окрузі, яка складалася з двох повітів — Грубешівського і Белзького, треба шукати в 1942—1943 рр. як реакцію на польські акції проти українського населення на цих теренах. Це були різні боївки, які оперували в різних районах цього терену... У травні 1943 р. у терені діяла боївка «Карпа» (ст. бул. Павло Пилипчук, загинув 21 грудня 1944 р.)».

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — СС. 16, 17, 18, 19.

² Лебідь М. Часи німецької окупації в Матіївському районі (Спогади кол. Голови районної управи) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — СС. 212—214.

Волинь, березень: «Вночі 20 березня 1943 р. перейшов у підпілля весь (організований у Луцьку курінь ім. Є. Коновальця чисельністю у 320 осіб, про який ми вже згадували)... з усім своїм майном і став куренем УПА».

Очевидець, безпосередній учасник події, згадує про «дві підпільні старшинські наради», на яких розглядалися питання «оборони українського населення» і на яких доповідав Шухевич. Підкреслюю: перші наради, на яких тільки розглядалося питання організації збройної боротьби, відбулися 1943-го, а не 1942-го. Причина проведення таких нарад — аж ніяк не ініціатива територіального керівництва ОУН(б). Насправді, «... бешкети більшовицьких партизан і ліквідації ними свідомих українців були однією з основних причин організування українських самооборонних відділів 1942 р., що взимку 1942—1943 рр. розрослися на широкий повстанський рух УПА на цілій Волині, а згодом — на інших територіях України». За цим самим свідченням, станом на 31 грудня 1943 р. командиром УПА-Північ був Дмитро Клячківський — Клим Савур¹.

Саме з його ім'ям пов'язана одна з найжахливіших подій 1943 р. — «Волинська трагедія».

Волинський Голокост

«Трагедія» — грецьке слово, що тлумачиться як «драматичний твір, який ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, що прагне максимально втілити свої творчі потенції, з об'єктивною неможливістю їх реалізації».

Те, що сталося на Волині влітку 1943 р., аж ніяк не трагедія. Це — пекельний жах, що мав місце на території Райхскомісаріату «Україна», яким залізною рукою керував Ерік Кох. Стався за три місяці ДО того, як з'явився перший відомий наказ УПА.

Писати про той жах особисто я не можу. Причини дві. Перша — треба мати якийсь інший тип психіки, ніж маю,

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — СС. 98, 101, 103, 119, 128.

аби навіть торкатися цієї теми. Друга — політичну крапку 2000 р. поставили очільники Польщі та України Олександр Квасьневський та Леонід Кучма, Примас Польщі Юзеф Глемп та Глава УГКЦ Блаженніший Любомир Кардинал Гузар: *«Прощаємо, але пам'ятаємо»*. Відверто кажучи, взаємне прощення політичних і духовних лідерів допомогло мало. Кривава тема розділяє, та ще довго (якщо не довіку) розділятиме Україну і Польщу. Розділятиме українців і поляків. Воно й зрозуміло. Заглибокими є братські могли. Забурхливими є річки пролитої невинної крові.

Моментальний знімок лише однієї точки: *«до двох сотень сіл спалено, і до тисячі людей упавших, не враховуючи тих, що їх розстріляли ще перед повстанчою акцією СД уживає до своєї нищівної акції ляхів. У відповідь ми нищимо їх безпощадно»*¹.

Обґрунтування того звірства православними українцями-волиняками, в принципі, зводилося ось до чого: *«Головною перепорою у поладнанні українсько-польських взаємин є польська імперіялістична верхівка і імперіялістично загарбницькі апетити деяких польських політичних кругів»*. «Імперіялістичне» ставлення до українців полягало «в двох моментах»: *«польські імперіялісти 1) Не визнають прав українського народу на власну державу і український народ розглядають як нарід, призначений бути поневоленим Польщею і московським імперіялізмом, 2) заперечують право українського народу на західно-українські землі та вважають їх своєю територією»*².

Звернімо увагу: тут, як і всюди, факт існування УРСР ігнорується за визначенням. Натомість автор цієї сентенції (так само як і всі інші) оперує поняттям *«західно-українські землі»*, якого міжнародне право не знало. Територію Галичини було передано Польщі переможцями у I Світовій війні. Її східний кордон встановив Ризький мир 1921 р. Годі

¹ Макар В. До початків УПА — Лист з Волині // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 с. — СС. 43, 44.

² Садовий О. Куди прямують поляки? // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга друга. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1977. — 255 с. — СС. 48—49.

нагадувати, що УНР відмовилася від претензій на ці території в квітні 1920 р., підписавши т. зв. Варшавські угоди. Українські політичні партії, провід українських греко-католицької та автокефальної православної Церков були змушені співіснувати та співпрацювати із польською владою. Конфлікти — чи то на релігійному, чи то на національному, чи то на побутовому рівнях — так чи інакше залагоджувалися у законний спосіб. Після 1921 р. і до року 1942-го вони, якщо й мали місце, то в абсолютній більшості випадків у латентній формі. Ймовірно, можна говорити про «холодну» війну між волинськими українцями та волинськими поляками, яка мала місце у міжвоєнний період. Але від війни «холодної» до забивання одне одного косами, вилами, молотками й т. п., погодьтеся, велика різниця.

Але від власних загальних і, можливо, не зовсім компетентних міркувань перейду до оцінок фахівців. **«Волинська трагедія — частина польсько-української війни»**. Це формула Володимира В'ятровича. Так вважає не тільки він. Так вважають і звичайні люди. Але, даруйте! **Ця формула є НЕПРАВДОЮ! Не було ніякої «україно-польської» війни.** Не воювали після 1921 р. українці радянські, буковинські, закарпатські, галицькі проти поляків. Почали у «золотому вересні» 1939 р. Радянська армія і організоване радянськими та польськими комуністами польська дивізія ім. Т. Косцюшка воювали разом проти німців. Польська армія під командуванням генерала Андерса, союзниця учасників війни проти країн «Вісі», героїчно билася на італійському фронті — згадаємо битву при Монте-Кассіно. Поборювали одне одного хіба польські партизанські загони, які підкорялися лондонському легітимному уряду та комуністичному, маріонетковому, створеному Сталіним для власних потреб. Проливали свою та чужу кров інші регулярні та іррегулярні військові об'єднання, які намагались опанувати той терен...

Волинська різанина 1943 р. — це війна між громадянами Польщі українського та польського походження. Між православними та католиками. Між власниками земельних маєтків і тими, хто їх не мав і не міг мати. І ніяк інакше. І всі питання про її причини і про історичну та будь-яку

іншу відповідальність, слід адресувати не ОУН Мельника, не УПА Шухевича, яка виникла через півроку після тієї Катастрофи, не ОУН(с-д) яку він очолював (про неї в наступному розділі), не нам, українцям, які народилися після тої війни, не державі Україна, проголошеній 1991 р. А адресувати німецькій цивільній і військовій адміністрації Райхскомісаріату «Україна», її керівникові Еріку Коху, безпосереднім виконавцям тих злочинів, в цілому гітлерівському Райху та сталінському СРСР. Тільки вони були об'єктивно зацікавлені у конфлікті такого рівня інтенсивності. «Радянська система залишила по селах велику ненависть між людьми»¹, — меланхолічно, між іншим, зауважив посадник дрібненького українського містечка. Містечка, в якому, до слова, в один день нацистська зондеркоманда знищила 250 безвинних євреїв. Як з'ясувалося набагато пізніше, це був тільки початок. Початок, який донині приховує одну з найбільших таємниць тієї війни. Чому саме на окупованих СРСР територіях прибалтійських країн, України та Білорусі розпочалася та всеохоплююча диявольська бійня?

Деякі підсумки Волинського Голокосту такі. Згідно із підрахунками відомого фахівця С. Марчука, загальні втрати польського населення на Волині в 1939—1944 рр. внаслідок радянських депортацій і репресій, участі у війнах з Німеччиною та Радянським Союзом, втеч до корінної Польщі, загибелі мирного населення у ході українсько-польського збройного протистояння, становили близько двох третин його довоєнної чисельності, тобто понад 200 тис. осіб (10 % чисельності всього населення краю перед початком війни). Щодо втрат українського мирного населення, — констатує С. Марчук, — то, так само, окремої статистики не існує. До цього треба додати 200 тис. євреїв (за даними В. Надольської — вдвічі менше), 120 тис. українців, 50 тис. поляків, близько 10 тис. росіян, чехів і представників інших національностей². Ще один дослідник

¹ Лебідь М. Часи німецької окупації в Матіївському районі (Спогади кол. Голови районової управи). — Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 С. — С. 201.

² Макарчук С. Втрати населення на Волині в 1941—1947 рр. — «І», 2003, Ч. 28. Електронна версія статті доступна тут: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/makarchuk.htm>

волинської бійні вважає: *«Можна припустити, що внаслідок війни, репресій, депортаційно-переселенських процесів, хвороб загинули або не повернулися близько 600 тис. волинян»*¹. 600 000—700 000 загиблих — це, між іншим, практично все населення сучасного Кривого Рогу. Або Львова.

На цьому проблеми для автохтонного населення Волині не скінчились. За існуючими даними, лише внаслідок чотирьох депортаційних акцій, організованих та проведених радянськими окупантами проти «ворожо наставленого» до радянської дійсності польського населення, було виселено *«майже 200 тис. осіб»*². 800 000—900 000 — це майже все населення сучасних Запоріжжя або Донецька.

Вічна їм пам'ять!

Хто такі Провід ОУН(с-д) в 1943 р. ?

Відповідь на це питання, як на мене, має величезне значення. Адже саме вона допоможе зрозуміти проблему рівня історичної відповідальності тих чи інших осіб та організацій за те, що коїлося на сучасних західноукраїнських землях за часи II Світової та після неї.

Погляньмо на відомі документи. Так, наприклад, у додатках до одного з томів «Літопису УПА» знаходимо цікаву схему. У зв'язку з цим укладачі тому навмисне роз'яснили: схема отримана з Архіву Служби Безпеки України *«за допомогою дослідника генерал-майора Івана Біласа»*. Виготовлена вона *«з матеріялів заарештованого М. Д. Б. Степаняка»*, але сама вона *«не дає правильно всіх фактів щодо провідів ОУН і їх обсади; зготована, мабуть, 1945 р.»*.

Читаємо «Схему організаційної побудови вищих клітин ОУН»:

«Провід ОУН

Голова Бюра — Шухевич Роман («Тур») (загинув 5 березня 1950 р. — Д. Я.)

¹ Ленартович О. Політика окупаційної влади на Волині в роки Другої світової війни та засоби її реалізації // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий журнал. Історичні науки, 2009. — СС. 279—287.

² Надольська В. Друга світова війна і доля національних меншин Волині // http://www.kby.kiev.ua/komitet/conference/Nadolska_3.pdf

Член Бюра — Волошин Ростислав («Горбенко») (загинув 22 або 24 серпня 1944 р. — Д. Я.)

Член Бюра — Маївський Дмитро («Корсар», «Тарас») (загинув 19 грудня 1945 р. — Д. Я.)

Член Проводу без функції — Бусел Яків («Галина», «За-славський») (загинув 15 вересня 1945 р. — Д. Я.)

Член Проводу без функції — Луцький Олександр («Андрієнко») (загинув 1945 р. — Д. Я.)

Член Проводу без функції — Степаняк Михайло («Лекс», «Сергій», «Богдан») (потрапив у полон до НКВС 30 липня 1944 р. — Д. Я.)¹.

Шестеро. Перший із них загинув 30 липня 1944 р., останній протримався в підпіллі майже 6 років. Двоє з шістьох загинули 1944 р., ще троє — 1945 р. Упродовж усіх цих років вони не мали фізичної можливості контактувати один з одним, ухвалювати будь-які «колективні» рішення. Ані щодо своєї партії, ані щодо УПА, ані, тим більше, щодо організації масштабних етнічних чисток на теренах, контрольованих німецькою окупаційною адміністрацією. Висновок: керівництво націоналістичним «революційним» озброєним рухом на окупованій піднімецькій (згодом підрадянській) території здійснював одноособово Роман Шухевич.

Тепер спробуємо з'ясувати, коли, де і ким цей партійний провід було створено. Спробуємо підтвердити або спростувати відомості, що переходять з одного видання до іншого. У передмові до одного з томів «Літопису УПА» його автор, Тарас Гунчак, стверджує: посаду Головного командира УПА було створено в серпні 1943 р., і її обійняв Роман Шухевич. Він же створив Головний військовий штаб УПА. «Усі бойові загони, — стверджує Т. Гунчак, — прийняли назву УПА, а територію їх дій було поділено між територіальними командуваннями» на УПА-Північ (Волинь, Полісся, Житомирська область), УПА-Південь (Кам'янець-Подільська і Вінницька області, «та далі на південь»), УПА-Схід («придніпрянські» області УРСР), УПА-Захід (Галичина, Буковина, Закарпаття й Холмщина).

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 24. Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946 рр. Передрук підпільного журналу. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1995. — 590 с. — С. 528.

За півроку до того, 17—23 лютого 1943 р., III конференція ОУН ухвалила *«концепцію переходу від підпільної діяльності до відкритої збройної боротьби»*, замінила Лебеда на Шухевича на посаді голови ОУН, об'єднавши в одних руках *«політичне та військове крила українського визвольного руху... бо незадовго перед з'їздом Роман Шухевич був призначений Головним командиром УПА»*. У спеціальній примітці Т. Гунчак зазначає: *«У теперішній час важко встановити, чи Р. Шухевич перше був назначений Головним командиром УПА, чи вибраний головою Проводу ОУН. У моїй розмові на цю тему з М. Лебедем я дійшов висновку, що Р. Шухевич став спочатку Головним командиром УПА»*¹.

Натомість укладачі іншого тому «Літопису УПА» подають дещо іншу інформацію. Лебідь був *«урядуючим провідником ОУН»* від 15 вересня 1941 р. (тобто від часу *«почесного ув'язнення Бандери»* — Д. Я.), а Шухевич перебрав керівництво ОУН(с-д) в травні 1943 р.²

Такі різночитання зрозумілі. Ані тоді, ані значно пізніше ані рядові члени ОУН, ані ті, які займали вище становище в оргструктурах партії (якщо такі взагалі могли існувати в умовах німецького терору) уявлення про рішення тієї конференції не мали. Кожен діяв на власний розсуд, керуючись конкретними обставинами в конкретному місці в конкретний проміжок часу. Наводжу вибране навмання, одне з багатьох, свідчення на цю тему: *«для плянованого розвинення боротьби й для самооборони українських мас треба творити нові осередки організованої сили, а відтак в додатковій постанові рішено створити силу під назвою УВА (Українська Визвольна Армія)»*³.

Не знали того і німецькі спецслужби, які нібито й мусили це знати. Приклад: 15 вересня відділ абверу «Україна»

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — С. 17.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 24. Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946 рр. Передрук підпільного журналу. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1995. — 590 с. — СС. 9, 11.

³ Левенко Г. Нарис історії боротьби Української Повстанської армії (УПА) // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 с. — С. 46.

подав «нагору» звіт про III НВЗ ОУН, «між учасниками» якого «були також представники ОУН(м) і прихильники УНР». Учасники значно демократизували програму ОУН(с-д), усунувши «впливи фашизму»¹.

4-ма роками пізніше за те, як був надрукований 7 том «Літопису», світ побачив том 9. У ньому опубліковано десятиліттями переховувані в нетрях архівів МДБ/ КДБ протоколи допитів одного з вищих очільників ОУН(б) Степаняка. На допиті 25 серпня 1944 р. він показав ось що. III Збір ОУН відбувся в лютому біля с. Теребежі або Валуйки, поблизу смт. Олесько Львівської області. Учасників було вісім: Кравчук Роман («Петро», на той момент крайовий провідник ОУН(с-д) Галичини), Лебідь, Маївський, Матла, Охримович, Прокоп, Шухевич та сам Степаняк. Вони про дискутували три питання: «оцінка міжнародного становища», «оцінка внутрішнього становища», «оцінка тактики ОУН» у зв'язку із змінами зовнішнього та внутрішнього характеру.

Степаняк стверджував, що всі його пропозиції та оцінки (а він, за його словами, був головним доповідачем із цих питань) щодо підготовки повстання та «захоплення влади без допомоги Червоної Армії» та створення «спільного керівництва, яке очолило би всі течії і мало би досить впливу на воєнницю, яка не бажала йти в ОУН» спочатку були проголосовані, але потім, під тиском Шухевича, відкинуті. При цьому «політика організації в питаннях збройної боротьби пішла по лінії, яка практично реалізовувалася (втілювалася) на Волині «Климом Савуром», як командиром УПА, тобто боротьби проти червоних партизан та поляків».

Причина скликання цієї конференції, а згодом «Великого збору» ОУН(б) за Степаняком — необхідність усунення Лебедея, який «під час всієї роботи проявляв себе як диктатор, позбавляв усілякої ініціативи референтів центрального проводу». Проти нього виступили всі члени Центрального проводу (ЦП) ОУН. Після цього, 9—13 квітня на засіданні

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 94—96, 191.

ЦП було «одногосно» обрано тріумвірат у складі Шухевича, Матли (зарештований німцями в липні 1943 р., до кінця війни утримувався в концтаборі — Д. Я.) та Маївського (перейшов на Захід у грудні 1945 р. — Д. Я.). При цьому до тріумвірату Шухевич був обраний як «перший між рівними».

Констатуємо: згідно зі свідченнями Степаняка, від квітня 1943 р. Роман Шухевич de jure та de facto — одноособовий керівник «бандерівського» уламку ОУН. Але на той час за ним не було жодного, навіть умовного «багнета», на який він би міг спертися у боротьбі за свої цілі. Це, в свою чергу, означає, що він, як вищий керівник ОУН(с-д) та УПА, не мав ані практичної, ані теоретичної можливості спланувати й організувати волинську бійню. Можливостей просто не існувало.

Я вже не кажу про те, що події на фронтах II Світової вимагали формування нового політичного курсу очолюваних Шухевичем організацій.

На що розраховував Провід ОУН(с-д)?

До того, як з'ясувати відповідь на це питання, пригадаймо основні військово-політичні події 1943 р.

Січень—лютий: продовження боїв за Сталінград. Сталін ухвалює рішення щодо штурму міста замість того, щоб блокувати оточених, позбавлених військового спорядження, харчів та амуніції. Німецькі та радянські війська ведуть жорстокі бої за Курськ, Ростов, Харків. Апогей літньої кампанії на Східному фронті — Курська битва. Гітлер завершує її достроково та перекидає ударні частини до Італії. Капітуляція вермахту в Тунісі відкрила альянтам шлях до Італії, американські війська за сприяння «Коза ностри» десантувалися до Сіцилії. Союзника Гітлера, Беніто Муссоліні, відсторонено від влади і заарештовано. Нове керівництво Італії підписує таємну угоду про перемир'я та оголошує війну Німеччині. Червона армія блокує німців у Криму, звільнює від них лівобережну частину території УРСР і Київ.

У січні, на конференції в Касабланці, Рузвельт заявив про пріоритетність для США війни з Японією. Оголосивши в підсумковому документі про ведення війни до безумовної капітуляції Німеччини, західні союзники не залишили їй

вибору, окрім як воювати до останньої людини. Учасники конференції ухвалили рішення про посилення бомбардувань цивільної інфраструктури ворога. З цього моменту повітряні штурми території Німеччини стали цілодобовими. На грудневій конференції в Тегерані Рузвельт, Сталін і Черчилл дійшли згоди щодо відкриття у 1944 р. «другого фронту» в Європі, участі СРСР у війні з Японією по завершенні військових дій в Європі, передачі частини території Німеччини до складу Польщі, встановлення її східного кордону по «лінії Керзона» а західного — по лінії р. Одер (між іншим, без відома свого союзника, держави, законний уряд якої перебував у Лондоні), а також права Сталіна на окупацію Східної Пруссії. Західні учасники перемовин запропонували розділити Німеччину на 5 або 6 держав, але цю ідею не було підтримано... радянським диктатором.

Але повернімося до свідчень Степаняка. За його словами, Клячківський улітку *«фактично перестав підпорядковуватися Центральному проводові»* і почав підтримувати Шухевича проти Лебеда. Свідчив Степаняк про *«різку»* підтримку антипольських акцій Савура з боку Романа Шухевича, Якова Бусела, Ростислава Волошина та Омеляна Логуша. Проти етнічних чисток, за словами арештанта, виступали він сам і Лебідь. Інший радянський в'язень, Олександр Луцький свідчив інше. На допиті в липні 1945 р. він показав, що в опозиції до Шухевича перебували Лебідь, Грицай, Кравчук, Кук, Бусел та Степаняк¹.

Хай там як, станом на серпень, у середовищі керівництва ОУН(с-д) склалося дві «коаліції» або дві «групи». Гору взяла «група підтримки» Шухевича, яка і визначила перебіг подій на III Надзвичайному Великому Зборі (НВЗ) ОУН², по-

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с — С. 395, 405.

² Ухвали НВЗ див.: Бібліотека українського підпільника. Ч. 1. ОУН в світлі в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби. 1929—1955 р. — 368 с. — СС. 90—102. (Там само можна познайомитися і з іншими документами Зборів ОУН — I ВЗ (1929 р.), Краківського (СС. 24—47), а також II конференції 1942 р. (СС. 61—73) та III конференції (СС. 74—89). Кидається в очі, що документи II ВЗ ОУН (Римського) укладачами цієї збірки ігноруються як неіснуючі.)

кликаному «легітимізувати» рішення ІІ конференції. Тобто «легітимізувати» одноосібну владу Шухевича в ОУН(б). Учасники НВЗ чітко розуміли: війну країнами «Вісі» програно. Чітко розуміли вони і наявність *«великих протиріч»* між Великою Британією та США і СРСР. На їх думку, ці протиріччя *«у міру наближення війни до завершення будуть загострюватися, і є підстави розраховувати на переростання цих протиріч після розгрому німців аж до збройних зіткнень»*. При цьому вони розраховували і на те, що по мірі наближення СРСР до *«старого кордону»* серед його населення будуть зростати *«антивоєнні настрої»*, а спроби перенести війну за кордони СРСР матимуть наслідком *«створення ворогів Радянському Союзові не тільки з боку його союзників, але й поневолених народів Європи»*. З цього Мирослав Прокоп, автор головної доповіді на НВЗ, робив такий висновок: *«подальші військово-політичні події створять зовнішні та внутрішні умови для успішної боротьби за державну «самостійність» народів «пригноблених» або таких, що знаходяться під загрозою «пригноблення» з боку СРСР»*.

Ухвалені учасниками зборів рішення були такими. Перше. *«Негайно розгорнути роботу по поповненню УПА, прагнучи її кількісного зростання до крайніх меж за рахунок мобілізації населення»*. Друге — створити склади продовольства, озброєння та військової амуніції. Третє. *«Вичікувати просування фронту на захід, ослаблення тим гарнізонів Червоної Армії, просуватись на схід України і навіть за межі України аж до Кавказу, в Білорусію і т. д., де піднімати народи на повстання проти СРСР»*.

Опозиціонери в особі Степаняка та Лебеда, в свою чергу, *«вважали ухвалене рішення неправильним, яке прирікало на знищення маси українського народу, оскільки протиставлення УПА, технічно майже озброєної, проти озброєної до зубів сучасним технічним озброєнням багаточисельної Червоної Армії, до того ж підбадьореної успіхами перемоги було нісенітницею, а об'єктивно — провокацією»*. Вони були переконані: *«УПА скомпрометована своїми бандитськими діями проти польського населення і що вона основним засобом*

боротьби за «самостійність України» навіть з цих міркувань не може бути». На їх думку, «головним засобом боротьби за «самостійну Україну» повинна бути політична діяльність, тобто політична, а не військова організація»¹.

Констатуємо: перше «політичне» рішення щодо «наповнення» вже існуючих озброєних груп, які називали себе «Українська Повстанська/ Повстанча Армія», керівництвом ОУН(с-д) було ухвалено хіба що в серпні 1943. І ніяк не раніше.

З'ясувавши це, придивімося ближче до існуючих націоналістичних збройних підрозділів. Спробуємо зрозуміти, скільки їх було і де вони воювали.

Хто така УПА в 1943 р. і в яких умовах вона воювала?

Всі існуючі на той час «багнети» УПА могли існувати та оперувати виключно в лісових масивах на території Райхскомісаріату «Україна». Якщо зовсім точно — на Волині. На території Східної Галичини, тобто на території Генеральної Губернії повним ходом йшла кампанія по формуванню дивізії «Галичина». Про жодну організацію власної «армії» на цій території ОУН Шухевича і мріяти не могла. На момент III Надзвичайного Великого Збору ОУН(с-д) Клячківський, за інформацією Степаняка, на території Волині «став об'єднувати розрізнені військові групи в єдину військову силу, розповсюдивши свій вплив не тільки по своєму краю, але й по інших краях. Таким чином, він фактично очолив всі збройні сили ОУН, після чого оголосив про створення УПА і себе як головнокомандувача, під кличкою «Клим Савур». Тоді ж він видав перший наказ, в якому вказав, що найвищою суверенною владою України є командування УПА, і фактично підпорядкував ОУН, на території якої діяла УПА, командуванню останньої».

¹ Літопис УПА. Том 9. Нова серія. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля, протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944—1945 рр. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 897 с. — СС. 87, 89, 91, 92, 93. Див. також: Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 379—389. Характеристика ним Шухевича. — Там само. — С. 392 та ін.

Що це були за сили? Скільки їх було?

Точну відповідь на це запитання ми навряд чи дізнаємося. Тогочасні радянські джерела, наприклад, описували статус-кво так: «*друге найпотужніше націоналістичне формування, так звані «бандерівці», нараховує у своєму складі до 800 озброєних осіб, займає район Деражне—Цумань. Штаб розташований у с. Дюксин». Зафіксували червоні партизани і наявність таких «вишкільних шкіл» — у Луцьку (до 600 осіб, середній вік — 18—24 роки), сс. Лаврів і Пличанове (по 100 осіб кожна) та Шпанів (до 200 осіб, в т. ч. дівчата). «Крім того на території Рівненської області існує націоналістична молодіжна організація, так звана «Січ», яка нараховує у своєму складі 3 000 осіб, ця організація увиходить до Т. Бульби і керується особисто призначеними ним особами». «В районі Дубно, Верби, Костопіль, — читаємо далі партизанське донесення, — діє стара ОУН-івська організація, створена 1934 р. Рибакон Григорієм — кличка «Юрко», «Якір», наразі ним керує, і нараховує у своєму складі до 700 озброєних осіб. Наприкінці березня цього року з південних районів області до Висоцького, Володимерецького та Домбровицького районів прибув націоналістичний загін під командуванням Булан Євтуха — кличка «Чекол» у складі 600 озброєних осіб. Озброєні націоналісти в основному гвинтівками, є автомати, станкові та ручні кулемети, але з украй малою кількістю патронів, учасники ОУН озброєні не повністю, а для створення враження про потужну націоналістичну силу дуже багато озброєно макетами гвинтівок та станковими ручними кулеметами з тріскачками»¹.*

Німецька сторона, в свою чергу, станом на 23 грудня нараховувала в лавах «Заграви» 10—12 тис. вояків, «Північної» групи — 10 тис., «Ковельської» — 12 тис., загалом — 30—34 тис. комабатантів².

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС—МВС, МДБ—КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 74, 75.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 98—100, 191.

Поміркуймо разом.

Припустимо, кожного місяця в різних підрозділах різних ТВ УПА перебувало 10 тис. осіб. Якщо на їх харчування йшло лише по 1 кг хліба в день (а це середня норма в радянському кацеті), то впродовж місяця вони споживали (10 т. * 30 днів) 300 т або 3 600 т на рік. Хтось мусив той хліб випекти і доставити до місця постою того чи іншого куреня, сотні, рою. Якщо оперувати нормами видачі хліба бійцям Червоної Армії під час блокади Ленінграда (500 гр на добу), то матимемо вдвічі менші об'єми. Але не вдвічі менші проблеми.

Тогочасна власна вантажівка могла перевезти за раз 1 500 кг. Тобто для перевезення 360 тонн хліба потрібно було щонайменше 240 вантажівок. Але цих авт в УПА не було навіть на папері. Вантажопідйомність завжди недоогодованого за умов війни сільського коняки, припустимо, 5 центнерів. Місячна потреба в них = 720 підводам. Якщо носити хліб руками, припустимо по 20 кг, то отримуємо 1 800 людей на місяць (ясна річ, за умови, що одна людина робить одну ходку в день на відстань в декілька кілометрів).

Не забуваймо: диверсійно-партизанська війна — це війна, учасники якої весь час змінюють місце дислокації, постійно переміщуються з одного району до іншого. Театр військових дій — гірська, лісова місцевість, в якій просто немає доріг із твердим покриттям. Це означає, що мінімально необхідний об'єм продовольства треба було доставляти або руками, або фірами.

Добова потреба людини у питній воді — 3 літри. 30 000 літрів води на добу. 900 000 літрів щомісячно. Про життєво необхідні сіль, жири, білки я взагалі мовчу. 100 грамів білкових харчів для молодого чоловіка, який упродовж тривалого часу живе просто неба, в умовах нескінченних бойових дій або підготовки до них, військових тренувань, денних та нічних переходів, тривалий час живе не в стаціонарній казармі, а просто неба або під землею, в бункері, за відсутності свіжого повітря, сонячного світла... Гадаю, ці 100 гр. — мінімально необхідний об'єм. Жири? Добовий мінімум — ті самі 100 гр. Це — збалансована норма мирного часу.

Скажемо відверто: ті повстанці, які не загинули відразу, постійно недоїдали. Постійні голод, холод, стійкий психологічний стрес, перманентне відчуття смертельної небезпеки... Відсутність зв'язку з родиною, щоденна інформація про знищення рідних і близьких, про спалені хати і села, виселення десятків тисяч людей до Сибіру, звирячі катування полонених і цивільного населення, грабунки, згвалтування, повішення — це «інформаційне» середовище, в якому перебували всі, хто взявся до зброї.

А ще — сезонні та інфекційні хвороби... Медикаменти проти застуди... Лікування поранених... Медичні операції в польових (власне, лісових) умовах — за браку необхідної кількості лікарів, насамперед хірургів певної кваліфікації, медикаментів, інструментів, перев'язочних матеріалів... Практично відсутність стоматологів...

Додамо до цього відсутність елементарних побутових умов упродовж тривалого часу — тижнів, місяців, років. Колосальна проблема в польових умовах, особливо в осінньо-зимовий період, — зміна зіпсованих одностроїв, прання нижньої білизни, санітарної гігієни. Прання та миття потребують гарячої води й мила, задля цього треба заготувати та спалити певну кількість дров — у залежності від чисельності того чи іншого підрозділу. Відсутність пральних машин і сушарок... Спеціальних препаратів, наприклад, газу «Циклон-Б» для боротьби з паразитами, у розпорядженні інтендантів УПА не було. Примітивна вошебийка створює величезну кількість диму, це — довготривала демаскуюча ознака. Ремонт взуття... І це ще не все.

Подивимося на найбільш поширені серед повстанців види стрілецької зброї. Вага одного автомата Шпагіна (в залежності від типу магазину з набоями) — 4—5 кг, німецького МР-42—4 кг, гвинтівки Маузера — 4 кг, радянського карабіна або самозарядної гвинтівки Токарева — 4,5 кг, кулемета Дегтярьова — 9 кг, німецького МГ—42—12 кг, радянської гранати Ф-1 або німецької Гр-24—0,5 кг.

А зв'язок із вищим командуванням та іншими підрозділами? «Про телефонічне сполучення рухливих малих частин не можна було й думати», — пише командир одного

з них. У жовтні 1943 р., — пригадував він, — у розпорядженні штабу з'явилася радіостанція, відстань прийому якої ледве сягала 100 км. «Засобами зв'язку були зв'язкові — кінні, селянськими хурами, а то і піші... Широко використовувались дівчата та молоді хлопці»¹. «Широко», але недовго...

Таким було щоденне життя кожного з тих тисяч і тисяч...

І це ще не всі проблеми. А як в таких умовах планувати операції? А як їх проводити за відсутності важкого озброєння, засобів зв'язку, правильно організованої військової розвідки?

Ще одна нерозв'язувана і нерозв'язана проблема — відсутність підготовлених командирів будь-якого рівня. Слово компетентому фахівцю: «Старшин українців, що служили у польській армії, майже не було. Старих старшин українських армій з часів визвольних змагань 1917—1921 рр. можна було порахувати на пальцях, але і ці вже, старші за віком, в технічно змодернізованому війську не служили та були мало придатні до рухливої партизанської війни, а хіба для організаційно-адміністративної праці та для нав'язання тягlosti до традиції визвольної боротьби з 1917—1921 рр. Функції нижчих старшин могли ще виконувати досвідчені підстаршини. Але для керування вищими з'єднаннями та для штабової праці старшин бракувало... Але кваліфікованих старшин у більшій кількості ми могли мати тільки з червоної армії». З тих, що воювали в її лавах, «знайшли собі місце в УПА, щоб лише перетривати... Особливо настрої змінилися після упадку Італії... Наприклад, в групі Рудого оперативною частиною керував підполк. Генерального штабу червоної армії, який був зловлений на тому, що мав зв'язок з червоною партизанкою. В групі Енея була розкрита ціла змова на користь Москви під проводом його ж таки шефа штабу, теж майора генер. Штабу Червоної Армії (Голуденко-Загній). «Кацо», що спричинився до розгрому командного складу старшинської школи

¹ Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 С. — С. 32.

«Олені» — був лейтенантом червоної армії, почав працювати в УПА в серпні 1943 р.»¹.

Тепер подивімось на сили, які протистояли УПА. Візьмемо, для прикладу, 1944 р. 1944 р. — це війна СРСР і Німеччини на ще правобережній території УРСР. Січень — кривава битва за Корсунь-Шевченківський. Березень та квітень — масштабний двобій за Проскурів і Чернівці. У будь-якому шкільному підручнику можна прочитати, зокрема, про те, що «на вирішальному етапі битви за Україну... у складі I, II, III та IV Українських фронтів налічувалося понад 2,3 млн осіб, 28,8 тис. гармат і мінометів, 2 тис. танків і самохідних артилерійських установок (САУ), 2 370 літаків». 13 липня Червона Армія розпочала бойові дії за опанування Галичиною. 28 жовтня — окупувала останні населені пункти на території Закарпаття, війна перейшла на територію Польщі. УПА на літо 1944 р. — це максимум кільканадцять десятків тисяч людей, розпорошених на величезній території від Волині до Лемкіщини і Бойківщини. Нуль танків та САУ. Нуль літаків. Гармати та міномети можна обчислювати хіба одиницями.

Проти УПА не за страх, а за совість воюють і професійні карателі — внутрішні війська НКВС із важким озброєнням. Обласні, міські, районні, часом сільські відділи «звичайної» міліції. Сотні примушених до «співпраці» з каральними органами. Масові депортації та тотальне закріпачення «залишенців».

Що могло протиставити цьому Головне командування УПА та її Головний Військовий Штаб? Подумаймо разом.

Що таке Головний штаб УПА, коли він виник і як функціонував?

Жодна армія — від рівня батальйону і до рівня Збройних сил країни — існувати, функціонувати, воювати без штабу відповідного рівня не здатна. Штаб — мозок армії. Колек-

¹ Омелюсік М. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис Української Повстанської Армії. Том I. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга перша. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1976. — 255 с. — СС. 29, 30.

тивне дослідження Володимира В'ятровича, Романа Грицьківця, Ігоря Дерев'яного, Руслана Забілого, Андрія Совита Петра Солодя¹ розповідає нам про те, що Головний військовий штаб УПА було суто формально сформовано восени 1943 р. Першим начальником ГВШ до грудня того року був Леонід Ступницький («Гончаренко»). Від грудня 1943 р. до січня 1944 р. — однокашник Бандери, один із учасників розколу ОУН 1940 р., член Проводу «самостійників-державників» Олекса Гасин («Чорнота», «Лицар»). Від січня 1944 р. і до загибелі в січні 1946 р. — член ЦП ОУН(с-д) Дмитро Грицай («Перебийніс»). По його загибелі керівництво штабу знову перебрав Гасин. 31 січня 1949 р. при спробі захоплення його співробітниками МДБ він застрелився в самому центрі Львова — біля будинку Головопшти.

Із цитованого дослідження мені, принаймні, не пощастило зрозуміти — якою була реальна структура ГВШ УПА, які реальні відділи вона мала у своєму складі, де вони розміщувалися, над якими питаннями працювали «головштабісти»?

Та що там я! Цього не знали навіть члени найвищого керівництва ОУН(с-д). За свідченнями Степаняка, даними ним у катівні НКВС, ГВШ «був організований, ймовірно, під кінець 1943 р. Його персональний склад невідомий. Відомо тільки, що начальником ГВШ УПА був «Перебийніс», а одним з його членів — Гасин, причому Гасин був відкликаний Шухевичем... Яке було подальше відношення Гасина до ОУН і УПА невідомо»², — переконував він своїх мучителів.

Зрозуміти реальний стан справ не допомагають і «Накази Головного Командування УПА» на які так полюбляють посилатися деякі сучасні дослідники. Йдеться, насамперед, про наказ від 23 січня 1944 р. з підписами «Т. Чупринка, в. о. Гол. К-р УПА», «О. Перебийніс, в. о. Шеф ГВШ». Наказ визначав структуру та функції військових штабів. Усього на той час в структурі УПА нібито існувало 3 командування —

¹ УПА. Історія нескорених. — Львів. ЦДВР, 2007 р.

² Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 395.

УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід, а також Головний військовий Штаб, на які розсилалися накази УПА¹. Викладена на папері структура УПА на Волині та Поліссі передбачала наявність двох військових округ (ВО) — «Турів» і Рівненської. На папері ж вони «покривали» Волинську та Рівненську області УРСР та ту частину Полісся, яка входила до складу Білоруської РСР. Навесні 1943 р. Рівненську ВО було розділено на Північну ВО (кріптонім «Заграва») та Південну («Еней»)².

Але яким було «матеріальне» наповнення того наказу і тих схем?

Світло на це питання пролило свідчення Олександра Луцького. Соратник Шухевича, перший командир УПА-Захід на допиті в МДБ 8 серпня 1945 р. показав: ГВШ — це чотири особи: Шухевич, Гасин, Грицай та він, Луцький. *«Розширювати ГВШ УПА, — свідчив полонений, — Шухевич не наважувався. Він побоювався, що створенням «широкого» штабу з великою кількістю керівних працівників, керівництво УПА практично перейде до штабу, тому всю основну роботу він переклав на штаби крайових та обласних «проводів» ОУН, сконцентрувавши в своїх руках усе керівництво ними»³.*

Виникає питання: а до якої міри можна довіряти свідченням, даним під загрозою смерті? Відповіді я не маю. Але знаю: і Грицаєві, і Луцькому пережити 1945 рік не судилося. Гасин дожив до 1949-го, Шухевич пережив його на 14 місяців. Все їхнє життя після повторної радянської окупації Східної Галичини — це постійне пересування з однієї криївки до іншої. Це — суворе обмеження у будь-яких контактах із зовнішнім світом (про це розповім нижче).

Жодна армія у світі не може існувати без наказів. Накази військові — річ більш ніж серйозна. Ґрунтовно їх го-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто-Львів, 2007. — 560 с. — СС. 157—159.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 117.

³ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 395, 427—428.

тують. Стрімко виконують. По виконанні — ретельно про виконання звітують. Прискіпливо потім аналізують. Штаби готують накази. Підписують їх начальник штабу і командувач.

Спробуємо знайти відповідь на ще одне просте питання: а коли було написано перший за часом наказ УПА? Ким його було підписано? Про що в ньому йшлося?

Першим керівником Головного Військового Штабу УПА був Олекса Гасин. ДО грудня 1943 р. Гасин взяв участь у формуванні деяких частин Української Народної Самооборони на території Галичини. Про це йдеться в розвідці Григорія Дем'яна¹. Зміст цієї сторінки біографії «Лицаря» такий: лише з грудня 1943 р. ті підрозділи перебрали назву УПА. Історію її творення оповіли МДБ-істам захоплені в полон і згодом розстріляні Луцький і Степаняк. Останній показав, що *«літом 1943 р. Шухевич являвся ініціатором організації УНС в Галичині і УНС була організована на основі директив Шухевича»*². За словами Луцького, у червні 1943 р., напередодні вступу до Прикарпаття загону Ковпака, Шухевич наказав обласним проводам ОУН провести мобілізацію своїх членів, забезпечити їх усім необхідним для ведення бойових дій із ковпаківцями. До 15 серпня ці загони УНС налічували нібито 2 000 бійців, зведених у 5 куренів. Гасин командував *«групою УНС Карпатського краю»*. Далі, за словами «Беркута», погано навчені та озброєні «самооборонці» сутичок із ковпаківцями не витримали, а *«підрозділ «Чорних чортів» взагалі розбігся»*. Це й зрозуміло. З другого боку, вони наразилися на збройний спротив загонів Армії Крайової, з третього — німецька адміністрація твердо пообіцяла: за кожного вбитого німця розстрілюватимуть по 10 цивільних українців.

Такий процес мав місце — підтверджують незалежні від Луцького джерела. Наприклад, на Сокальщині організатором УНС *«під кінець 1943 і на початку 1944 р. був Мирослав*

¹ Докл. див.: Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар». — Львів, 2003.

² Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 395.

Онишкевич»¹. Рядовий учасник ОУН (вдійшов «до лісу» 23 липня 1943 р.): провід ОУН «повідомив низові кадри про створення збройних відділів УНС (Української Національної Самооборони) (редакція «Літопису» у перевиданні виправляє «Національної» на «Народної» — Д. Я.) на Підкарпатті і в Карпатах»².

Свідчення Луцького додають декілька похмурих фарб. На допиті він показав: «ОУН спрямувала до УНС не кращі, а гірші кадри, внаслідок цього ми не могли довго привести УНС в дію і доводиться витратити багато часу на її військовий вишкіл». За його словами, територіальна сітка ОУН не виправдала себе в господарському відношенні — не забезпечила УНС в продовольчому відношенні. Станом на грудень 1943 р. «загони УНС не могли вести активної діяльності, позаяк знаходилися у стадії формування і навчання, і лише зараз... ми можемо активізувати їх діяльність»³.

Правдивість слів Луцького підтверджують оригінальні документи тої доби. Про них Луцький або не згадував, або забув. Документи такі. «Наказ Ч. 2/43» Головної команди і Головного Військового Штабу УПА від 18 грудня 1943 р.: «З уваги на різні політичні і теренові умовини поодиноких Країв, початкові формування Української Збройної Сили (УПА, УНС) пішли різними шляхами. Щоб усунути всі витворені на той час різниці та уніфікувати і звести до одної військової форми, наказую: 1. Військова залежність Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх військових дій та чільників є Головний Командир УПА. Його допоміжним тилом у керуванні цілості військових справ на всіх теренах є Головний військовий Штаб УПА. Головному

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-ий «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2003. — 1043 с. — С. 7.

² Сапер. «Чорні чорти» (спомин) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 4. Чорний ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947—1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга друга, 1948—1950. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1979. — 271 с. — СС. 68, 69.

³ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 395.

командирів УПА підпорядковані Крайові Командири УПА». Наказ також визначав схему підпорядкування штабів, «військові ступені та функції», «дисциплінарні кари та судове поступовування у війську». Підписів під документом два: в. о. начальника ГВШ «І. Чорноти» (Гасина) та в. о. головного командира УПА «Т. Чупринки» (Шухевича).

У примітці до цього Наказу, складеній укладачами тому, зазначено: «Українська Народна Самооборона (УНС), згідно з вказівками Головного військового Штабу Проводу ОУН, почала створюватись 15 липня 1943 р. на теренах Галичини... Першим командиром УНС став Луцький («Андрієнко»). В січні-лютому 1944 р. на базі формувань Народної Самооборони була розгорнута УПА-Захід».

Констатуємо.

Перше. Другий за числом Наказ УПА датовано 18 грудня. Зрозуміло, що мав бути і наказ № 1, але про нього ми нічого не знаємо. Отже, на цей момент **можна вважати крайньою «нижньою» датою створення Української Повстанської Армії якийсь день перед 18 грудня 1943 р.**

Констатація друга. Це, між іншим, перша і єдина згадка про наявність у Проводі ОУН Головного військового Штабу. Ані дату його створення, ані персональний склад наразі не встановлено. Ймовірно, мався на увазі Головний Військовий Штаб УПА — але про нього трохи згодом.

Наступні документи ГК та ГВШ не мають порядкових номерів і датовані 24 грудня 1943 р. («Тактична інструкція»). Наступні — від 23 січня 1944 р. (про організацію військових штабів), від цієї дати їх підписував Дмитро Грицай («Перебийніс») як начальник ГВШ, від 26 січня (про присвоєння військових ступенів), від 27 січня (про встановлення відзнак за бойові заслуги), від 10 квітня (про заборону будь-яких переговорів із представниками німецького військового командування), від 3 червня (про присвоєння військових ступенів старшинам УПА-Північ), від 7 липня 1944 р. (про затвердження «Бойового правильника піхоти» та інструкції з партизанської боротьби)¹. Усього за цей рік — 6, за два роки, відповідно, — 8.

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 203—205, 705.

Висновок: діяльність УНС під керівництвом очільників ОУН(с-д) у той час закінчилася, фактично не розпочавшись. Якись невеличкі, поодинокі осередки «народної самооборони» — якщо вони існували — були фактично відразу включені до складу УПА.

Плануванням військових операцій від рівня батальйону і вище під час II Світової війни займалися командир підрозділу та його штаб. Усі вони були забезпечені телефонним і радіозв'язком, належними засобами розвідки — як своєї, так і вищих штабів. Командир і його штаб — завжди один біля одного, завжди поруч. Командир і його штаб — це поняття нерозривні. Один без одного вони існувати не можуть. Тобто можуть, але воювати — ні в якому разі.

Як командував Шухевич, як він взаємодіяв із начальниками свого штабу? А ось як. Але до того, як прочитати наступний документ, візьмемо до уваги, що впродовж трьох місяців (грудень 1948 р. — лютий 1949 р.) МДБ ліквідувало півтора десятки утримувачів бункерів зв'язку та зв'язкових УПА/ ОУН(с-д), в т. ч. останню лінію зв'язку між Гасином та членами ЦП ОУН, значить, і Шухевичем.

Тепер читаємо довідку МДБ УРСР від 16 листопада 1949 р. про переміщення та схованки Шухевича:

— на початку 1943 р. переховувався на конспіративних квартирах у Львові, а також в с. Сороки-Львівські Брюховицького району в квартирі далекого родича Дуліби;

— потім, до жовтня, переховувався в лісах біля сс. Вільховець, Лопушка, що прилягали до Ілівського лісу (Бібрський р-н, це місто за 20 км. від Перемишля); час від часу переходив до с. Теребіжжя та Спас Старо-Самбірського р-ну;

— у жовтні 1944 р. перейшов до Козівського р-ну Тернопільської області, тимчасово переховувався в с. Августівка, потім повернувся і до січня 1945 р. переховувався в сс. Седліски (Селиська), Вільховець, Лопушна та навколишніх лісах;

— 1945 р. перебував у селах Десятники (Дев'ятники), Голдовичі, Биків Ново-Стреліщанського р-ну Дрогобицької обл.;

— у січні—жовтні 1945 р. — головним чином на території Тернопільської обл., в лютому—березні — в сс. Конюхи, Августівка і Бишки Козівського району і в с. Улашківка

Чортківського р-ну, в квітні — в с. Бишки, в липні — в селах Заболотівка Ягольницького і Теляче Зборівського р-ну;

— серпень—жовтень: с. Рай, Бережанського р-ну (тут «*мав спеціально обладнаний бункер*») та с. Озеряни, Зборівського р-ну. За цей час двічі «*відлучався*» до Бібрського р-ну та до Львова (на зустріч із дружиною);

— грудень 1945 — травень 1946 рр.: жив у Львові, вул. Сулимирська, б. 4, у квартирі родича Михайла (Матвія) Лотовича, заарештованого НКВС;

— травень—жовтень 1946 р.: Рогатинський ліс, район сіл Руда, Клещівна, «*після чого передислокувався в с. Княгиничі Букачівського р-ну Станіславської обл.*», де жив до вересня 1947 р. Впродовж цього часу «*декілька разів*» перебував у с. Конюхи Стрийського р-ну (у «*Лицаря*»), а в липні — в гірсько-лісовому масиві біля с. Корчин, Сколівського р-ну Дрогобицької обл.;

— після вересня 1947 р. (тобто після арешту зв'язкової Ганни Дідик) перейшов до Рогатинського лісу, потім — до Ілівського лісу (де перебував упродовж усього січня);

— жовтень 1947 — березень 1948 рр.: с. Гримне, Комарнівського р-ну Дрогобицької обл. в хаті священника Міфіренка;

— квітень 1948 — осінь 1948 рр.: переміщувався в трикутнику Ілівський ліс—Перегінський ліс Станіславської обл.—Львів (зима, явочні квартири МДБ не «*вирахувало*»);

— станом на 16 листопада 1949 р. за відомостями МДБ переховувався в Ілівському лісі «*та в населених пунктах, розташованих в зоні цього лісу*»¹.

У розпорядженні дослідників є й інший варіант історії беззупинних переміщень Шухевича територією Івано-Франківської та Львівської областей. Цей варіант описав ніхто інший, як наступник «Тура»/«Чупринки» Василь Кук. Його перелік «*штаб-квартир головного комадира УПА*» такий:

— 1943 р. — десь на «*Бібереччині*» (це — сучасний Жидачівський р-н Львівської обл. — Д. Я.);

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 596-597.

— у серпні 1944 р. «перебував з відділом кіннотників у селі Улашківці під рікою Серет на півдні м. Чорткова»;

— «літом і восени цього ж року» та зимою 1944—1945 рр. «проживав у Бережанському та Козівському районах, в околицях сіл Бишки — Потік — Конюхи — Августівка — Жуків — Рай»;

— «літом 1945 р... мав хату з криівкою у с. Августівці на Бережанщині» (це — Пустомитівський р-н Львівської обл. — Д. Я.) у хаті брата командира своєї охорони Івана Когута («Бродича»). Розміри — 4 на 3 метри, «висотою у зріст людини»;

— зима 1945/1946 рр.: «с. Пуків на Рогатинщині» (селянська хата);

— весна 1946 р.: лісова криївка біля с. Кліщівна Рогатинського району (розмір 2 на 3 метри);

— жовтень 1946 р. — 25 вересня 1947 р.: хата в с. Княгиничі Рогатинського району;

— зима 1947/1948 рр.: с. Грімне Комарнянського р-ну Львівської області (до початку зими 1948 р.), але «він жив на той час у Львові... на вул. Балашовській у 2-му блоці», а також «на Личаківській горі, в Лисиничах» на вул. Кривій (сучасна О. Нижанківського). Тут «почав хворіти на серцеві недомогання»,

— січень—березень 1948 р.: «деякий час перебував» у будинку на вул. Маріюпільській, 32 (сучасна П. Козланюка) у Львові;

— хата в с. Білогороща — «зимова штаб-квартира з 1948 р.»¹

Тут він і загинув. Але про це трохи згодом.

ОУН і Дивізія «Галичина»

Розповідаючи про події 1943 р., неможливо оминати тему створення військової формації «Галичина». Історія ця добре відома, зупинятися на ній в межах цієї розвідки, потреби немає.

¹ Кук В. Головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич // Літопис Української Повстанської Армії. Том 45. Генерал Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» — Головний Командир УПА. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2007. — 560 с. — СС. 479—490.

Обмежуся лише кількома необхідними для нашої теми зауваженнями.

У лютому 1943 р. ОУН Андрія Мельника, яка діяла на території ГГ, завершила переговори з німцями про створення українського поліційного полку «Галичина». Повна назва полку на той момент (і до травня того ж року) — Галицька Стрілецька дивізія СС (Galizische SS-Schützendivision). Аби поставити крапку в беззмістовній дискусії про те, чи були українці-галичани «есесами», чи ні і чи були вони військовими злочинцями й т. п., скажу лише дві речі.

Навіть нюрнберзька юстиція зразку 1945—1946 рр. не визнала СС «злочинною організацією». Злочинними в СС були визнані лише «групи» (усіх зацікавлених відсилаю до ґрунтовно написано матеріалу, який можна знайти на сайті: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/11/5/2083/>). Друге. У фондах чиказького УНМ зберіглася ксерокопія наказу Райхсфюрера СС і міністра внутрішніх справ Гайнріха Гімлера, в якому він категорично забороняє вживати термін СС стосовно українців-вояків XIV дивізії.

Але рухаймося далі. Якщо вірити спеціальним дослідженням і компетентним мемуаристам, наприклад, начальнику штабу дивізії майорові Вольфу-Дітріху Гайке¹, 11 тис. людей особового складу дивізії після річного вишколу (так звана «перша» дивізія) взяли участь у боях під Бродами. 4 тис. з них загинули, 1 тис. було важко поранено, 3 тис. вийшли з оточення, 3 тис. опинилися в лавах УПА. Чисельність другого складу коливалась в межах 20—22 тис. вояків. Якщо забрати з них 3 тис. тих, хто вибився з оточення і, теоретично, міг повернутися до її складу, отримуємо 17—19 тис. новобранців. Додаємо до цієї цифри 11 тис. з першого складу, отримуємо 28—30 тис. українців-галичан, які носили її

¹ Гайке В.-Д. Українська дивізія «Галичина» // Записки НТШ: Том 188. За редакцією Володимира Кубійовича. Переклад з німецької мови Романа Колісника. Накладом Братства кол. Вояків 1-ої УД УНА. — Торонто—Париж—Мюнхен, 1970. (Незалежно від Гайке, ті самі цифри наводив і М. Лебідь. В свої мемуарах він пише так: 23 жовтня 1943 р. «заступник Кубійовича в справі дивізії» подає: «призваних» до дивізії — 82 тис., «прийнято» — 53 тис., «покликано досі» — 22 тис., «з того перед двома тижнями було 16 тис., а тепер є всього 10 тис... Дезертери втікають в мундирах і зі зброєю»).

однострої. Більшість із них по завершенні війни опинилися в таборі військовополонених в італійському Ріміні, потім перебралися хто куди: до Великої Британії, Канади, США, Австралії та інших країн.

До чого це я? А до того, що 1943—1944 рр. з території Східної Галичини до Дивізії — на заклик «мельниківської» ОУН — відійшли 30 тис. боєздатних молодих людей, на яких, теоретично, могли б розраховувати організатори УПА. Вони й розраховували, але вдіяти нічого не могли. Натомість, образа залишилася: *«найбільше нас вражало те, що в час, коли ми ведемо боротьбу на життя і на смерть, багато галицької молоді пішло до дивізії «Галичина»¹.*

Однак із цим не так усе просто, як може здатися на перший погляд. З одного боку, маємо збережені у фондах Українського Національного Музею в Чикаго прекрасні за якістю і численні за кількістю фото, які демонструють небувалий ентузіазм місцевого чоловічого населення. Добровольці йшли колоннами. В буквальному сенсі цього слова. Канонічна цифра поданих заяв — понад 80 тис.! Медкомісію пройшли більше 50-ти тисяч. В першу хвилю в однострої одягнули, нагадую, 11 тис. Більше німці перетравити на цьому етапі були неспроможні. Та й одномоментний відхід від праці 50 тис. здорових молодих чоловіків завдав би непоправної шкоди — фронт та тил потребували все більше харчів, матеріалів, та й узагалі всього. Комусь треба було забезпечувати роботу залізниць, підприємств усіх профілів і розмірів, які забезпечували життєдіяльність німецького Східного фронту.

Тепер ставлю питання, на яке кожен має відповісти собі сам. Згідно із власним сумлінням. До якого стану треба було довести мирних, наприклад, гуцулів, щоби вони йшли на призовні пункти у святочних одностроях та ще й з кіньми та трембітами? Цьому феномену комуністи мусять завдячувати тільки собі — такого ефекту вони спромоглися досягнути лише на цих землях і лише за період з 1 вересня 1939 р. і до 21 червня 1941 р.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 108.

Тепер інший бік справи. У фондах УНМ зберігаються документи, які дозволяють інакше подивитися на «загально» і «всім» відомі факти.

Перший документ — уривок споминів, який дозволяє уточнити ставлення українських національних організацій і політичних сил до ініціативи галицького генерал-губернатора, бригаденфюрера СС та генерал-майора поліції Отто Вехтера. Саме він у березні 1943 р., за погодженням зі своїм безпосереднім керівником райхсфюрером СС та міністром внутрішніх справ Гайнріхом Гімmlером, виступив із ініціативою створення галицької дивізії Ваффен-СС. Автор споминів (ім'я, на жаль, не збереглося) пише: *«Очевидно, підпілля ОУН мусило зайняти становище до цієї справи... В ім'я правди треба сказати, що коли, в колах підпілля, погляди на концепцію були більш-менш однозначні, то щодо справи набору до дивізії такої однозгодної opinii не було».* «Одна група підпільників на чолі з Шухевичем, — указує мемуарист, — заступала думки, щоб наборові не противитись, а навіть щоб значну кількість військовоздатної молоді з кругів підпілля вислати на вишкіл до дивізії. Цієї думки були також військовики, згуртовані в Краєвому Військовому Штабі (КВШ) ОУН Львівського краю». «Рішучими» противниками цієї концепції виступили керівники Головної Команди УПА Клячківський і Ступницький. Їх підтримували Краєві Проводи ОУН(с-д) на Волині та Поліссі, а також в т. зв. Трансдністрії (тобто землях на схід від Дністра). Вони *«вимагали провести акцію бойкоту набору до дивізії».* Нарешті, *«тимчасовий Провідник ОУН Максим Рубан (Микола Лебідь) цієї справи сам вирішувати не хотів, почалося узгоджування протилежних становищ...».* Після тривалих дискусій *«акцію поборювання» дивізії було закінчено».*

Далі автор пише про те, що ініціатива створення дивізії виходила безпосередньо від губернатора Вехтера, який у такий спосіб *«бавав зміцнити своє становище серед сатрапів III Райху».* Діяв він за згодою Гімmlера, але проти волі генерал-губернатора Генеральної Губернії Ганса Франка. Більш того, автор споминів наводить твердження західних дослідників, згідно з якими Адольф Гітлер нічого не знав про

ініціативу Вехтера та Гімлера аж до 23 березня 1945 року! Ще більше: за свідченням цитованого мемуариста, на спеціальній нараді 8 червня 1943 р. у ставці в Растенбурзі, «Гітлер з усією рішучістю висловився проти набору українців та інших «східних» народів до німецької армії».

Другий документ — лист генерал-хорунжого Михайла Садовського «До Пана Президента 360 Українського Відділу Канадійського Легіону», датований 6 серпня 1950 р. Генерал звернувся до адресата у зв'язку з тим, що канадський уряд зняв заборону українським дивізійникам на в'їзд у країну. Натомість, Український відділ Канадського Легіону виступив проти(!) такого рішення. М. Садовський, зокрема, пише: «я категорично стверджую, що... Дивізія «Галичина» не була сформована з доброї волі українців, лишень під німецьким примусом і терором». Далі генерал Садовський наводить такі аргументи на користь своєї позиції. Перший: «охочих йти до дивізії майже не було. Хто не хотів йти до дивізії, на того чекав концентраційний табір або смертна кара. Я був свідком, — пише він далі, — як у Варшаві німецьке гестапо через свого відпоручника «добровільно» набирало до Дивізії «Галичина» старшин із колишньої армії Української Народної Республіки». Другий: «українське громадянство в Галичині і Український Центральний Комітет довго вагалися і находили різні причини для відмови від цієї акції, однак, коли був виданий категорично гострий і безапеляційний наказ німецької військової влади, вони змушені були приступити до виконання того наказу». Третій. Мотивом Українського Центрального Комітету під проводом Володимира Кубійовича було бажання «рятувати українську молодь від примусової бранки до Німеччини на тяжкі роботи для потреб війни, де молодь в застричний спосіб десятками тисяч гинула під градом бомб безупинних нальотів повітряної фльоти та від непосильної, небезпечної, тяжкої праці при зовсім недостатньому харчуванні».

Наразі маємо дві несумісні між собою концепції формування «Дивізії», сформульовані учасниками тих подій. Хто з них ближчий до правди? Можливо, відповіді допоможе наступний документ. Це так зване «Зарядження»

(звичайною мовою — наказ) місцевим жителям, підписане таким собі Францем Бабяком, «Окружним Повновласником Військової Управи Галичини». Цитую пункт 1: «Українці, уроджені в рр. 1920, 1921, 1922, 1923, 1924 і 1925 **мають зголоситися добровільно** (підкреслено мною — Д. Я.) в ряди С. С. Стрілецької Дивізії Галичина. Крім того **зобов'язані зголоситися** (підкреслено мною — Д. Я.) всі українці, уроджені в 1900—1920 включно, які служили в якій-небудь армії або перейшли якийсь військовий вишкіл, а також ті, які ще не служили при війську, однак не старші 35 років, тобто уродж. до 1908 р.». Пункт другий: «Старшини та підстаршини (офіцери та підофіцери), котрі одержали ступінь старшини або підстаршини в котрій-небудь армії, мають зголоситися без огляду на вік». Третій: «Лікарі повинні зголоситися без огляду на вік і без огляду на те, чи дотепер служили вони в армії чи ні».

Така от історія.

РОЗДІЛ VII

1944 рік. Повторна окупація. Комуністи

1944 р. для українців — це війна СРСР та Німеччини на правобережній території УРСР. Січень — кривава битва за Корсунь-Шевченківський. Березень та квітень — масштабний двобій за Проскурів та Чернівці. У будь-якому шкільному підручнику можна прочитати, зокрема, про те, що *«на вирішальному етапі битви за Україну... у складі I, II, III та IV Українських фронтів налічувалося понад 2,3 млн осіб, 28,8 тис. гармат і мінометів, 2 тис. танків і самохідних артилерійських установок (САУ), 2 370 літаків»*. Щонайбільша чисельність УПА-П на цей час, тобто на літо 1944 р. могла становити 25 тис. людей, розпорошених на території від Волині до Лемкіщини та Бойківщини. Нуль танків та САУ. Нуль літаків. Гармати та міномети можна обчислювати хіба що одиницями.

13 липня Червона Армія розпочала бойові дії за опанування Галичиною. 22 липня корпус, до складу якого входила «Дивізія», було розтрощено. 28 жовтня Червона Армія окупувала останні населені пункти на території Закарпаття. Війна відійшла на територію Польщі.

До повторної окупації комуністи, врахувавши уроки окупації першої, почали готуватися заздалегідь. Вже 14 лютого ухвалено (або оприлюднено — з тексту документа це незрозуміло) «Звернення Президії Верховної ради і Ради Народних комісарів УРСР до учасників так званих “УПА” та “УНРА”»¹. Під документом — підписи

¹ Див. також: Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — С. 183. (Із заголовку та

тогочасних очільників УРСР: формального голови Української Радянської «держави» М. Гречухи та її фактичного керівника М. Хрущова. Ключовий «месідж» документа: *«Іменем Уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки ми гарантуємо всім учасникам так званої “УПА” чи “УНРА”, які перейдуть на бік радянської влади, які чесно і повністю розірвуть будь-які зв’язки з ворогами народу — гітлерівцями-оунівцями, які щиро і повністю зречуться всякої боротьби та ворожих виступів проти Червоної Армії і Радянської Влади, цілковите прощення їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною»*. Беручи до уваги, що абсолютна більшість тих, до кого було спрямоване це звернення, були громадянами Польщі, а не УРСР (яка свого громадянства не мала) — це звучить досить дивно. Сказати прямо — брехливо та блюзнірськи. Адже «упівці» та члени ОУН ніколи себе радянськими громадянами не вважали. І, отже, навряд чи мали підстави серйозно сприймати такі обіцянки.

Натомість їх вороги абсолютно серйозно казали: *«Трудящі маси населення Західної України, які сприйняли прихід радянської влади 1939 року як звільнення з-під національного і соціального гноблення панської Польщі в умовах німецької окупації, ще більше загартували свою відданість до Радянської Батьківщини»*¹. Це — не жарт. Це — чорним по білому написано. У листопаді 1943 р. Автор — нарком держбезпеки УРСР Савченко.

Вибивши німців із території сучасної УРСР, комуністичні окупанти, вочевидь, заради *«загартування відданості»* окупованих, утворили на завойованих територіях дві військові округи. У травні 1944 р. — Львівську ВО. Сформовано її було на базі 31-ї Армії, якою командував один з най-

тексту документу впливає, що радянська сторона розрізняла дві нетотожні між собою націоналістичні партизанки, які, на їх думку, існували паралельно. В іншому документі, датованому 29 серпня Станіславівській обком інформував Хрущова: *«зафіксовано різних бандитських проявів з боку банд «УПА» та «УНРА» 55 випадків»*. (Там само. — С. 272.) Дослідження генези та діяльності УНРА не є предметом даного дослідження.)

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — С. 120.

досвідченіших радянських полководців, генерал-полковник М. Попов (1902—1969 рр.), за походженням — донський козак. Підпорядковані йому війська розташовувалися на території Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Львівської, Рівненської областей та 5 районах Кам'янець-Подільської області. 31 армія — це 36-й, 44-й та 71-й стрілецькі корпуси (9 стрілецьких дивізій), 6 артилерійських полків та інших підрозділів. «На око» — це близько 100 000 особового складу. Армія пройшла з боями Росію, Білорусь, Польщу, Німеччину, Чехословаччину, брала участь у боях за Берлін і Прагу. Друга ВО — Прикарпатська зі штабом у Чернівцях. Була утворена у липні 1945 р. на базі оперативно-стратегічного об'єднання Червоної Армії — 4-го Українського фронту. Склад на 1 квітня 1945 р.: 1-ша, 16-та, 38-ма армії, 8-ма повітряна армія, 1-й Чехословацький армійський корпус, численні артилерійські, танкові, саперні, гірські, протиповітряні полки, бригади, батальйони. Чисельність його «на око» оцінити не беруся, але, гадаю, це біля півмільйона вояків. Командувач 1945—1946 рр. — уродженець Луганщини, генерал армії, Герой Радянського Союзу А. Єрьоменко (1892—1970 рр.). Сфера відповідальності: Закарпатська, Станіславська, Тернопільська, Чернівецька області та частина Кам'янець-Подільської. 6 травня 1946 р. обидві округи було об'єднано в єдину Прикарпатську ВО.

Гадаєте це всі збройні сили, які мали забезпечити «друге пришествя» советів на західноукраїнські землі? Помиляється! На територію краю завели шість дивізій досвідчених професійних карателів та охоронців: 9-ту, 59-ту, 62-гу, 64-ту, 81-шу, 82-гу стрілецькі дивізії внутрішніх військ (СД ВВ) НКВС. Плюс 10-ту та 32-гу СД ВВ по охороні залізничних споруд, а також 6-ий, 10-ий, 12-ий окремі стрілецькі полки ВВ¹. «Середньозважена» чисельність одної такої СД — 14,5 тис. солдатів та офіцерів. Загалом, це майже 125 000 професійних карателів. Головна їх місія — зачистка тилу Червоної Армії та війна проти цивільного населення на окупованих територіях. Це — щонайменше 10 % від їх загальної кількості. Всього в СРСР цих дивізій було 86 — з

¹ <http://police-ua.com/showthread.php?t=2223&page=2>

порядковими номерами від 1 до 82, плюс Махачкалінська, Особлива, Сталінградська та Тбіліська¹.

Цього було замало. Ударними темпами заходилися створювати структурні підрозділи, які спеціалізувалися б на боротьбі з повстанцями та цивільним населенням. 2 грудня Нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія повідомляє Хрущова про організацію у Львові та Дрогобичі «спеціальних других відділів» НКДБ «по боротьбі з оунівським та польським націоналістичним підпіллям». За наявними відомостями, Львівську, Дрогобицьку, Станіславівську та Тернопільську області (за термінологією підпільників це — «Західні Українські Землі») було поділено на 132 адміністративних райони (окрім міських). Упродовж зими, — вказують укладачі 33-го тому «Літопису УПА», — тобто упродовж 4 місяців, кожне село окупувало 40 бійців НКВС². Якщо взяти до уваги, що середній адмінрайон налічував 25 сіл, то в підсумку ми отримуємо на 3 300 сіл 132 тис. бійців НКВС.

Цього також виявилось недостатньо. 27 грудня постановою Оргбюро ЦК КП(б)У з метою війни проти збройного підпілля по всіх областях УРСР «додатково добираються» 1 586 осіб із числа співробітників НКДБ та НКВС, «переважно чоловіків, фізично здорових і володіючих українською мовою»³.

Першочерговий і найголовніший спосіб упокорення завойованих удруге територій — примусова виїмка дивом уцілілих молодих чоловіків. 3 лютого 1944 р. політвідділ штабу 13-ї армії I Українського фронту доповідає «нагору»: в січні мобілізовано 21 135, в т. ч. «в районах Західної України» — 5 381 особа, у лютому, відповідно, 9 591 та 8 240, «всього мобілізовано за січень місяць по 12 лютого 1944 р. — 30 726 осіб. У тому числі в районах Західної України — 14 621 особа», в

¹ З повним їх переліком можна ознайомитися тут: <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=1537.0;wap2>

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 33. Тактичний відтинок УПА 26-тий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). 1943 — 1947. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2001. — 899 с. — СС. 34—35.

³ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 80—85, 86, 87—88, С. 117.

тому числі — 10 676 українців, решта — поляки, чехи, словаки, білоруси. 29 серпня Станіславівський обком рапортує Хрущову: станом на 10 червня — *«призвано та відправлено до РККА»* — 28 526 осіб, *«взято на облік військовозобов'язаних»* 1908—1926 рр. — 61 551 особу, від 6 серпня в області почалася мобілізація всіх *«військовозобов'язаних»* до 35-річного віку. Окремим рядком відзначено: *«серйозною перешкодою у справі вдалого проведення мобілізації є посилення терористичної діяльності націоналістичних банд»* і масовий бойкот призову до Червоної Армії з боку населення. Так, станом на 21 серпня із 30 268 призначених до мобілізації, не з'явилося 15 303. До слова, приклади *«посилення терористичної діяльності націоналістичних банд»* займають 8 сторінок 4-го тому «Літопису УПА». Дрогобицький облвійськкомісар повідомляє (станом на 31 серпня): *«наявність ресурсу»* — 59 196 осіб 1926—1928 рр., *«мали з'явитися»* — 57 339, *«з'явилося»* — 48 421 (81,9 %), мобілізовано — 24 454 особи¹.

Ще один спосіб війни з місцевим населенням — тотальне озброєння нових господарів. 10 травня Політбюро ЦК КП(б)У видає постанову про розподіл 3 000 (з 4 000 отриманих від НКВС пістолетів «ТТ») *«для озброєння партійно-господарського активу, який працює в західних областях УРСР»*. Зброю мали видати партійним, радянським і комсомольським працівникам — від секретарів обкомів до керівників районних пошт і шляхових відділів. 18 серпня 1944 р. Постановою ПБ ЦК КП(б)У всі 3 000 особового складу *«Української партизанської дивізії ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака»*, тобто найдосвідченіших та той момент у СРСР фахівців із партизанської, антипартизанської та диверсійної війни, передано до НКВС УРСР для *«використання її, в першу чергу, для якнайскорішої ліквідації націоналістичних банд»*.

Саме з цією метою прискореними темпами створили мережу донощиків/інформаторів/сексотів. Станом на 1 серпня 1945 р. ця сітка НКВС нараховувала 1 000 «інформаторів», 164 агенти, 8 резидентів. Додатково, лише за серпень того

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943-1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 140, 270—278, 279-280.

року, завербували 22 резиденти, 115 агентів, 1 326 «інформаторів». Загалом, на 1 вересня, «у складі агентурно-інформаційної сітки» нараховувалось 29 резидентів, 244 агенти та 2 177 «інформаторів»¹.

Важливою частиною і достеменно злочинною — як з точки зору міжнародного, так і радянського «права» — була діяльність «легендованих» під УПА спецзагонів МДБ. Засилання агентів «під прикриттям» до націоналістичного підпілля почали не пізніше 17 серпня 1943 р.² Але про цю діяльність НКВС трохи згодом.

Що могла протиставити УПА? А ось що. Сотня під командуванням Степана Стебельського «Хріна» (та сама, яка здійснила вдалий напад на конвой генерал-полковника Червоної Армії, заступника міністра оборони комуністичної Польщі Сверчевського) «до кінця серпня 1944 р.» нараховувала «75 озброєних та вишколених людей». У березні 1947 р. на трьох командирів УПА — «Біра», «Хріна» та «Стаха» — за радянською оцінкою, припадав підрозділ у 120 бійців³.

1944 рік. ОУН, УПА та німці

Для німецької окупаційної адміністрації це час розпаду, евакуації, примусового вивозу на територію Райху всього, всіх, що і кого можна було вивезти. Оскільки ця тема далеко виходить за межі вивчення генези й діяльності УПА, остільки надам лише загальний, можна сказати, навіть дискретний абрис цієї теми.

Насамперед, треба наголосити на масштабах гуманітарної трагедії населення цих теренів, яке вижило. За

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — С. 466.

² Там само. С. 95.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Том 30. Степан Стебельський («Хрін»). Олекса Конопаський («Острроверх»). Крізь сміх заліза (Хроніки). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто-Львів, 2000. — 549 с. — С. 17. (з посиланням на спомини Богдана Скали («Гука»), Літопис УПА, т. 23, с. 162. Але на тій сторінці міститься розділ «Початку розвитку УЧХ /Українського Червоного Хреста. — Д. Я./ на території ТВ «Лемко» і згадані відомості відсутні. Так що питання про чисельність цього підрозділу наразі відкрите. — Д. Я.). Див. також: Там само. — С. 21.

даними, які є в розпорядженні Українського Національного Музею в Чикаго і які доступні будь-якому дослідникові, з території сучасної України відійшли на захід сотні тисяч цивільних. Лише у 83 таборах переміщених осіб (DP Camps) і лише в американській зоні окупації Німеччини нараховувалося більше 250 тис. вимушених емігрантів. 250 тис. — це населення сучасних Чернівців. Або Тернополя. Або Кременчуга.

Усвідомивши невідворотність поразки, окремі німецькі військово-політичні керівники пішли на «радикальні» поступки збойному українському підпіллю. 18 серпня 1944 р. головне командування групи «Північна Україна» офіційно забороняє вживати термін «банда» щодо УПА. Видана в той самий час інструкція Міністерства східних територій дозволяє пошук контактів з «українським підпіллям»¹.

Це — вичерпний перелік «поступок». У принципі, німцям було вже не до УПА. Вони переймались іншими проблемами, взаємовідносинами (чи їх відсутність) із українським націоналістичним підпіллям перестали бути актуальними для них як з політичної, так і з військової точки зору. Однак, деяку цікаву інформацію німецькі джерела нам залишили.

22 квітня, звіт Абвера «До питання національного руху в Галичині»: ворогами останнього (тобто УПА і ОУН) називаються «всі вороги самостійності України» — «німці, більшовики і польські партизани», але «головним» та «найважливішим» — СРСР. 12 травня Абвер констатує: уряд Радянської України вбачає в діяльності повстанців «велику загрозу для держави». 17 травня, звіт шефа СС та поліції Генеральної Губернії «УПА в Галичині» відзначає збільшення активності партизан, кількості збройних сутичок і залізничних диверсій. «Основними пунктами концентрації відділів УПА» називають райони біля Рогатина та Сокалю. Розвідка ІV Танкової армії називає УПА «масовим рухом» і стверджує — вона «роззброює та звільняє полонених воя-

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 5, 11—12.

ків вермахту». Станом на 1 червня 1944 р., згідно із звітом Абвера «Національна українська партизанка», існували та діяли групи Бульби, Мельника, Бандери, а також, — увага! — українське підпілля в Німеччині! 20 вересня розвідувальний відділ 202 групи «Північна Україна» звітує своєму командуванню: мобілізованих до Червоної Армії українців із західних теренів *«після дуже короткого вишколу кидають на фронт у рядах штрафних батальйонів»*. Водночас військові розвідники повідомляють про численні випадки бойових дій УПА в районах Володимир-Волинського, Ковеля, Скулина, Рівного, Львова, Бережан, Тернополя, Збаража, Самбора, Стрия, та в інших місцях¹. 11 жовтня 1944 р. райхсфюрер СС Гімлер повідомив командування групи «Північна Україна» про те, що УПА має контакти з Великою Британією, інформація *«про те, що англійці намагалися здобути вплив на УПА підтверджена»*.

2 листопада цю інформацію підтвердила військова розвідка — Абвер. 11 листопада: в черговому звіті головнокомандуючим УПА названо Клячківського, начальником його штабу — Ступницького. Чисельність УПА на той час німецькі військові розвідники оцінювали в 20 тис. вояків, Бульби — в 5—6 тис., інших формацій — 15—20 тис.².

1944 рік. Повторна окупація. Націоналісти

«Найтяжчі переживання прийшли взимку з 1943 на 1944 рік, — пригадувала десятиліттями пізніше людина, якій пощастило вижити в тій масакрі.— В північній Володимирщині появились ще з осені сильні відділи польської партизанки. До них перейшли відділи польської поліції і

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 33—36, 210.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 70—79, 79—81, 83—86, 96—97, 127—131, 137—141, 143—144, 144—158, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196. Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 49, 70—83, 211, 212.

«шуцманів» з цілої Волині, що відступали разом з німцями під тиском більшовицького фронту»¹.

«Під тиском більшовицького фронту» готувалися до повторної окупації рідної землі і націоналісти.

Шухевич та його група лише **розробляли** структуру УПА та готували деякі необхідні, «базові» (якщо можна так висловитись) документи. 23 січня за підписами «Т. Чупринка, в. о. гол. К-р УПА», «О. Перебийніс, в. о. Шеф ГВШ» з'явився наказ, яким вперше визначалися структура УПА та функції військових штабів. Всього на той момент формально існувало 3 командування (УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід), а також Головний Військовий Штаб. Наказом Ч. 2/44 від 26 січня оголошено про перші кадрові призначення. Командиром УПА-Північ став майор «Омелян Кримський» (тобто Клячківський)², начальником його штабу — «Микола Крем'янецький» (Михайло Медвідь). УПА-Захід очолив «Ростислав Вишитий» (Василь Сидор). 27 січня запроваджено нову систему відзнак: за бойові заслуги, за поранення, пропам'ятні медалі та військові звання — від Головного командира УПА до ройового³.

Мали місце й організаційні заходи. У травні створюється «підобласть ОУН» у складі Холмської та Сокальської округ. «Приблизно в той же час провідник «Святослав» дав наказ Євгенові Ліборському-«Романові» організувати нову боївку. У терені також почала діяти боївка «Бульби». Обидва підвідділи було евентуально об'єднано, і команду над відділом перебрав к-р «Дуб» («Яструб»)⁴. Ні, не зовсім так,

¹ Николаюк В. У Володимир-Волинському повіті. Переживання жінки-селянки під час боротьби з УПА // Літопис Української Повстанської Армії. Том 5. Волинь і Полісся. Німецька окупація. Книга третя. Спомини учасників. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 307 с. — С. 255.

² Від 1 березня Клячківський підписується як командир Української Повстанчої Армії-Північ Панас Мосур. — Див.: Літопис УПА. Том 8. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА за запілля. 1944—1946. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2006. — 1445 с.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Том 10. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907—1953). Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 216—223.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-ий «Данилів»: Холмщина і Підляштя (Документи і матеріали). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2003. — 1043 с. — СС. 7, 8 та примітка 11. Див. також: Місило Є. Повстанські могили: Пропам'ятна книга впадших на полі слави вояків Української Повстанської Армії-Захід VI Воєнної Округи «Сян» Тактичних Відтинків «Лемко», «Бастіон», «Данилів». 1944—1946. — Варшава—Торонто, 1995. — С. 164.

заперечують автори передмови до одного з томів «Літопису УПА». Насправді, військовий штаб УПА-Захід (ВШ УПА-3 «Карпати») утворено хіба що в серпні, а «наприкінці 1944 р. відбулася реорганізація підпільної адміністрації і проводів ОУН. Попередній поділ на краї, області, округи та повіти замінено новою структурою. Новим, трохи меншим краям підлягали округи, що ділилися на надрайони та райони»¹.

Подібною була ситуація й на інших теренах. Наведу лише декілька, взятих навмання, прикладів.»На території Підляшшя підпільна структура була дуже слабкою і тому влітку 1944 р. було вжито заходів для її зміцнення. Туди було послано одну чоту сотні «Ягоди» під командою «Яструба». Цей рейд не дав жодних успіхів, позаяк не вдалося віднайти нікого з колишньої сітки ОУН». Лише за деякий час «вдалося відновити підпільну сітку на Підляшші, організувати боївки СБ та залучити до активної співпраці 60—70 людей».

Навесні 1944 р. (вірогідно, березень—початок квітня — Д. Я.) на іншому терені «якось ми довідалися від нашого селянина, що в терені організуються боївки під назвою Українська Повстанча Армія (УПА), які стають в обороні українського цивільного населення, та що на допомогу їм прийшли відділи УПА з Волині, які оперують там більше двох років». Перший звіт про бойові дії на Грубешівщині (прикордонний із Україною та Білоруссю сучасний повіт у Польщі — Д. Я.) — «ліквідація міліції в Крилові» — датований 23 березня 1944 р.²

Головною внутрішньополітичною подією для націоналістичного підпілля стало створення інституції під назвою Українська Головна Визвольна Рада. Навіть сьогодні її подекуди трактують ледь не як прототип верховного керівництва Українською державою в 1944—1945 рр., вважають за легітимного репрезентанта українського народу в повоєнні часи.

Спробуємо розібратися в цій історії.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 33. Тактичний відтинок УПА 26-тий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). 1943—1947. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2001. — 899 с. — С. 7.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-ий «Данилів»: Холмщина і Підляшшя (Документи і матеріали). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2003. — 1043 с. — С. 12, 35—37, 814.

Українська Головна Визвольна Рада. Версії

Після проголошення 1991 р. незалежності України висока оцінка ролі та місця УГВР в нашій національній історії взагалі, в історії II Світової набула всіх ознак незаперечної істини. Можна сказати — аксіоми, тобто твердження, яке вважається істиною без доказів і яке надалі стає підґрунтям, фундаментом для побудови тієї чи іншої теорії. Однак ця аксіома ігнорує існування на той (та і на цей також) момент часу загальноукраїнського репрезентанта в особі УРСР, визнаного у такій якості на світовому рівні. Більше того, ігнорує наявність УРСР — державного утворення, правонаступником якого є сучасна держава Україна.

В усіх відомих мені шести верифікованих (підтверджених документально) версіях створення УГВР містяться численні принципово важливі «нестиковки». Наприклад, в одній версії ініціатором створення УГВР впевнено називається Клячківський. У других — Шухевич. У третіх...

Розгляньмо їх у хронологічному порядку. Не забуваймо при цьому, що від літа 1943 р. Провід ОУН(с-д) і Головне командування УПА — це і формально, і фактично одна людина. Роман Шухевич.

Версія 1. Вісник УГВР

Першу версію було запущено в обіг вже в серпні 1945 р. Видання «Вісник: орган Президії Української Головної Визвольної Ради», Ч. 4 (7), рік 2» розмістило статтю М. В. Радович «У спільному революційно-визвольному всеукраїнському фронті боротьби (до генези УГВР)». До слова, це єдине число «Вісника», яке було відомо в еміграції. Скільки всього вийшло чисел і де — невідомо. Так само не пощастило мені з'ясувати хто такий/така пан/пані Радович, ким були його/її роль та місце в націоналістичному русі. Поза цим, саме в цій статті й було сформульовано основні ідеологеми щодо ОУН і УПА, які досьгодні поширеним науковим методом сору+paste переходять з одного видання до іншого:

— в умовах німецької окупації чоловім, а відтак одиноким виразником революційно-визвольного табору стала Організація Українських Націоналістів (ОУН), звана популярно народом самостійниками або бандерівцями;

— як відомо, перші збройні самооборонні відділи УПА постали з ініціативи й під керівництвом революційно-самостійницької ОУН. Але вже в перших місяцях, а може й тижнях своїх дій, УПА перестала бути органом однієї партії, а стала збройним раменем цілого народу, перероджуючись у могутній всенародній повстанський рух;

— організація УПА, як військово-збройної одиниці, dokonувалась при співучасті українських військовиків різних формацій, військовиків УНР та частинно УГА, також сучасних армій, колишніх старшин і бійців Червоної Армії та українських утікачів з різnorodних німецьких військових формацій;

— УПА як верховний збройний чільник усього народу, мусила дістати політичне завершення в формі верховного політичного понадпартійного органу, отже уряду, який можна б було успішно протиставити агентурному урядові УРСР, що, спираючись на багнетах імперіялістичного московського центру, не репрезентує волі українського народу;

— українським народом, найширшими масами, що стоять у боротьбі, була покликана до життя в червні 1944 р. Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) і її виконний орган Генеральний Секретаріат, як найвищі керівні органи українського народу в його боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД)¹.

Версія 2. Роман Шухевич

Саме він 1948 р. («не раніше липня», за одними даними, або в липні того ж року, за даними іншими) особисто ствердив: «УГВР побудована на чисто демократичних принципах та заступає демократичні погляди. В її склад увійшли представники різних українських самостійницьких партій та середовищ. Її визнає і цілковито підтримує найсильніша сьогодні політична організація на українських землях — ОУН під керівництвом Степана Бандери. ОУН, керована Степаном Бандерою, стоїть також на демократичних

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша: 1944—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1980. — 319 с. — СС. 61—95; 84—85, 86, 87, 88.

позиціях». Цю тезу опубліковано двічі — в 9 томі «Основої серії» «Літопису УПА» та в томі 10-му Серії «Нової».

Голова Генерального Секретаріату («уряду») УГВР тоді також офіційно заявив: ОУН (б) під керівництвом Бандери, так само як і УГВР, «*стоїть на демократичних позиціях*», «*визнає і цілковито підтримує*» Головну Визвольну Раду. У статті «До генези Української Головної Визвольної Ради» він указує: «*Активний бойовий елемент Полісся та північної Волині, зорганізований у рядах ОУН, керованої Степаном Бандерою... восени 1942 р. почав творити збройні групи*», а у лютому 1943 р. «*збройна повстанська боротьба українського населення проти гітлерівських окупантів стала на Волині й Поліссі масовим явищем*». «*Українська Повстанча Армія, — стверджував її Головний командир, — є загальнонаціональною, понадпартійною*» армією, влітку 1943 р. вона «*поширилася*» на Галичину і «*велику частину Правобережжя*». «*Успіхи*» УПА мали наслідком те, що «*представники урядів інших держав бажали провести переговори з офіційним представництвом українського народу з метою врегулювати цілий ряд політичних справ, актуальних тепер чи в майбутньому*». Тому ГК УПА провело переговори «з представниками інших українських самостійницьких угруповань» (але при цьому не вказує, з якими саме — Д. Я.).

«Для здійснення плану створити всеукраїнський, загальнонаціональний політичний центр (цей плян зродився в колах головного командування УПА восени 1943 р.), — пише далі Шухевич, — весною 1944 р. утворено ініціативний комітет». За дві сторінки вказує: «*Якщо аналізувати стан і уклад українських політичних сил на українських землях навесні 1944 р. та абстрагуватись від т. зв. КП(б)У, як виразно не-української агентурної політичної сили, то треба ствердити, що єдиною зорганізованою серйозною політично-активною силою була тут тільки Організація Українських Націоналістів (ОУН) під керівництвом Степана Бандери*».

І тут виникає питання: як політик такого масштабу як Шухевич міг «абстрагуватися» від наявності московської маріонетки в особі КП(б)У, яка 1944 р. контролювала всю

територію сучасної України (вочевидь, без Криму, який перебував у складі РСФСР) та все її населення? Це перше. Друге. Фактично, в цій статті Шухевич зводить нанівець своє попереднє твердження про наявність якихось інших (крім ОУН(с-д)) організованих політичних сил на західних теренах сучасної України. Це дивно, тим більше тому, що існували й абияк функціонували і «мельниківський» Український Центральний Комітет, і Українське Національно-Демократичне Об'єднання, і Фронт Національної Єдності, і т. зв. «Молода Громада». Вони об'єднували «переважну частину колишніх комбатантів Української Галицької армії» і «мали більш-менш виразні пронимецькі погляди». Хоча їх впливи, «в порівнянні з впливом ОУН під керівництвом С. Бандери, були цілком незначні» та «обмежувалися тільки до Галичини, і то тільки до частини інтелігентських і священничих кіл». Останні твердження Шухевича такі: на Зборі УГВР «були особливо численно представлені Східно-Українські Землі». Нарешті він кваліфікує Збори УГВР, покликані створити УГВР, «тимчасовим українським парламентом», який «називається УГВР», Голову Президії УГВР — «Президентом України», який присягнув «перед усім українським народом»¹.

Версія 3. Петро Потичний та Євген Штандера

1980 р. вони, автори передмови до 8-го тому «Літопису УПА», відомі та шановані діячі й дослідники, проаналізувавши, вірогідно, весь комплекс збережених і відомих на той час документів УГВР, констатували: у «Платформі УГВР» є твердження, що УГВР постала з ініціативи УПА. Виступило з ініціативою створення «верховної влади, яка користується з прав видавання законів» командування УПА на Волині, тобто Клим Савур. За цими дослідниками, вперше назва УГВР вживається в наказі Ч. 3 від 27 січня 1944 р., підписаному Шухевичем. Сам «Чупринка», за їх словами, версію «платформи» якщо не відкидав, то замовчував. Далі вони цитують самого Тура-Чупринку (це, таким чином, є **версія 4**): «для

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 322, 335—347, 388, 392, 394, 395, 396, 397, 399, 400, 402, 403, 404. Див.: Літопис Української Повстанської Армії. Том 9. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга третя: 1949 — 1952. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1984. — 435 с. — СС. 60—72.

здійснення плану утворення всеукраїнського загально-національного політичного центру — цей план зродився в колах Головного командування УПА восени 1943 р. — весною 1944 р. утворено ініціативний комітет. Цей Комітет відразу взявся до інтенсивної праці в цьому напрямі... Ініціативний комітет вирішив творити Представництво українського народу на демократичній основі. Демократична платформа давала можливість залучити до керівництва визвольною боротьбою всіх чесних і національно вартісних українських патріотів, незалежно від їх партійних поглядів».

Як можна було створити такий центр в умовах жорсткого окупаційного режиму та ще під час війни, яка тривала на той момент чотири з половиною роки, та ще й за ігнорування найбільш чисельної легальної української маріонеткової політичної партії — Компартії України, яка контролювала абсолютну більшість примусово лояльного до неї населення, особисто для мене залишається загадкою без розгадки.

Далі Потічний і Штандера називають 4 наріжні камені, які мали бути покладені в основу «формування нового політичного представництва українського народу»:

- «беззастережне» визнання ідеї УССД «як найвищої ідеї українського народу»;
- визнання «революційних методів боротьби» за УССД;
- декларація «ворожого становища» до більшовиків і німців «як окупантів України»;
- визнання демократії «як устроєвого принципу Представництва».

Далі автори пишуть прямо: оскільки більшовики та німці не змогли розгромити обидва уламки колись єдиної ОУН, остільки УГВР «мала складатися не з політичних середовищ, а з індивідуальних людей, які мали відповідний стаж політичної чи громадської діяльності». І далі: «ініціативний комітет докладав усіх зусиль, щоб до складу УГВР увійшли представники всіх українських земель і всіх політичних середовищ, які визнавали його політичну платформу»¹.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша: 1944—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1980. — 319 с. — СС. 8, 9.

Версія 5. Тарас Гунчак

За три роки не менш авторитетний дослідник Тарас Гунчак у передмові до іншого тому «Літопису УПА» сформулював таку тезу: оскільки УПА стала «загальнонаціональною збройною силою і зміна військової ситуації (відступ німців перед наступом Червоної Армії), висунули потребу створення загальнонаціонального політичного центру, який взяв би в свої руки керівництво боротьбою і репрезентував би її за кордонами України». Тому ГК УПА (тобто Шухевич — Д. Я.), — писав він, — «виступило з ініціативою створення такого центру. В результаті цієї ініціативи було скликано з'їзд політичних представників з різних земель України, який відбувся в Карпатах 11—15 липня 1944 р. З'їзд проголосив себе Українською Головною Визвольною Радою (УГВР), тимчасовим парламентом України, вибрав революційний уряд і прийняв тимчасовий устрій та політичну платформу», в якій визнав себе «найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби, аж до створення уряду Української Соборної Самостійної Держави»¹.

Версія 6. Дарія Ребет

«В умовах строгої конспірації зачатки концепції і народжування верховного революційно-політичного центру в Україні за Другої світової війни спершу не були предметом широких обговорень на засіданнях Проводу Організації Українських Націоналістів (ОУН) під керівництвом Романа Шухевича...», — чесно визнала ця героїчна жінка. УПА як «непартійне військо не могло бути підлегле політичній партії, якою фактично була ОУН, хоч партією себе не називала», — пояснила вона. Отже, «Провід ОУН прийняв ініціативу Головного Командування УПА — творити репрезентаційне головне керівництво визвольною боротьбою... На початковій стадії — за моєю оцінкою — це був приспінено імпровізований витвір функційного характеру, бо треба було якнайшвидше уможливити дію по змозі нейтральної репрезентації в зовнішніх контактах».

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 6. УПА в світлі німецьких документів. Книга перша: 1942 — червень 1944. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 253 с. — СС. 19—20.

Конкретні факти пані Дарія подала такі. В «лютому або на початку березня» 1944 р. на засіданні Проводу їх ОУН, яке відбувалося «в селянській хаті за жовківським передмістям Львова», дійшли висновку, що на співпрацю з ОУН Мельника «можна було не сподіватися». «Невдалий діалог» з мельниківцями «мав багато суперечливих пунктів», але основною перешкодою для досягнення домовленості була «відмова ПУН проголосити активну протинімецьку політику та приєднатися безпосередньо до фронту боротьби проти цього окупанта... Після того, як з'ясувалося становище ПУН, — вказує Д. Ребет, — її ОУН не могла звійти в склад УГВР як суцільна формація, бо навіть за участі офіційного представництва від УПА наявність ОУН як єдиної політичної фракції в УГВР автоматично надало би цьому керівництву однопартійний характер. Тому прийнято остаточне рішення формувати УГВР за індивідуальним добором членів у якнайширшому вахлярі (так в тексті — Д. Я.) різних середовищ». На цьому засіданні було створено Підготовчу комісію Проводу ОУН(с-д) у складі Охримовича, Прокопа та Ребет (керівник), «завданням якої було, в контакт з Ініціативним комітетом підготувати Перший великий Збір УГВР». При цьому сама Ребет мала «опрацювати устрій УГВР», Прокоп — «підготувати основну політичну доповідь для Збору УГВР», Охримович — «перевіряти справу добору людей та переговорити з ними». Лише «після налаштовання справ на своєму першому етапі, Підготовча комісія Проводу ОУН увійшла в тісніший контакт з речником Ініціативного комітету Левом Шанковським, унаслідок чого устійнено персональні доповнення та спосіб остаточного оформлення цього комітету». Всі троє «члени Підготовчої комісії Проводу ОУН індивідуально стали членами комітету», який «проіснував до 11 липня»¹.

У інших трьох статтях, опублікованих у діаспорних виданнях 1959, 1965, 1986 рр., а саме «ОУН в державницькому

¹ Ребет Д. До початків УГВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // Літопис Української Повстанської Армії. Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 2001. — 656 с. — СС. 72, 75, 76, 77, 79. В цій статті також подано біографії членів УГВР.

старті (З приводу 15-річчя УГВР)», «УГВР — закономірна еманация національної дійсності» та «Про народження і незмарноване буття УГВР» і перевиданих в Україні 2003 р. (розділ «Українська Головна Визвольна Рада — верховний політичний орган визвольних формацій в Україні та підпільний український парламент») вона подала додаткові характеристики як самої УГВР, так і обставин, за яких та народжувалась. Отже:

УГВР — це «національно-самобуття, історично-послідовна конструкція», в якій «завершився всебічний, суверенний політичний процес», але «з різних причин не можна писати ще її повну історію, та й передчасні також детальні довідки і причинки, що вияснявали би розвиток подій та участь окремих людей».

Якщо конкретно, то про саму ідею створення Визвольної Ради, Ребет писала:

— постання такої керівної установи в тодішній ситуації було можливе тільки умовно, себто завдяки еволюції, яку перейшов націоналістичний рух чи, точніше, Організація Українських Націоналістів;

— ініціатива створення політичного надпартійного центру безпосередньо народилася в Українській Повстанській Армії;

— програма ОУН була рідною дитиною політичної платформи УПА, тієї УПА, яка постала з ініціативи ОУН і розвинулася з збройних груп ОУН 1942 року, ОУН після III ВЗ почала докладати зусиль до справи понадгрупового об'єднання самостійницьких сил і створення керівного революційного центру, але в самій УГВР ОУН не мала партнерів, які були б представниками організованих політичних сил;

— УГВР створилася за індивідуальним добором і не могла бути побудована на фракційному принципі, бо не було «фракцій».

Ініціативний комітет «був визнаний і санкціонований Командуванням УПА і Проводом ОУН», сформувався після Підготовчої комісії ОУН(с-д) і «комплектувався поступово». «Перше повне засідання Ініціативного Комітету, — пригадувала Д. Ребет, — відбулося, мабуть, на початку

травня або під кінець червня» (підкреслено нами — Д. Я.) у Львові в приміщенні «Просвіти». «Ініціативний комітет у повному складі формально зформувався під головуванням Шанковського і проіснував до 11 липня. Члени комітету на першому щаблі дії стали членами-засновниками УГВР. Їхня участь на засіданні в «Просвіті» була численна, мабуть, коло 10, тобто близько половини всіх майбутніх учасників пленуму УГВР». Нарешті, у цій версії Д. Ребет впевнено названо і авторів двох установчих документів Ради: автором «Платформи УГВР» був Василь Потішко, вона сама «взяла на себе опрацювати устрій УГВР»¹.

Версія 7. Лев Шанковський

Дарма казати, що шість попередніх версій не зовсім узгоджуються з тим, що пригадав чоловік, якого деякі джерела трактують як «голову Ініціативного Комітету для створення УГВР у березні 1944 р».

Всіх варіантів створення такого органу, за його версією, було два:

— **головний**: «мав би складатися з представників до-теперішніх державних центрів (УНР, гетьманський центр, карпатоукраїнський центр — президент А. Волошин, міністр — Юліян Ревай) і з представників політичних партій, що існували до 1939 року, але з приходом московсько-більшовицьких окупантів на Західню Україну самоліквідувались».

— **альтернативний**: «з осіб різних політичних переконань, але з тих, що вже були пов'язані з підпільною ОУН(б)».

«Остаточно, — стверджував пан Шанковський, — перемогла думка: що членами майбутнього верховного центру, який згодом дістав назву УГВР, мають стати активні діючі українські революціонери, незалежно від своєї світоглядної чи партійної приналежності, що визнали за єдино правильну платформу визвольної боротьби проти московсько-більшовицьких та німецько-гітлерівських окупантів. Немає потреби говорити вкотре, — підкреслював він, — що єдиною такою силою була тільки

¹ Цит. за: Ребет Д. На перехрестях визвольних змагань. — Вид-во «Гадяч», 2003. — 569 с. — СС. 141, 143, 147, 148, 150, 152, 154, 157, 159.

ОУН (б). *Власне вона і УПА «підняли ініціативу створення УГВР»*¹.

Можливо, відповіді на всі ці та інші питання містяться в документах Української Головної Визвольної Ради? Спробуймо поррахувати та проаналізувати їх.

Українська Головна Визвольна Рада. Документи

Канонічна історія твердить: зібрання відбулося в період між 11 та 15 липня 1944 р. в лісництві, розташованому між сс. Лужок Верхній і Недільня Старосамбірського району Львівської області.

Кожен охочий може пересвідчитися в тому, погортавши сторінки, наприклад, присвяченого цій події 26-го тому «Літопису УПА». Звернемося до цього тому й і ми.

Погортаймо сторінки розділу «Основні документи УГВР». Почитаймо перший із них «Тимчасовий стрій УГВР», що визначає її як УГВР «*верховний орган українського народу в його революційній боротьбі за УССР*» (це не помилка, так в тексті — Д. Я.). Кількісний склад «верховного органу» визначався 25 особами. Далі в документі йдеться про те, що між сесіями УГВР її діяльністю мала опікуватися Президія у складі президента, трьох віце-президентів і чотирьох членів. Загалом — вісім осіб.

Виконавчим органом визначався генеральний секретаріат у складі голови, секретарів справ внутрішніх, зовнішніх, фінансових, військових (він же «*Командир Збройних сил*») та «*інших*». Точний перелік цих «*інших*» відсутній.

Другий документ має назву «Платформа УГВР». У ньому її історичне покликання визначено так:

— *об'єднати й координувати дії всіх самостійницькі-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти*

¹ Шанковський Л. Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради. Постанова і дія в 1943—1944 рр. Спогад і коментар // Літопис Української Повстанської Армії. Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 2001. — 656 с. — СС.29, 30. С. 33.

всіх ворогів українського народу... за створення Української Самостійної Соборної Держави;

— *визначати ідейно-програмові напрями визвольної боротьби українського народу;*

— *керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державності і створення органів незалежної державної влади в Україні;*

— *репрезентувати, як верховний український центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.*

Документ, розміщений у цьому томі третім — «Універсал УГВР». Це наразі єдиний документ, автор якого мені відомий. Текст написав о. Іван Гриньох «з деякою допомогою» Шанковського¹. Датований «Універсал» червнем 1944 р., тобто місяцем, який передував створенню УГВР.

Четвертий документ — «Присяга вояка Української Повстанчої Армії». Це і є офіційна назва армії — ПОВСТАНЧА, а не ПОВСТАНСЬКА. Текст Присяги «затверджений» УГВР і введений у дію наказом ГВШ УПА (Ч. 7, 19 серпня 1944 р.). Присягали вояки УПА не державі (про «відновлення» якої, як ми пам'ятаємо, було оголошено 30 червня 1941 р.), а «Великому Народу Українському, Святій Землі Українській, перед пролитою кров'ю Найкращих Синів України та Найвищому Політичному Проводу Народу Українського». Логічним є висновок: текст присяги УПА, затверджений УГВР, трактує її, УГВР, як «верховний орган українського народу».

Логічним, як мені здається (але можу, як і будь-яка інша людина, помилятися), є і такий висновок: будь-яка людина стає військовослужбовцем у день, коли здійснює сакральний акт — приймає присягу. Прийняв присягу — є військовослужбовцем. Не прийняв присягу — є просто цивільною особою. Особисто для себе роблю висновок: лише після прийняття присяги ту чи іншу особу можна вважати приналежним до тієї чи іншої військової формації.

Таким чином, можна висловити гіпотезу: **день затвердження присяги УПА і є днем її народження як комбатант-**

¹ Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення Української головної Визвольної Ради. Нью-Йорк. — 1985. — 96 с. — С. 70.

ської структури. Саме від цього дня вона мала підпадати під дію Гаазьких конвенцій.

Практичний організаційний результат п'ятиденних «установчих» зборів такий: обрано весь склад УГВР. **Президія:**

президент — Кирило Осьмак;

перший віце-президент — Василь Мудрий;

другий віце-президент — о. д-р Іван Гриньох;

третій віце-президент — Іван Вовчук.

Генеральний секретаріат («уряд», виконавчий орган УГВР):

голова — Роман Шухевич;

генеральний секретар військових справ — Роман Шухевич;

генеральний секретар закордонних справ — Микола Лебідь;

генеральний секретар внутрішніх справ — Ростислав Волошин;

генеральний суддя — Ярослав Біленький.

«Інші уряди (тобто «міністерства»), — зазначено в підсумковому документі, — мали бути затверджені пізніше». Але ніколи не були¹.

Поставимо тепер собі ще одне питання: скільки і яких документів самої УГВР, ухвалених після «Великого Збору», збереглося? Практично всі вони були оприлюднені у виданні «Бібліотека українського підпільника»², а також у трьох томах «Літопису УПА». Загальний обсяг цих видань — понад 1 500 сторінок. Укладачі перших двох томів «Літопису», які побачили світ в роках 1980 та 1982-му, в передмові до них вказали: *«самих документів УГВР.. лише кілька»*. Третій тематичний том вийшов друком за 25 років. Оприлюднені в ньому документи якоюсь мірою повторюють попередні видання. Але містять і невідомі раніше дані.

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша: 1944—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1980. — 319 с. — СС. 8, 9, СС. 27—31, 34—35, 38—41 та ін.

² Бібліотека українського підпільника. Ч. 1. Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944—1950 рр. Т. 1. — 1956. — 353 с.

Про які документи йдеться? Назвімо та порахуймо їх.

За 1944 р. маємо документ, датований **19 липня** за підписами Т. Чупринки та в. о. Шефа ГВШ М. Д. Бученка (ще один псевдонім Д. Грицяя — *Д. Я.*) Це — **Наказ 7/44** про «*прийняття на себе*» Великим Збором УГВР назви «Українська Головна Визвольна Рада» та про запровадження в УПА від **19 липня** (варіант дати 10 тому «Нової серії») тієї самої присяги — «*Великому Народу Українському, Святій Землі Українській, пролитій крові Найкращих Синів України*» та *Найвищому Політичному Проводу Народу Українського*». Отже, це документ не УГВР, а УПА.

1945 р. Цього року від імені УГВР оприлюднені 4 документи. «**Звернення до всіх українських вояків, які перебувають поза межами України**» — щодо продовження боротьби за «Українську Самостійну Соборну Державу». «**До українців на чужині**» закликала «*творити спільний фронт національно-визвольної боротьби*». Третій документ загальнополітичного характеру — «**Звернення Президії УГВР та Головної команди УПА**» (тут вона називається вже не «Повстанчою» а «Повстанською»). **До всіх, насильно вивезених з України, і тих, що мушили покинути рідні землі, братів і сестер наших, до всіх українців на чужині**». Істотно, що цей документ (як, між іншим, і всі попередні) не містить жодної згадки ані про ОУН, ані про Бандеру. Згадуються лише «*українські народні маси*», які «*єдиною лавою станули за своїми самостійницько-революційним політичним проводом*».

1946 р. дає нам **Повідомлення** УГВР про смерть членів Ростислава Волошина та Йосипа Позаченюка та **Постанови про нагородження вояків УПА хрестами заслуги** (9 лютого та 7 жовтня) та **підвищення у старшинських ступенях**, в т. ч. «*підполковника Чупринку*» (з датою старшинства від 22 січня 1946 р.) та «*майора Перебийніса*» (з датою старшинства від 1 листопада 1945 р.) — «*до ступеня генерала*». Наразі маємо відозву «**До українського народу під московсько-більшовицькою окупацією**». Ці документи були свого часу оприлюднені в офіційному органі УГВР «Самостійність».

1946 р. Видано 2 постанови про підвищення у військово-вих званнях та про нагородження (9 лютого, 7 жовтня).

1947 рік. Накази про підвищення у військових званнях, нагородження та відзначення (30 травня, 25, 28 серпня, 5 грудня 1947 р.), Постанова від 30 травня про «визнання дня 14 жовтня днем повстання Української Повстанчої Армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА». Обґрунтування таке: в жовтні 1942 р. на Поліссі «під проводом члена ОУН Остапа» постали перші збройні відділи, що «дали початок Українській Повстанчій Армії». 5 червня в наказі Шухевича (Ч. 1/47) вдруге відтворено ту саму дату з тим самим обґрунтуванням.

Висловлю обережне припущення. Станом на 30 травня 1947 р. членів УГВР на території УРСР фактично не залишилось (про це — в наступному параграфі). Ті, які ще не потрапили до НКВС, перебували у глибокому підпіллі і не могли зустрітися для ухвалення такого рішення. Отже, визначення датою заснування УПА 14 жовтня 1942 р. — це одноособове рішення Шухевича.

1948 рік. Наступні за часом документи УГВР датовано квітнем і оприлюднено у виданні «Бюро інформації УГВР», випуск I, рік видання I), який повідомив і про захоплення МДБ 7 квітня другого номера «Самостійності». Побачили світ і постанови УГВР: «**Про встановлення медалі «За боротьбу в особливо тяжких умовах**» і черговий указ про нагороди та відзнаки (6 червня)¹.

У свою чергу, «Бібліотека підпільника» містить всього 16 документів, в т. ч. 3 — з Установчих Зборів/Великого Збору УГВР, 7 — про відзначення орденами та 6 звернень загальнополітичного характеру. Знаходимо в ній і відсутній в інших виданнях спільний «**Меморіал**» уряду УНР («який

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша: 1944—1945. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1980. — 319 с. — СС. 8, 9, 27—31, 34—35, 38—41, 41, 51, 55—58. Літопис Української Повстанської Армії. Том 9. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга друга: 1945—1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1982. — 535 с. — СС. 8, 142, 370, 371, 375, 376, 383. Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 203—225, 231—232, 233—234, 235—281, 287—288, 289, 290—293, 297—299, 300—306, 307, 326—334, 348—349, 351—352.

знаходиться в еміграції») та УГВР («як державної влади», яка «знаходиться в краю та в сучасний момент керує змаганнями українського народу за його визволення та повну державну незалежність») з протестом проти участі делегації УРСР «на Міровій конференції». Дата — 1 вересня 1946 р. Таким чином, хронологічно ці документи охоплюють період від 30 липня 1944 р. (постанова про відзначення Золотим Хрестом I класу командира УПА «Яструба», підписаний «Секретаріат Президії УГВР») до 4 травня 1949 р. (постанова про нагородження)¹.

Це — вичерпний список документів УГВР, відомих на 2012 рік. Підіб'ємо підсумок, результатом 4-річної діяльності Української Головної Визвольної Ради стали 16 або 17 документів, в т. ч. 9—10 «установчих» і загальнополітичних документів, 5 — про нагороди та відзнаки, та 2, присвячені іншим темам.

Тепер настав час придивитися ближче до учасників «Великого Збору УГВР» та до обраних ними осіб.

Хто такі делегати Великого Збору УГВР?

Ви будете здивовані: за 70 років українська історична наука не дала собі ради встановити вичерпний перелік осіб, які в липні 1944 р. заявили про своє прагнення представляти інтереси всього українського народу. І не просто заявили. Більшість з них віддали за це своє життя. За переконанням. Без примусу. З доброї волі.

Їхню жертовність надихало святе переконня в можливості реалізувати в ближчій перспективі омріяну Суверенну Соборну Українську Державу. Провідний ідеолог ОУН(с-д) Петро Полтава описав її так. По-перше, «концепція самостійної України — це, передусім, концепція самостійної української держави, побудованої українським народом на його етнографічних землях». По-друге, був переконаний він, — «концепція самостійної України — це, також, концепція такого суспільного ладу в майбутній

¹ Бібліотека українського підпільника. Ч. 1. Українська Головна Визвольна Рада. — СС. 7, 29—32.

українській державі, за якогоне існуватиме експлуатації людини людиною»¹.

Що тут сказати? Якщо подивитися на ці ідеали крізь призму практичної політики, то для досягнення першої мети треба було вступити у неминучу війну із СРСР та Польщею, які за згоди Черчілля та Рузвельта розділили ці «етнографічні» землі 1945 р.

Намір реалізувати другу мету впродовж 20 років поспіль декларувала ВКП(б)! Мало того — насаджувала цей лад «залізом та кров'ю», а також голодоморами, масовими розстрілами, депортаціями та іншими заходами такого ґатунку. І цю практику на своїй власній потилиці відчули українці-галичани після «золотого вересня» 1939 р.

Але повернімося до липневих днів 1944 р., власне, до учасників «Першого Великого Збору» (хоча, на мою думку, правильно було би назвати його «Установчими Зборами» УГВР). Відсутність повного їх списку тим більше дивна тому, що імена ті завжди були добре відомі. Під час перерв у зібранні, Микола Лебідь зробив фото мінімум 11-ти з них. Встановити повний список дозволяють мемуари деяких учасників липневих сходин: Мирослава Прокопа, Дарії Ребет, Лева Шанковського (його список, найбільш повний порівняно з іншими, нараховує 20 осіб) та ін. Перед тим, як назвати їх імена, нагадаю: захід було організовано (якщо довіряти пізнішим свідченням Шанковського) Ініціативним комітетом саме під його головуванням. До складу оргкомітету також увіходили Дарія Ребет, Василь Охримович, Михайло Степаняк і такий собі «представник господарського сектора» Ілля Сем'янчук, за профільною спеціальністю — кооператор, родом із Станіславівщини. Троє з п'яти — члени ОУН(с-д) і один (сам Шанковський) з цією ОУН(с-д) «співпрацював», якому вона очолити цей Комітет і запропонувала.

1984 р. пан Шанковський написав ґрунтовні спомини, в яких «*уточнив*» усі відомі на той момент відомості про обставини народження УГВР. Його «*уточнення*» такі:

¹ Докл. див.: Полтава П. Концепція самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу. Квітень 1947 р. // Літопис Української Повстанської Армії. Том 9. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга друга: 1945—1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1982. — 535 с. — СС. 15—75.

— існував Ініціативний комітет для створення УГВР;
— він остаточно оформився в другій половині березня 1944 р.;

— я отримав мандат члена Ініціативного комітету (ІК), а не мандат очолювати цей Комітет»;

— головою ІК обрали мене члени ІК на його установчих зборах, що мали місце в другій половині березня 1944 р.;

— ІК остаточно складався з 5 членів;

— я був представником ГК УПА.

«Уперше про план провідних кіл ОУН-УПА запросити мене для творення «найвищого керівного органу українського народу на час революційної боротьби, — зазначав він, — ... довідався я під час зустрічі тоді з підполковником Романом Шухевичем у дні 21 вересня 1943 р.: я отримав запрошення до участі в підпільній організації, метою якої буде зорганізувати верховний політичний орган для ОУН і УПА, — підпільний уряд, що його покличе до життя зорганізована нами підпільна установа, щось в роді підпільного парламенту України, очевидно в підпіллі». Також Шухевич повідомив свого візаві, що при «Проводі ОУН(б) існує Ініціативна комісія, що постійно радить над справою утворення верховного політичного органу для ОУН-УПА», яка «намітила 9 осіб, котрі мали б зайнятися його організацією».

Ініціатива створення такого органу, за словами Шухевича, належала відомому письменникові, політичному та громадському діячеві Івану Багряному. Членами ІК були члени Проводу ОУН(б) Ребет і Маївський (згодом відкликаний, його заступив Охримович). Остаточно склад ІК сформували Степаняк та Ілля Сем'янчук¹. «За час моєї неприсутності, — вказував Шанковський, — працями Ініціативної комісії для створення УГВР, що існувала при Проводі ОУН Степана Бандери керувала Дарія Цісик-Ребет». Установчі збори ІК відбулися, «правдоподібно», 25 березня. Головою було обрано Шанковського, заступниками — Ребет та

¹ За даними Шанковського — 1895—1955 рр., поручик УГА, випускник празької політехніки, директор повітового союзу кооператив у Станіславові, в 1941—1944 рр. — директор Центросоюзу у Львові, член Фронту Національної Єдності, був призначений Стецьком на посаду старости Станіславівської області. «Мав мандат до УГВР, але в Німеччині відмовився належати до ЗП УГВР, кажучи, що він у І ВЗ УГВР участі не брав». — Там само. — С. 20.

Сем'янчука. «Вряди-годи в нарадах ІК з дорадчим голосом брав участь Ростислав Павленко».

Далі ІК «швидко підібрав декількох визначних членів УГВР у майбутньому, серед них майбутнього Президента УГВР Кирила Осьмака» з числа членів підпільних мереж, створених похідними групами ОУН¹.

Тепер наведу зведений перелік людей, які «прийняли мандати членів УГВР за посередництвом Ініціативного комітету для створення УГВР (ІК УГВР), котрий потрібні уповноваження отримав був від ГК УПА й Бюра проводу ОУН»:

- Біленький Ярослав (даних про партійність не виявлено);
- Вовчук Іван (справжнє ім'я Федір Вовк), за Л. Шанковським, його рекомендувала Уляна Дида-Целевич, провідник похідної групи ОУН(б) в Нікополі;
- Волошин Ростислав, ОУН(с-д);
- о. Гриньох Іван;
- Дужий Микола, ОУН(м);
- Дяків Осип (відсутній у списку Шанковського; за М. Прокопом, «представник» УГВР), ОУН(с-д);
- Коваль В. (відсутній у списку Шанковського; за М. Прокопом, «представник» УГВР, вірогідно, це псевдонім К. Осьмака),
- о., професор Лаврівський Микола (відсутній у списку Шанковського; справжнє ім'я — Микола Хмільовський; у документі «Звернення воюючої України до всієї української еміграції» від жовтня 1949 р. його названо «головою підпільної Греко-Католицької Церкви»);
- Лебідь Микола, ОУН(с-д);
- Логуш (Мешко) Катерина, ОУН(с-д);
- Логуш Омелян, ОУН(с-д);
- Мудрий Василь (Українське народно-демократичне об'єднання);
- Осьмак Кирило (вірогідно, виступав під псевдонімом В. Коваль), співпрацював з Українським Центральним Ко-

¹ Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення Української головної Визвольної Ради. Нью-Йорк. — 1985. — 96 с. — СС. 4, 5, 8, 9, 11, 13, 51, 53, 58, 73—84, 88.

мітетом, створеним ОУН (м) у Генеральній Губернії, безпартійний;

- Охримович Василь (відсутній у списку Шанковського, ОУН(с-д));
- Пеленський Зенон (псевдонім — Г. Зелений, ОУН(м?));
- Позичанюк Йосип, (відсутній у списку Шанковського, ОУН(с-д));
- Потішко Василь (за Шанковським, «член підпільних груп ОУН(б) на Донбасі»; за іншим його ж визначенням — «кандидат ГК УПА»);
- Прокоп Мирослав, ОУН(с-д);
- Ребет Дарія, ОУН(с-д);
- Турула Павло (за Шанковським, кандидат ГК УПА, особисто від ген. Романа Шухевича, безпартійний);
- Федун Петро (відсутній у списку Шанковського; псевдонім — Петро Полтава, ОУН(с-д));
- Чуйко Петро (за Шанковським, кандидат Проводу ОУН (с-д — Д. Я.), симпатик ОУН-УПА);
- Шанковський Лев, безпартійний;
- Шумовський Павло, безпартійний;
- Шухевич Роман, ОУН(с-д).

Загалом, отже, 24 або 25 встановлених поіменно учасників.

Це не все. Ще 9 осіб, ясна річ, якщо вірити мемуаристам, «мали мандати на членів УГВР, але не взяли участі в ПВЗ УГВР через воєнні події»:

- Багрянний Іван (Головна Команда УПА);
- Врецьона Євген (ОУН(с-д);
- Євтимович Варфоломій (ГК УПА);
- о. Малиновський Олександр (ГК УПА);
- Сем'янчук Ілля;
- о. Галянт Микола («обсерватор Митрополита Андрія Шептицького»);
- пп. Волков (за Д. Ребет — «православний священник у Кракові»);
- Карнаухів (за Д. Ребет — «професор з Волині»);
- Шкурат («обсерватор екзильного уряду УНР»).

Провід Зборів УГВР — член Бюро Проводу ОУН(с-д), «командант заплля УПА» Ростислав Волошин (голова), Микола Дужий, член Проводу ОУН (секретар Президії).

За 5 днів нарад, їх учасники обрали керівні органи Визвольної Ради у складі 9 осіб. Ще раз назвемо їх поіменно: Кирило Осмак (президент), Василь Мудрий (перший віце-президент), о. д-р Іван Гриньох (другий віце-президент), Іван Вовчук (третій віце-президент). Роман Шухевич обійняв посади Голови Генерального Секретаріату (формально — виконавчого органу УГВР, тобто її «уряду») та генерального секретаря військових справ. Петро Полтава став його заступником, Микола Лебідь дістав призначення на посаду генерального секретаря закордонних справ, Ростислав Волошин — справ внутрішніх, Ярослав Біленький став генеральним суддею. «Інші уряди мали бути затверджені пізніше».

На зібранні 11—15 липня, за Шанковським, було сформовано і Закордонне Представництво (ЗП) УГВР у складі 11 осіб. Вони мали *«полагодивши свої організаційні й особисті справи, виїздити впродовж місяця за кордон»*. Це — Іван Вовчук, о. Іван Гриньох, Микола Лебідь, Василь Мудрий, Зенон Пеленський, Василь Потішко, Мирослав Прокоп, Дарія Ребет, Павло Турула, Петро Чуйко, Лев Шанковський. За кордоном *«мав до ЗП УГВР, — пише Шанковський, — ще приєднатися інж. Євген Врецьона, член УГВР, який за кордоном виконував доручення ГК УПА»*¹ (тобто особисто Р. Шухевича — Д. Я.)².

Таким чином, на території України станом на кінець літа — початок осені 1944 р. залишилися 13 або 14 членів УГВР та її Генерального Секретаріату.

Як склалася їх доля?

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 2001. — 656 с. — С. 49, 50, 51, 77—78 та ін.

² «В роках 1944-1950 персональний склад УГВР поширився через кооптацію, так на Рідних землях, як теж в екзилі», — стверджував Л. Шанковський, називаючи при цьому імена Лаврівського, В. Коваля («заступник голови Генерального Секретаріату УГВР») та Г. Зеленого. — Шанковський Л. Ініціативний комітет для створення... — С. 94.

«Залишенці» УГВР

Інакше, як трагічною, долю їхню назвати не можна. Судіть самі. З їхнього складу 1944 р. загинули в бою з НКВС Волошин (22 серпня; за іншими даними був страчений за наказом Шухевича) та Позичанюк (22 грудня). Коваль (ймовірно, Осьмак) був поранений 23 серпня, потрапив до полону 12 вересня. Логуш (Мешко) — *«перебралася до Європи»*. Де після 1944 р. перебував О. Логуш мені з'ясувати не вдалося, але помер він по війні в США. Теоретично, саме ці люди зустрілися, написали, обговорили та ухвалили оприлюднити всі 4 документи, про які йшлося в розділі «Документи УГВР».

1945 р. у Самборі за невідомих обставин помирає Біленький. 4 червня потрапляє до полону Дужий. Опинився у Франції Шумовський. У підпіллі залишаються 5 або 6 членів УГВР, які нібито ухвалюють цитовані вище накази про нагородження, надання військових звань та відозву «До українського народу під московсько-більшовицькою окупацією».

1947—1949 рр. обійшлися без втрат для членів УГВР. Але від 6 червня 1948 р. ніяких ознак її існування як інституції на території сучасної України тим часом не виявлено.

1950 р. загинули в боях Шухевич (5 березня) та Дяків (28 листопада), 31 березня потрапив до полону Лаврівський (Хмільовський).

Взимку 1951/1952 р. гине передостанній член УГВР, провідний теоретик ОУН(с-д) (освіта — незакінчена медична), 32-річний Федун (Полтава)¹.

1954 р. чекістська куля перериває життя Охримовича.

Із ретроспективи дня сьогоднішнього очевидно: тим, кому вдалося якимось дивом вирватися на Захід, невимовно пощастило. Хоча б померли у своїх ліжках, в оточенні рідних та близьких. Спочивають вічним сном на упорядкованих, доглянутих цвинтарях. Не така доля спіткала тих, кому судилось залишатися деякий час живим на рідній землі. Наприклад, президентові УГВР Кирилові Осьмакові.

¹ Веденєєв Д. Під псевдонімом «Полтава». — З текстом праці можна ознайомитись на сайті газети «Дзеркало тижня. Україна» за електронною адресою: http://dt.ua/SOCIETY/pid_psevdonimom_poltava-53827.html

Кирило Осьмак, «президент» «України»

Присвячую персонально кожному українцеві, який нарікає на свою долю, життя, дружину, дітей, Україну, роботу, друзів і взагалі на всіх і на все.

Він потрапив до чекістського полону менш ніж за 2 місяці після обрання. Перший документ про затримання датований **13 вересня 1944 р.** Затриманий він був під іменем Коваль Іван Пилипович. На першому ж допиті 15 вересня в Дрогобичі заявив: *«Я вважаю себе громадянином Польщі».*

25 серпня 1947 р., не витримавши катувань, визнав, він — Осьмак. Пряма мова: *«Мої покази були вимушеними внаслідок надзвичайних та систематичних насильств наді мною з боку слідчої частини МДБ УРСР».* У «Пояснювальній записці» своєму керівництву чекісти звітували: *«починаючи з 13 вересня 1944 р. і по 25 серпня 1947 р., вперто приховуючи свою злочинну діяльність, абсолютно не бажав давати ніяких свідчень, застосовував багато легенд і всіляко намагався приховати таємницю обрання його «президентом» УГВР».*

«З санкції керівництва Міністерства Держбезпеки» до нього застосовувалися «нічні допити» та «засоби фізичного впливу». Били його «гумовими кийками до непритомності». **З 13 вересня 1944 р. по 13 жовтня 1947 р. Кирило Осьмак витримав 152 допити, в т. ч. 86 нічних** — і це тільки за офіційною довідкою, поданою керівництвом тюрми N2 м. Києва військовому прокуророві Київської військової округи.

Катувань виявилось не досить. До Осьмака *«був вміло підведений внутрішньокамерний агент (Липолець Степан Семенович), який і схилив його до подання правдивих свідчень щодо своєї злочинної діяльності».* Врешті-решт Осьмак показав: на Зборі УГВР він виступав під псевдонімом «Нагорянський Марк» (в іншому варіанті — «Горянський Марко», це єдина згадка про такий псевдонім, на яку я потрапив; інші відомі мені джерела того не підтверджують). На Зборі Осьмак, за його словами, представляв ОУН(с-д), а його кандидатуру висунув провід ЦП ОУН(с-д).

Участь у Зборі взяли «22 чи 23 представники». До керівного складу УГВР всіх було обрано під псевдонімами (окрім Мудрого): голова «Тур» — Роман Шухевич, «Костецький» (2-й віце-президент), «Голубенко» (3-тій), члени Президії — «Вільшанська», «Вировий», «Володимир Орлович»/«Зеленко» (Зенон Пеленський), секретар внутрішніх справ — «Чепіга» він же «Павленко», «справжнє ім'я — Ростислав, прізвища не знаю»), секретар іноземних справ — «Ярополк», а також секретарі фінансів та контрольний («прізвищ не знаю»).

Говорив чекістам про те, що, за запискою Пеленського, приїхав до Львова, де 11 червня 1944 р. взяв участь у засіданні «Ініціативного комітету», яке «за участі 9 чи 10 осіб» відбулось у приміщенні археологічного інституту на Пл. Ринок, 10.

«Ініціатива створення УГВР, — стверджував замордований Осьмак, — належала бандерівцям, і тому вони висунули кандидатуру Президента УГВР з числа учасників своєї організації. Бандерівці-галичани вирішили обрати Президентом УГВР оунівця зі Східної України, показавши тим самим, що їх діяльність однаково буде проводитися як на території західних, так і східних областей України».

Пояснюючи мотивацію учасників Збору, Осьмак твердив: «У дні «Великого збору» у всіх його учасників були надії на те, хоча ми і біжимо разом з німцями з України, але нам повинні допомогти в завоюванні влади Англія та США, які після розгрому Німеччини неминуче, як ми думали, увійдуть у конфлікт з Радянським Союзом».

15 липня, по завершенні «Збору», він «благословив та проводив від'їжджаючих за кордон». За 10 днів, 25 липня, в селищі біля станції Бусовисько Стрілківського р-ну Дрогобицької області великим поспіхом було проведено перше засідання Президії УГВР за участі Осьмака, Прокопа («Орловича»), «Костецького» (о. Гриньох), Дужого («Колоса»), та Ребет («Вільшинської»). На пропозицію «Костецького» на території України мали залишитися сам Осьмак, Логуш («Голубенко»), Дужий та Шухевич. Решта членів УГВР — «виїхати за кордон, де представляти інтереси УГВР перед іноземними державами».

Ті члени УГВР, що залишалися на території України, «повинні були керувати боротьбою українських націоналістів проти Радянської влади, спираючись на ті загони УПА, які існували і які ми мали намір створити. Їм також було доручено створювати місцеві органи влади на території, яка, як ми сподівалися, буде зайнята УПА і систематично підтримувати зв'язок з тими членами Президії УГВР, які виїздили за кордон».

Повідомив в'язень і про таку суттєву для нашої розповіді обставину: зв'язок із Шухевичем обумовлений не був. 22 серпня «на шляху нашого просування до Шухевича поблизу м. Орів Дрогобицької області нас наздогнали частини Радянської Армії, які нав'язали нам бій. В цьому бою сотні УПА, які супроводжували мене, були розбиті, я був поранений, але зумів втікти і для лікування доставлений в с. Дорожів, Дублянського р-ну Дрогобицької області, де 12 вересня 1944 р. був заарештований».

26 лютого 1948 р. Кирило Осьмак узяв на себе всю відповідальність. Він «прямо заявив»: «Організація УГВР як центру військової боротьби з Радянською владою за «Суверенну державу» належала мені, а тому про це «Орлович» інформував Центральний Провід ОУН, висуваючи мене як здібну людину у цьому відношенні... Мої зусилля до популяризації збройної боротьби проти Радянської влади, а потім моя безпосередня організаційна робота по створенню УГВР стали тими причинами, на підставі яких Центральний Провід ОУН вирішив висунути мою кандидатуру на посаду Президента УГВР».

26 квітня він продовжував свідомо обтяжувати свою долю: «В квітні 1944 р. члену Головного Проводу ОУН «Володимиру» я запропонував свою ідею створення об'єднаного органу всіх націоналістичних організацій для боротьби з Радянською владою. Однак, чи моя ідея покладена в основу організації УГВР, я сказати не можу, оскільки всю роботу по створенню такого органу провадив Головний Провід ОУН-бандерівців. В травні 1944 р. на пропозицію «Володимира» мною були розроблені проекти «Платформи» та «Універсалу» УГВР, які потім розроблялися Головним Проводом ОУН».

10 липня за вироком Особливої Наради («Особого совещання») при Міністрі Держбезпеки Союзу СРСР Кирило Іванович Осьмак «за участь у контрреволюційній банді українських націоналістів і активну керівну контрреволюційну націоналістичну діяльність» отримав 25 років ув'язнення.

16 травня 1960 р. «майор медслужби Богатова Є. М., старший по корпусу старшина Перепьолкін, постовий наглядач сержант Зав'ялов склали акт про те, що Кирило Осьмак помер в їх присутності в камері 31 корпусу 2 Володимирської тюрми о 12 г. 30 хв».

5 грудня 1994 р. старший помічник Генерального прокурора України П. Кушнір підписав довідку про реабілітацію Осьмака Кирила Івановича, 1890 р. н., уродженця с. Шишаки Шишацького району Полтавської області. Окремим рядком у цьому документі вказано: «Утримувався під вартою 15 років, 8 місяців 3 дні».

1995 р. прокурор Харківської області В. Черкалін підписав довідку про реабілітацію Осьмака по справах, в яких він був засуджений 1928 р. (під вартою 6 місяців 19 днів), 1930 р. — під вартою 1 рік 8 місяців 16 днів — усього 2 роки 3 місяці 5 днів. 1930 рр. — 3 роки концтабору із заміною на висилку до Вологди на 3 роки. **Загалом перебував в ув'язненні 17 років 11 місяців і 8 днів¹.**

Народно-Визвольна Революційна Організація

Практичний політичний результат конгресу УГВР — концентрація всієї повноти влади в націоналістичному русі в руках однієї особи. Від липня 1944 р. Роман Шухевич очолював ОУН (під псевдом «Тур»), УПА («Тарас Чупринка») та уряд УГВР («Лозовський»). І це також стало причиною невдоволення певної частини керівництва ОУН(с-д).

По завершенні зборів УГВР Василь Кук, Михайло Степаняк та Яків Бусел (за даними укладачів «Літопису УПА» на

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 41. Кирило Осьмак — президент УГВР (Документи і матеріали). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2004. — 878 с. — СС. 143, 229, 291, 292, 302, 323, 335, 341, 344, 345, 346, 349, 353, 354, 355, 371—376, 390, 396, 397.

їх боці виступив і Клячківський) 17—18 липня спробували створити свою політструктуру. Декларована мета: «полегшити дії в східних областях України 1944 р.», населення яких «звинувачувало ОУН у зв'язках з німцями», та «залучити самостійницькі елементи українства, які з недовірою ставилися до націоналістичної ідеології».

Заарештований НКВС 25 серпня 1944 р. М. Степаняк свідчив: у результаті загострення суперечностей між керівниками ОУН у грудні 1943 р. його взяли під варту у Львові і відправили до Рівненської області, до Р. Волошина («Горбенка»). Саме в цей період Степаняк разом із уже згадуваними членами Центрального проводу ОУН вирішили створити нову організацію, яка б оминала назву «ОУН».

З цією метою поблизу с. Дермань Здолбунівського району Рівненської області у липні 1944 р. Кук («Леміш») як командир УПА-Південь і керівник усіх клітин ОУН на Східній Україні скликав конференцію, в якій узяли участь Степаняк, Бусел, шеф окружної пропаганди «Середа», Я. Дудар («Верес»), командир групи УПА «Богун» П. Олійник («Еней»), шеф штабу з'єднання «Холодний Яр» Є. Басюк («Чорноморець») та ін. (усього 10 осіб), які й ухвалили створити НВРО.

Подробиці цієї події знаходимо у звіті НКВС Хрущову від 20 листопада. «Предметом обговорення конференції (скликаної, за даними чекістів, за ініціативою Василя Кука («Леміша») і в якій взяло участь 10 осіб), — йшлося в тому документі, — було питання про пошуки шляхів виходу з тупика, в якому опинились оунівці у зв'язку із зростанням негативних настроїв стосовно них з боку українського населення. В зв'язку з цим деякі учасники конференції запропонували відкрито відмежуватися від ОУН, оголосивши керівництво Центрального проводу на чолі з Шухевичем винуватцями зв'язку з німцями... вийти з-під порядкування Центрального проводу, утворивши своє самостійне керівництво. Цю пропозицію на конференції було прийнято і було вирішено назву ОУН змінити та «НВРО», тобто «Народно-Визвольна Революційна Організація» і тим самим відділитися від ОУН, очолюваної Шухевичем... Таким чином, — підсумовують чекісти, — є підстави вважати, що зміна назви «ОУН» на

«НВРО» відбулася тільки в Рівненській, Волинській і частково (північна половина, яка не входить до Галиції) Тернопільської області... Дії оунівських керівників в цих областях... є незалежними від керівництва Центрального проводу ОУН, яким керує Шухевич. В цих діях («волиняків») відіграють немалу роль особисті неприязні стосунки між «Лемішем», «Сергієм» і Максимом Рубаном, з одного боку, та Шухевичем, що разом з іншими членами Центрального проводу здійснює керівництво ОУН в Галичині, з іншого. Нарешті — підсумовують енкаведісти, — керівники ОУН галицьких областей (Львівська, Дрогобицька, Станіславівська та частина Тернопільської) вирішили об'єднатися з мельниківцями, відкритими прихильниками співробітництва з німцями»¹.

Наприкінці жовтня — на початку листопада 1944 р. справу було розглянуто на засіданні членів Проводу ОУН. Шухевичу доповіли, що «до часу опрацювання /власного устрою/ взяти устрій ОУН з тою зміною, що покликано до життя і заакцентовано, а Кука обрали «відповідальним за роботу НВРО до часу зв'язання з Проводом ОУН». Згідно із протоколом засідання, остаточне ставлення Шухевича до цієї проблеми звелось ось до чого: «Нам треба проробити приготування до зміни організації, а справу НВРО протактувати б не як нову організацію, що мала б прийти на місце ОУН, а як певний тактичний момент і як спробу, і як вона оправдається, то можемо її прийняти, як свою. Вона з членами організації повинна перестати існувати, а /нам треба висунути її кличі... справа НВРО не вирішена Збором ОУН і кожен член НВРО лишається членом ОУН. Всіх членів з'їзду НВРО треба повідомити, що НВРО розв'язана Головним Проводом Організації»².

На цьому діяльність НВРО і завершилась.

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943-1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 297, 298.

² Літопис УПА. Том 8. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944—1946 рр. Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2006. — 1445 с. — СС. 187—225. Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. СС. 236, 238, 239, 714 та ін. Див. також: Марчук І. В. Невідомі документи Народно-Визвольної Революційної Організації // «Архіви України», № 4—5 / 2001.

РОЗДІЛ VIII

1945 р. УПА й ОУН проти КП(б)У та НКВС. КП(б)У та НКВС проти УПА, ОУН і цивільного українського населення

Перший день того року став останнім днем останньої німецької наступальної військової операції у II Світовій війні. Спланований особисто Гітлером наступ в Арденуах завершився поразкою.

12 січня Червона Армія розпочинає масований наступ. У лютому окупує практично всю Польщу, у квітні — Угорщину, Словаччину та Австрію.

У лютому західні союзники СРСР вийшли на лінію Рейна, США висадилися на японському острові Іводзіма.

4—11 лютого Сталін, Рузвельт та Черчілл на конференції в Ялті радикально перекроїли увесь простір центральної та східної Європи. Західні союзники зреклися свого союзника — Польщі — та його легітимного уряду, віддали Сталіну всю центральну та східну Європу, а також Югославію. Західний кордон СРСР/ УРСР було встановлено по т. зв. «лінії Керзона», тобто по кордону розділу Польщі між СРСР та Німеччиною 1939 р.

7 березня англо-американські війська форсують Рейн — останню велику водну перешкоду на шляху до Берліна.

16 квітня СРСР розпочинає операцію по оточенню та знищенню Берліна.

7 травня Німеччина капітулює перед західними союзниками. 6—11 травня Червона Армія проводить Празьку операцію та окупує територію Чехії. 8 травня Німеччина капітулює перед СРСР.

17 липня — 2 серпня. СРСР, США та Велика Британія на останній спільній союзницькій конференції в Потсдамі домовляються про розподіл Німеччини на чотири части-

ни, ліквідацію Пруссії та приєднання її до СРСР, окупацію Сталіним японських Курильських островів та південної частини о. Сахалін, а також про вступ Радянського Союзу у війну проти Японії.

6 та 9 серпня. США скидають ядерні бомби на Хіросіму та Нагасакі. 8 серпня війну проти Японії розпочинає СРСР.

14 серпня. Японія погоджується на безумовну капітуляцію.

2 вересня. Японія підписує акт про безумовну капітуляцію.

20 листопада в Нюрнберзі Велика Британія, СРСР, США та Франція розпочинають судовий процес проти громадян Німеччини — військово-політичного керівництва III Райху.

Як реагувало на ці гігантської історичної ваги події озброєне українське націоналістичне підпілля? Неопубліковані архівні документи УПА, оприлюднені документи німецькі та радянські дозволяють, як видається, скласти адекватне уявлення про те тло, на якому комуністичні окупанти організували системне винищення українського населення.

Для початку процитую документ німецький. 6 січня 1945 р. Верховне командування сухопутними силами відзначило: *«Рух спротиву не змалів у грудні, а навпаки — набрав навіть більшого політичного значення». «Коротка мета українського руху, — йдеться у звіті командування Люфтваффе, — оборона країни і населення від більшовиків. Подальша мета українського руху — незалежна держава»¹.*

В архіві Українського Національного Музею в Чикаго зберігаються оригінальні звіти командирів окремих тактичних відтинків (ТВ) УПА. Зберіг їх для нас відомий колекціонер та меценат УНМ д-р Модест Ріпецький. Читайте. Підряд. Сторінку за сторінкою.

Уривок зі «Звіту про становище на терені Станіславщини: вересень 1945 р.»:

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 145—146, 149—153, 217, 218.

— кожний дільничий — (МДБ — Д. Я.) знає пречудово всіх людей своєї дільниці, котрі ховаються, котрі пішли в УПА чи працюють в терені і т. д., до самотніх людей пишуть листи, щоб вони приходили з повинною;

— немає вже жодного місяця, на якому можна перебути більш ніж одну добу;

— наші протидії слабкенькі. Протягом місяця УПА жодного бою з окупантом не провела;

— вплив на населення має тільки залякуюча пропаганда;

— характеризуючи терен на підставі повишого (так в тексті — Д. Я.) звіту, можна уявити його в такому світлі. Вплив ОУН на життя домінуючий, розуміється в кожному терені неоднаково. Народ духом з нами, у всіх справах орієнтується на нас, навіть ті, що пішли з повинною, але більшовики — це надто поважний супротивник, озброєний такою досконалою зброєю, як підступ, провокація, терор тощо.

Уривок зі звіту «Про оцінку внутрішньополітичного становища в Україні (Самбірщина, Устріччина)», 17 жовтня: «Мимо большевицького терору маси дуже прихильно відносяться до укр. визвольного руху. Не великим виїмком будуть хіба села, де процвітає сексотство; зусилля переконати, що війна вже скінчилась і що раз доходить до скріплення режиму, з дуже малими виїмками не переконує нікого. Треба ствердити, що громадянство з певною упертістю держиться в переконанні, що війна не закінчена і між большевиками і альянтами мусить прийти до збройного удару, загально хотіли би, щоб цей удар стався якнайскорше. Загально в масах є переконання, що з англійцями буде краще жити».

«Суспільно-політичний звіт за час від 1 вересня до 20 вересня 1945 р. Чернівецьчина. 1 жовтня 1945 р.»: жодної згадки хоч про якісь дії УПА. «Суспільно-політичний звіт за місяць вересень (25 серпня — 20 вересня 1945 р.) Товмаччина»: жодної згадки. Уривок зі звіту «Про суспільно-політичну ситуацію та бойові дії у Вашківському, Вижницькому, Заставнянському, Кіцманському районах Чернівецької області. 8—27 вересня»: «21 вересня в с. Рівня наша боївка

зліквідувала голову сільради і лейтенанта НКДБ. 8 серпня в с. Репуженці (Заставнянського р-ну) наша боївка спалила місцевий радгосп і спиртзавод, та інші приміщення». 8 серпня в с. Кадубівці «знищено молочарню». 18 серпня в с. Дорошевіці «зліквідовано одного комуніста». «16 серпня — в с. Черногузи (Вижницького р-ну) зліквідовано комуніста Матейчука Тому, в с. Розтоки (Вижницького р-ну) зліквідовано одного сексота». 10 вересня: «наша боївка зліквідувала молочарню» в с. Борівці (Кіцманського р-ну). 27 вересня в с. Банилів (Вашківського р-ну) боївка «зліквідувала істребителя Радулу Михайла».

Уривок зі звіту «Про бойові дії в Козівському та Бережанському районах Львівської області. 5 травня 1945 р.» містить уривок опису бою, який стався до 11 квітня між оточеним відділом УПА і радянськими військовими: «ворог втратив біля 170 вбитими та стільки ж пораненими». 11 квітня — «розігнали» міліцію в с. Велика Плавуча Козівського р-ну. 12 квітня — те саме в с. Ценів. 3 травня те саме сталося в с. Куряни Бережанського р-ну також було «знищено колгосп». «Зліквідовано 35 сталінських вислужників. З нашої сторони втрат не було».

«Список боїв за лютий—березень—квітень 1945 р. Поділля. (19 січня — 15 квітня)». 19 січня: бойове зіткнення в р-ні с. Заберезки Бережанського р-ну (відділ «Холодний яр»). 21 січня: відділ «Бурлаки» в с. Івачів Долішний Велико-Голубочівського (так в тексті — Д. Я.) р-ну. 8 лютого: він же влаштував засідку на дорозі Теробовля-Будзинів. 20 лютого: засідка в р-ні с. Заставці Монастирського р-ну. 28 лютого: вони ж біля с. Настасів Микулинецького р-ну. 10 березня: ще одне зіткнення.

12 березня: загинули 12 вояків на чолі з окружним провідником «Коцом». 15 квітня: бій рою сотні «Лісовики» біля с. Сільце Підгаєцького р-ну.

Найбільш інформативним щодо бойових успіхів УПА є звіт «Вісті з терену за квітень-серпень 1945 р.» Він містить описи десятків бойових зіткнень, знущань НКВС над цивільним населенням, облав, убивств комуністів та активістів.

Читаймо далі. «Вісті з терену за квітень—серпень 1945 р.». По суті, це — звіт про бойові дії в ТВ УПА «Чорний ліс» за липень—серпень. Бойові дії вели курінь «Дзвони» (к-р «Хмара»), курінь «Сивуля» (к-р «Іскра»), курінь «Смертоносці» (к-р «Черник»), сотня «Сірі» (хор. «Чорнота»), «Лебеді» (сот. «Буковинець»). Процитую лише один уривок — «Протокол, списаний з події, що відбувалися в с. Кабан»: 11 серпня 1945 р. — «група більшовиків» чисельністю до 80 осіб вступила в бій проти 3 членів ОУН і двох бойовиків. Результат: троє загиблих, двоє полонених оунівців. Їх спочатку катували, потім «відтягли обом арештованим (ще живим — Д. Я.) полові органи. Після того їх викинули на гній, де вони серед жахливих мук померли. 12 серпня трупи замордованих відтранспортовано до Чернівців». Слід додати: вся ця «процедура» відбувалася за присутності насильно приведених «3-х старших громадян зі с. Драшинець».

Радянський окупаційний режим на акції упівських боївків відповідає дуже жорстко. Навіть жорстоко. Забігаючи наперед, скажу, те, що чинили на окупованих землях сучасних західних областей України радянські окупанти, за рівнем звірства значно перевищує аналогічні «показники» нацистських окупантів.

10 січня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У видає постанову «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях України». «В сільських місцевостях західних областей УРСР» запроваджувалася примусова реєстрація всіх мешканців, старших за 15 років. Відновлювався широко застосований комуністами всюди й завжди інститут заручництва: «Родичів тих осіб, точне місцеперебування яких не буде встановлено, попередити під розписку, що, якщо ці особи не з'являться до органів радянської влади, то вони будуть вважатися учасниками банд, а до їх родичів будуть застосовані репресії аж до арешту та виселення». Запроваджувався й інститут примусового, загальнообов'язкового доносительства: кожний, обізнаний, «де переховуються бандитські групи чи окремі бандити, або той, хто знає, що у кого-небудь ночував або переховувався бандит, зобов'язаний повідомити про це органам радянської

влади: в інакшому випадку він буде вважатися співучасником бандитів з усіма наслідками, які з того випливають».

До слова, саме цей пункт спровокував Службу Безпеки УПА/ОУН на проведення масових чисток у націоналістичному середовищі. Читаймо «Звіт про роботу СБ на території ГО (головної округи) «Москва» за період з 1 січня по 1 жовтня 1945 р.», який містить дані по 6 надрайонах, (відсутні ще по 4-х): «всього»: 938, «внутрішня» — 349, «зовнішня» — 589, «ліквідовано» — 889, «звільнено» — 49¹.

Але повернімося до постанови Політбюро ЦК українських комуністів від 11 січня. Ще один її пункт наказував затримувати із настанням сутінків усіх, хто прибуває до населеного пункту і доставляти їх до сільських рад. На кожні два села призначався дільничий, уповноважений міліціонер. Документ суворо попереджав про «недопущення жодного випадку бандпроявів без репресій у відповідь», вимагав «посилити висилку сімей бандитів та кулаків, які надають будь-яку допомогу повстанцям». Доповідати про «досягнення» (якщо відверто — про злочини проти людяності) ЦК КП(б)У зобов'язав обкоми партії щоденно (постанова від 22 січня). Вони й доповідали. 12 лютого 1945 р. НКВС УРСР інформує ЦК партії: в ніч на 10 лютого був оточений і «впродовж трьох діб підданий ретельному обшуку силами 20 та 24 бригад внутрішніх військ НКВС» хутір Оржів, на якому переховувався командир УПА-Північ Клячківський. Результат: його та двох бійців оточив загін 20-ї та 24-ї бригад НКВС. Внаслідок бою всі троє були вбиті. Втрати «червоних» — 1 боєць². Краще оцінити велич цієї перемоги дозволить такий факт, що станом на 1 лютого особовий склад обох бригад складав 5 397 добре тренуваних, чудово озброєних карателів із великим бойовим досвідом³. Нагадаю: чисельність одного з найбільших підрозділів

¹ Літопис УПА. Том 8. Нова серія. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944—1946 рр. Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2006. — 1445 с. — С. 305.

² Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 310, 311.

³ <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=5155.10;wap2>

УПА — сотні Степана Стебельського («Хріна») — станом на серпень 1945 р. складала 306 вояків та кінну чоту в 45 коней, польову жандармерію та одну «гарматку»¹.

Що таке 20 та 24 бригади внутрішніх військ НКВС в 1945 р.?

Офіційна назва першої — 20-та окрема стрілецька бригада внутрішніх військ НКВС. Сформована 13 квітня 1942 р. Дислокувалася на території Росії в мм. Пенза, Кузнецьк та Саранськ. Штатна структура: управління, штаб, політвідділ, три стрілецьких полки. У першій половині 1943 р. бригаду перекинуто на Кавказ. До Грузії та Чечні. Брала участь в охороні запілля I Українського фронту (і це все, що пов'язувало її з Україною — Д. Я.), в боях на фронті та «в охороні внутрішнього правопорядку» в місцях своєї дислокації. Воювала і проти «розвідувально-диверсійних груп супротивника» та ліквідувала українське націоналістичне підпілля. З 11 по 29 березня на територію сучасної західної України перекидають управління, штаб та політвідділ, три окремих стрілецьких батальйони (231 (к-р майор Куліков), 232 (м-р Єфімов), 233 (м-р Погодін), батальйон бойового забезпечення (капітан Сичов) та окремий учбовий батальйон — усього 1 351 карателя). Командир — полковник Косоногов Олексій Павлович. Станом на 1 лютого чисельність бригади збільшують до 2 398 осіб. Міста дислокації — Костопіль, Березно. Розформована 4 жовтня 1945 р. Лише 1945 р. підрозділи бригади провели 2 320 військових операції проти загонів ОУН та УПА, знищили 3 135 бійців УПА та ОУН, затримали 3 530 «посібників УПА-ОУН», змусили до добровільної здачі у полон 916 осіб, «взяли участь в депортації 8 912 сімей членів УПА-ОУН», захопили 6 мінометів, 140 кулеметів, 1 046 гвинтівок, 351 автомат, 1 074 гранати,

24-та окрема стрілецька бригада внутрішніх військ НКВС СРСР сформована на території Росії 22 жовтня 1942 р. у складі управління, штабу, політвідділу, стрілецьких 216-го (к-р — майор Коновалов), 217-го (к-н Дем'янов),

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 30. Степан Стебельський («Хрін»), Олекса Конопадський («Острроверх»). Крізь сміх заліза (Хроніки). — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто—Львів, 2000. — 549 с. — С. 19.

218-го (м-р Счасний), 219-го (к-н Шапошников), 220-го (м-р Васильєв) та окремого батальйону бойового забезпечення. Командир — полковник Фатєєв Іван Нечипорович. З 1 лютого по 27 березня 1944 р. бригаду у складі 3 772 солдатів і офіцерів перекинули на території окупованої західної України. Станом на 1 лютого 1945 р. особовий склад — 2 999 вояків. Місця дислокації — Верба, Дембиця, Дубно, Мізоч, Рівне. Розформована 4 жовтня 1945 р. Під час існування виконували ті самі завдання, що і бригада 20-та. До моменту розформування провели на території окупованої західної України 1 531 військову операцію, вбили 1 986, взяли у полон 7 259 членів УПА-ОУН, СБ-ОУН, затримали 2 865 їхніх «посібників», «змусили» до капітуляції 685 осіб, взяли участь у депортації 248 сімей. Трофеї: захопили 11 мінометів, 78 кулеметів, 1 602 гвинтівки, 452 автомати, 1 874 гранат, 303 983 патронів, 6 радіостанцій. Незворотні втрати — 47, пораненими — 59 осіб¹.

Практика масового терору проти окупованих очікуваних результатів відразу не принесла. Докази знаходимо в компартійних документах. Ось вони. ЦК КП(б)У констатує: у серпні в західних областях зареєстровано 77 «бандпроявів», у вересні — вже 146. У вересні вбито 1 505 осіб, взято у полон — 2 203, з'явилося з повинною — 520 «бандитів», а також 1 556 дезертирів та «уклоністів» від призову до ЧА. Втрати «червоних» — 66 партійно-радянських 153 місцевих активіста, 47 бійців і командирів ЧА. На території Дрогобицької області станом на 22 жовтня 1945 за відомостями ЦК КП(б)У вбито у серпні — 189, взято у полон — 687 осіб; у вересні вбито 154, взято у полон — 430. Натомість, «у вересні з'явилося з повинною в два рази менше бандитів, ніж у серпні». Станіславівський обком рапортує (прошу звернути увагу на «ефективність» операцій — Д. Я.): станом на 27 грудня «організовано та проведено 271 чекістсько-військова операція та 94 засідки, під час яких повністю ліквідовано 2 бандгрупи... Виявлено організацій та груп українсько-німецьких націоналістів — 9, із загальною кількістю учасників — 8 осіб. Ліквідовано організацій і груп ук-

¹ <http://forum.patriotcenter.ru/index.php?topic=5155.10;wap2>

райно-німецьких націоналістів — 176, по них заарештовано 56 осіб». Упродовж однієї декади вбито — 120 «бандитів», 36 членів ОУН, заарештовано «членів ОУН-УПА» — 121, затримано «бандитів» — 165, членів ОУН — 84, «бандпосібників» — 261, «нелегалів» — 61, й т. д. Втрати НКВС — 2, ЧА — 1, поранених — 2¹.

Попри всі ці та інші «досягнення» в антинародній війні (які до звітів не увійшли²), 27 листопада ПБ ЦК КП(б)У ухвалює новий директивний документ «Про додаткові заходи боротьби з українсько-німецькими націоналістами у західних областях УРСР». Заходи такі. Перший: «широко застосовувати практику виклику співробітниками органів НКВС та НКДБ для розмов великої кількості мешканців населених пунктів... Викликати одночасно (впродовж 1—2 днів) до 50 і більше осіб — в залежності від кількості мешканців у даному населеному пункті». Другий: «штучно створювати умови для виклику нападу бандитів з метою їх знищення». Третій: «Впродовж грудня місяця провести ретельну зачистку від бандитського елементу населених пунктів, які прилягають до промислових об'єктів та міст у радіусі 15 кілометрів, а також до залізничних та автомобільних шляхів не менш ніж в 10-кілометровій зоні». Четвертий. Одночасно провести «очистку населених пунктів, які прилягають до нафтопромислів Дрогобицької та Станіславівської областей». На цьому тлі 14 грудня розпочалась істерична масова агітаційно-пропагандистська кампанія у зв'язку із підготовкою до «виборів» до Верховної Ради УРСР³.

Під цей грюкіт увійшли в рік 1946.

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 482, 485, 494, 497.

² Наприклад, лише «неповний список» загиблих за 1 січня — 1 квітня 1945 р. і лише в одній ВО УПА нараховує 31 особу. Див.: Літопис Української Повстанської Армії. Том 12. Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1989. — СС. 85—87.

³ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 С. — СС. 119 — 124, 125, 175, 176, 177.

1946 рік. УПА фактично розгромлено

Основні політичні події того далеко не мирного року: відкриття першої сесії Генеральної Ассамблеї ООН у Лондоні. Наприкінці року «столицею» Об'єднаних Націй стає Нью-Йорк.

У Греції розпочинається громадянська війна, у Палестині тамтешні терористи розпочинають бойові дії проти Великої Британії. В Індії на фінішну пряму виходить рух за здобуття незалежності. У Нюрнберзі оголошено вирок військово-політичним керівникам Німеччини, які потрапили у полон до союзників.

Найважливішою подією року стала промова Черчілля, яка визначила перебіг подій в світі на наступні півстоліття. Виголошена в містечку Фултон (шат Міссурі), вона містила попередження про прагнення диктатора СРСР Сталіна *«до необмеженої експансії своєї влади і своїх ідей»*. І це сказала та сама людина, яка разом із Рузвельтом віддала на поталу радянському диктаторові Латвію, Литву, Естонію, Болгарію, Румунію, Польщу, Чехословаччину, Угорщину, а, заразом, і Грецію, Югославію та половину Німеччини. Віддала б і Австрію, але щось там на той момент не «склеїлось». Загальновизнано, що саме ця промова поклала початок так званій «холодній війні» поміж колишніми союзниками II Світової.

8 березня у Львові сталася подія, що засвідчила: у боротьбі проти українського народу сталінський режим не зупиниться ні перед чим. Власне, в тому сумнівів ніколи й не було, але галичани-українці з таким ще не зустрічалися. В ті дні відбувся організований НКВС розбійницький так званий «Собор Української Греко-Католицької Церкви». Проходив усупереч усім церковним законам. Формально керували тим псевдо-«собором» колишній особистий секретар Митрополита Андрія Шептицького о. Костельник та двоє інших греко-католицьких священників, таємно висвячених перед тим на єпископів Російської Православної Церкви. Собор ухвалив рішення про припинення існування УГКЦ та про її приєднання до РПЦ. Все майно української церкви

було пограбоване «церквою» російською. Всі греко-католицькі єпископи вбиті, Глава Церкви Митрополит Йосип Сліпий засуджений до ув'язнення в кацеті. Священники УГКЦ або насильно переводилися на московське «православ'я», або знищувались.

За місяць до того, уперше в новому році, ознаки життя подав керівний орган українського антирадянського руху. Постанова УГВР від 8 лютого зазначала: «Б. Підвищується до ступеня генерала 1. Підполковника Чупринку — Головного Командира УПА (з датою старшинства від 22 січня 1946 р.) 2. Майора Перебийноса — Шефа Головного Військового Штабу УПА (з датою старшинства від 1.11.1945 р. Підпис, УГВР»¹.

Тим часом ухвалював свої постанови і керівний орган українських комуністів. 23 липня Оргбюро ЦК КП(б)У схвалило рішення «Про додаткові заходи по поліпшенню діяльності винищувальних батальйонів». Ухвалено: «Довести кількість бійців у винищувальних батальйонах до 35 000 осіб», в т. ч. до 4 000 — у Волинській, до 6 000 — у Львівській, до 5 000 — у Дрогобицькій, до 7 000 — у Станіславівській, до 4 000 — у Ровенській, до 7 000 — у Тернопільській та до 2 000 — у Чернівецькій областях. Впродовж року НКВС завербувало 735 нових агента серед цивільного населення, які прийшли на місце 449 виключених з їхніх «лав».

Усі ці та інші заходи принесли довгоочікуваний результат. Перша половина року — це, за висловом Петра Содоля, період тяжких поразок (т. зв. «велика блокада» військами НКВС «Чорного лісу») Українського Націоналістичного Руху. Лише одна група УПА «Говерля» втратила «приблизно 60 % свого попереднього складу», в т. ч. «ключових командирів», із 24 сотень її складу формально залишилося 12. 3 січня Управління НКВС по боротьбі з бандитизмом відрепортувало про ліквідацію 21 члена «оунівського активу та командного складу УПА на території західних областей УРСР»,

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 3. Чорний ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947—1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947—1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1978. — 271 с. — С. 177—178. Дату наказу про присвоєння Шухевичу звання «підполковник» наразі виявити не вдалося. — Д. Я.

затримання 2-х, явку з повинною — 8-х, убивство 97-ми, затримання — 225 осіб, в т. ч. «головного інтенданта при командуючому УПА — «Бурленка», командувача південною групою УПА генерал-хорунжого «Докса» (Семена Котика, відомостей про надання йому цього звання немає — примітка укладачів тому — Д. Я), командувача ВО УПА «Буг» «Аркаса» (Володимира Рудого), командира диверсійної групи УПА-Південь «Яворенка» та начальника штабу куреня «Журавлі» «Малини», а також про явку з повинною 4 сотенних УПА, вбивство 36 сотенних та затримання 62 сотенних і зв'язківців¹.

Після аналізу ситуації, що склалася, в липні 1946 р. «був опублікований наказ Головного командира УПА про остаточність переходу на нові форми боротьби... Тоді починалася поступова демобілізація відділів УПА та перехід вояків та старшин УПА в збройне підпілля»². За іншим формулюванням — «від широкої повстанської боротьби до підпільно-конспіративних дій»³.

Суха, фрагментарна офіційна комуністична статистика така. Станом на 21 грудня 1946 р., згідно з матеріалами постанови ЦК КП(б)У «Про хід боротьби з залишками банд-українсько-німецьких націоналістів у Станіславівській області», всього на території області — 188 «банд та організацій ОУН-івського підпілля з кількістю учасників 1 228 осіб, які здійснюють терористичні акти проти партійно-радянського активу і місцевих жителів і намагаються зірвати господарсько-політичні заходи, які проводять органи радянської влади»⁴.

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 515—516.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 18. Група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1990. — 321 с. — С. 11.

³ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 284—286.

⁴ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. СС. 237, 261.

1947—1959 рр. Винищення рештків озброєного українського підпілля.

1947 рік

Події для збройного спротиву радянській окупації розвиваються в напрямку від дуже поганого до надзвичайно поганого. Погляньмо на один із основних операційних районів — «Чорний ліс»¹. Це кодова назва Станіславівського ТВ УПА. Того року цей ТВ зазнав великих втрат у командному і рядовому складі ще взимку 1945—1946 рр. *«Від 1947 р. почалася «демобілізація» відділів УПА. Їх розв'язувано, а вояки і старшини УПА поповнювали ряди збройного підпілля. Залишались лише команди і невеликі відділи УПА для спеціальних завдань»*². Шухевич ситуацію оцінював цілком адекватно. Невдовзі після початку другої радянської окупації він *«почав застановлятися над можливістю припинення діяльності взагалі, тобто не тільки розпустити УПА, але теж розпустити ОУН... Шухевич і «Тарас» вважали, що припинення всякої діяльності, отже розпусцення ОУН і УПА, можливе тільки при умові, якщо з боку радянської влади були б прийняті певні умови, над якими Шухевич, а, зокрема, «Тарас», деякий час застановлялися... Що було зроблено з боку Шухевича і «Тараса» в даній справі невідомо»*³.

Це стало наслідком системних дій окупаційної влади. На жодні компроміси вона, за своєю природою, здатна не була. Або фізичне знищення, або безмовне упокорення — таким був вибір, запропонований українцям. Доказів — греблю гати. Найперше — тотальна колективізація. Ще один захід боротьби — тотальна колективізація. За офіційними даними, станом на кінець жовтня 1947 р. до колгоспного рабства загнали 52 076 селянських господарств. Продовжувалася полі-

¹ Пояснення редакції «Літопису УПА»: це — лісовий масив від залізниці Станіславів-Калуш — далі на південний захід уздовж рр. Луква і Луквиця — на південь до Карпат. — Д. Я.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 3. Чорний ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947—1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга перша, 1947—1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1978. — 271 с. — С. 14.

³ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 395, 396.

тика послідовного «зміцнювання» репресивно-каральних органів. 22 травня Секретаріат ЦК КП(б)У ухвалює постанову про «Зміцнення керівними і оперативно-чекістськими кадрами органів МДБ західних областей УРСР». Згідно із документом, МДБ та обкоми партії були зобов'язані спрямувати для керівної роботи роботи 45 осіб *«досвідчених працівників, перевірених на практичній роботі й таких, що володіють українською мовою»* та 161 *«кращого випускника «міжкрайової школи»* МДБ для використання їх *«оперуповноваженими та помічниками оперуповноважених, слідчими та молодшими слідчими»* рай- та міськвідділів МДБ.

Результати: з одного боку, 27 травня дійсного керівника КП(б)У, Л. Кагановича, поінформували: *«кількість бандпроявів в західних областях, в цілому, поступово зменшується і за 25 днів травня склало 135 випадків, а в квітні за цей період їх було 149»*. З другого, 17 серпня постанова Політбюро ЦК КП(б)У *«Про хід боротьби із залишками банд і підпіллям українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР»* жорстко формулює: вимоги ЦК *«розгрому в найстисліші терміни залишків банд і підпілля»* виконуються *«незадовільно»*. За тиждень, 25 серпня, ЦК наказує обкомам та управлінням МДБ західних областей *«намітити та здійснити заходи по посиленню боротьби з бандитизмом... у найбільш уражених бандитизмом районах»*¹.

1948 рік

Окупаційна влада продовжує розробляти перманентні *«заходи щодо посилення боротьби з УПА і підпіллям ОУН на території західних областей»*. Обкоми партії та обласні управління МВС та МДБ регулярно інформують Київ про *«хід»* цієї боротьби та про її *«посилення»*. Аби не повертатися більше до цієї теми, скажу лише, що *«посилювали»* цю боротьбу з року в рік. Наведу лише два перших-ліпших приклади. 22 березня 1950 р.: на засіданні ПБ ЦК КП(б) знову обговорюється питання *«Про заходи по посиленню*

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 271, 274, 284-286, 291, 297.

боротьби із залишками оунівського підпілля у західних областях УРСР» та ухвалюється чергова постанова¹. 31 грудня 1953 р.: постанова Президії ЦК КП(б)У українською мовою(!) «Про стан ліквідації решток банд українських буржуазних націоналістів в західних областях Української РСР». Саме в цій постанові учасникам націоналістичного підпілля надали «кваліфікацію» «українських буржуазних націоналістів». Документ відзначає: МВС та його органи на місцях «роботу по ліквідації решток оунівського підпілля і озброєних банд проводять зовсім незадовільно»². Це — четвертий рік окупації!

Самі по собі постанови допомогти не могли. 11 серпня Хрущов звертається безпосередньо до Сталіна з проханням ввести до штатів органів МВС західних областей УРСР додаткову кількість посад дільничних уповноважених міліції для «поліпшення підтримання громадського порядку» і для боротьби з УПА. На думку сталінського намісника, 48 246 учасників «груп з охорони громадського порядку» у 5 060 селах (тобто по 20 людей на село — Д. Я.) було недостатньо. Клопотання до «батька всіх народів» зводилося до запровадження ще 3 019 таких посад, тобто по 1 уповноваженому МВС на 1 сільраду, яка об'єднувала тоді «5—6 населених пунктів». Станом на 1 грудня кількість таких груп сягнула 6 343 із 85 421 учасниками. Їх екіпірували 50 тис. стволів вогнепальної зброї. Впродовж року ці групи мали 121 бойове зіткнення з повстанцями, вбили 41 з них, затримали 170, а також заарештували 848 «осіб кримінально-злочинного елемента та 2 889 підозрілих осіб»³.

Терор проти місцевого населення набирає нових обертів, стає все більш бруталним та відкритим, але ЦК українських комуністів це не задовольняє. За півроку з 882 справ, спрямованих лише до Військового трибуналу та Особливої

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 397—401.

² Там само. — С. 529.

³ Літопис УПА. Том 6. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1948. — Книга третя: 1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2003. — 508 с. — СС. 280, 426.

наради при МДБ «було повернуто на дослідження внаслідок неповноти розслідування і відмови звинувачених та свідків від свідчень, наданих на попередньому слідстві, 191 справу або 22 % від спрямованих справ». ЦК вказував на «серйозну помилку» Трибуналу, на «ліберальну лінію судової репресії, яка не відповідає політичним завданням викорінення залишків оунівського підпілля»: мовляв, за останні три місяці 1947 р. з 458 осіб, засуджених за «державні злочини» до 415 «бандидтів застосовані м'які заходи покарання — позбавлення волі терміном на 10 років і менше»¹.

1949—1954 роки

На них припадає остаточне винищення рештків збройного підпілля. Закріпити успіх у війні проти народу мали «дільничні уповноважені міліції у кожній сільраді західних і Закарпатської областей». Загальна кількість осіб, що їх планувалося залучити до такої діяльності, згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 2 лютого 1949 р., мала сягнути 3 331². Виявилось — не достатньо. 30 січня 1952 р. постановою Секретаріату ЦК КП(б)У «Про відбір комуністів і комсомольців із місцевого населення західних областей УРСР в органи Міністерства держбезпеки Української РСР» до оперативної роботи проти підпілля залучалося додатково ще 200 осіб³.

Аби полегшити їхнє життя, 18 листопада МДБ УРСР зажадало запровадити в Дрогобичі, Чернівцях, Станіславові, Тернополі, Луцьку та в двадцятип'ятикілометрових зонах навколо них, а також у Стрийському районі Львівської та Ковельському Волинської областей «паспортного режиму 1-ї категорії». Практично це означало: особи, засуджені по справах УПА та ОУН не можуть після звільнення жити та працювати в зазначених місцевостях. Запровадивши цей нелюдський захід, ЦК КП(б)У та МДБ УРСР зробили «ворогам народу» новорічні подарунки.

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 319, 320—321.

² Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 353—355.

³ Там само. — СС. 444—445.

Перший. 28 грудня постановою Політбюро було схвалено наказ Міністра держбезпеки УРСР «Про непритягнення до карної відповідальності учасників залишків розгромлених українських націоналістичних банд у західних областях Української РСР, які добровільно зголосилися до органів Радянської влади з повинною». Оцінюючи рівень комуністичного гуманізму, треба звернути увагу на дві обставини. Перша — це чи не перший документ, написаний українською. Друга: **дефініція «українські націоналістичні банди» змінила дефініцію «українсько-німецькі націоналісти»**. Причина — 23 вересня 1949 р. було проголошено Федеративну Республіку Німеччини, а 7 жовтня — Німецьку Демократичну Республіку. Отже, вживання терміну «українсько-німецький націоналізм» втратило останні підстави для пропагандистського вживання¹.

30 грудня МДБ, зі свого боку, видало наказ № 312 «Про амністію учасників ОУН і УПА». Аби потенційні амністовані не розслаблялися, запровадили ще один спосіб залякування — проведення «*відкритих судових процесів у західних областях УРСР над окремими учасниками бандитсько-терористичних груп*», які практикувалися від вересня 1949 р. Тут система дала збій. Процеси провадили іноземною, незрозумілою людям мовою. Ситуацію виправили лише за два роки. Постановами ЦК від 5 та 24 жовтня 1951 р. передбачали проведення судових розправ вже «*українською мовою*»².

На хвилину приверну вашу увагу до цього «мовного», якщо можна так сказати, сюжету. **Викорінення української ідентичності — альфа і омега окупаційної совітської політики**. Це констатує пленум ЦК КПУ, скликаний за ініціативою Л. Берії 4 червня 1953 р. Цікава статистика: констатує: «з 742 секретарів обкомів, міськкомів та райкомів партії» в західних областях УРСР «лише 62 особи з місцевого населення. Серед 599 відповідальних працівників обкомів партії місцевих лише 22 особи, серед 2 776 відповідальних працівників

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — С. 387.

² Там само. — СС. 375—376, 437, 439.

апарату міськкомів і райкомів партії лише 285 осіб з числа місцевого населення». І далі: у Львівському торговельно-економічному інституті «всі 56 дисциплін викладаються російською», «в політехнічному інституті з 412 викладачів українською проводять заняття лише 15», в університеті — «з 295 викладачів читають лекції українською мовою 49 чол.», «аналогічне становище в педагогічному, сільськогосподарському та поліграфічному інститутах м. Львова»¹.

Але повернімося до теми радянської юстиції. Аби закрити вагомість судових вироків, 4 квітня 1951 р. уряд та ПБ ЦК КП(б)У ухвалюють постанову «Про облік і конфіскацію майна господарств, які виселяються з території Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславівської, Тернопільської, Чернівецької і Закарпатської областей»².

Підсумок 1948—1949 рр. для збройного підпілля невтішний. Фактично — це розгром. «У 1948 р. поодинокі відділи УПА існували ще тільки у карпатській групі «Говерля», але це вже були тільки скелети колишніх сотень... Під час літа і осені демобілізовано також і ці кадрові сотні й на 1949 р. залишилося, правдоподібно, тільки два відділи у силі чот, але на правах сотень... Згідно з наказом Головного Командира УПА, з датою 3 вересня 1949, були розформовані останні бойові відділи і штаби». Ті, що залишилися, перейшли або на Захід, або у збройне підпілля. «Починаючи з кінця 1949 року бойові акції відбувалися тільки у рамках збройного підпілля, бо регулярних частин УПА вже не було»³.

Цей висновок підтверджується даними окупаційної статистики. Надалі вона реєструє лише поодинокі прояви активності УПА та ОУН на території УРСР. Те, що безнадійна боротьба добігає кінця, керівники УПА добре розуміли. Читаємо оприлюднений відомим українським дослідником Сергієм Кокіним «Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. Ви-

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 515, 516.

² Там само. — СС. 422—424.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Том 18. Група УПА «Говерля». Книга перша: Звіти та офіційні публікації. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1990. — 321 с. — С. 12.

пуск 1. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань 1944—1953». Більше 30 сторінок (від 110 до 141) — докладні перекази допитів Василя Галаси. Це — чи не найтитуюваніший діяч бандерівського уламку ОУН та УПА. Його життя від зими 1947 р. до травня 1953 р. — це цілорічне переховування в бункерах. Захопили його разом із дружиною Марією Савчин у ніч з 10 на 11 липня 1953 р. по 10 роках безупинного полювання.

Читаємо свідчення Галаси:

— у першій половині 1947 р. *підпілля ОУН Закерзоння майже повністю було ліквідоване*;

— червень 1948 р.: Кук (захопити його в полон удалося лише 15 травня 1954 р.) вимагає від Галаси *«ліквідувати» існуючий серед підпільників на території Волинської та Рівненської областей «психоз страху перед агентурою органів МДБ і перед СБ»*;

— 1948 р.: Шухевич під час особистої зустрічі розповідає Галасі, що на території Волинської та Рівненської областей діють два проводи ОУН — офіційний, на чолі зі «Смоком», і опозиційний до нього на чолі з «Далеким». Причина — «Смок» під виглядом чистки ОУН від агентури МДБ *«перебив багато членів ОУН»* (якщо точно — 889 з 936, які потрапили під перевірку). Шухевич доручив Галасі підтримувати опозицію на чолі з «Далеким»;

— коли Галаса у другій половині 1948 р. прибув на Волинь, *«збройне підпілля ОУН»* нараховувало 1 тис. учасників. Реально в структурі ОУН збереглося хіба що два крайових проводи та 5 окружних.

3 вересня Шухевич видає «Наказ» Ч. 2: «Згідно із вирішенням УГВР від дня 29.8.1949 р. 1) З кінцем 1949 р. часо-во припинити діяльність всіх відділів і штабів УПА»¹.

5 березня 1950 р.

5 березня 1950 р. в с. Білгороzza прийняв останній бій Роман Шухевич. Один — проти дивізії. Для його відлову

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 350. Відповідне рішення УГВР виявити не вдалося. — Д. Я.

тільки в цей день МДБ задіяло «всі наявні в м. Львові оперативні резерви» 62-ої стрілецької дивізії внутрішніх військ МДБ, а також «військові сили... у кількості 600 осіб»¹.

Я не знаю, що таке «оперативний резерв» тієї дивізії на той день. Нагадую: 62 СД ВВ НКВС СРСР — це одна з 86 подібних дивізій. Була сформована 21 грудня 1944 р. Склад — управління, штаб, політвідділ, 384-й, 385-й, 386-й стрілецькі полки, зокрема рота зв'язку, зокрема медико-санітарна рота, окремий броневзвод, окремий автотранспортний взвод. У жовтні 1945 р. ці полки було розформовано, штаб переведено до Львова. Тут до її складу було включено полки 86-й Кенігсберзький (дислокований в м. Бережани), 125-й Познанський (м. Дрогобич), 267-й стрілецький, 332-й Гданський полки. 1946 р. до неї додали 224-й окремий стрілецький батальйон, 10 Римнікський ордена Богдана Хмельницького, 12-й стрілецький, 88-й ордена Червоної зірки Карпатський, 91-й Белградський Червонопрапорний стрілецький та 86-й стрілецький Кенігсберзький полки замість розформованих 145-го, 203-го, 267-го полків та 224-го батальйону. 1947 р. з нього вивели 332-ий полк, натомість залучили 2-ий (згодом перейменований на 4-й) Червонопрапорний стрілецький. Командир — полковник Михайлов².

Але повернімося до протоколів допитів Василя Галаси. За його свідченнями, після серпня 1952 р. націоналістичне підпілля на території Волині було фактично знищене. За півтора року до того, УПА-Північ «по суті вже не було».

1952 р. Кук особисто говорив Галасі: підпілля ОУН у західних областях УРСР «майже повністю ліквідоване», окремі групи діють хіба що у Львівській, Станіславівській і Дрогобицькій областях, але вони розрізнені й не мають зв'язку як між собою, так і з Куком. У Волинській та Рівненській областях залишилися керівник окружного проводу ОУН «Улян» та два бойовики. На кордоні Рівненської та Тернопільської областей — два бойовики. Під час цієї зустрічі з Куком Га-

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 608—609.

² <http://police-ua.com/showthread.php?t=2223&page=2>

ласа, між іншим, заявив йому: «Бандера дійсно бажає стати диктатором, і тому для збереження престижу ОУН за кордоном треба підтримати ЗП УГВР».

1953 р. Зв'язок із оунівцями на східних теренах остаточно припиняється. Єдиний виняток — на свободі залишається керівник окружного проводу «Скоб». Можливо, — висуває припущення Галаса, — був ще один — «Роман».

За свідченнями Галаси, вся діяльність УПА на той час — це складання щомісячних пропагандистських звітів та звітів про події на територіях. Щоквартальних — про соціально-економічні та політичні події на теренах. Двічі на рік — касові та фінансові звіти. З 1949 р. звітність зведено до мінімуму. Причина — втрата керівних і рядових кадрів. Усі звіти закопувалися в лісах.

Тут прискіпливий читач може зауважити: а в якій мірі можна довіряти показанням, даним у тюрмі МДБ? Не знаю. Дякувати Богові, ніколи там не був. Але дещо під рукою маю. Це «дещо» — листування ЦК українських комуністів із обласними комітетами партії та обласними управліннями МДБ. Усі звіти з областей до Києва мають однотипні назви: «Про хід ліквідації залишків підпілля ОУН і УПА на території області» за такий-то період. Всі вказівки з Києва на місця — «Про заходи по посиленню роботи органів МДБ та партійних комітетів по розгрому залишків банд ОУН». Фактичний зміст — запровадження все нових терористичних, дикунських засобів знищення як залишків підпілля, так і місцевого населення. 1952—1953 рр. — це, головним чином, реляції «про ліквідацію антирадянських терористичних груп» на території тієї чи іншої області, вихід із підпілля учасників ОУН і УПА, інших «нелегалів». На 7-му році окупації сучасних західних українських земель викорчувати «буржуазних націоналістів» усе ще не вдається. 23 квітня 1952 р. МДБ констатувало викриття 42 (прописом: сорока двох) «молодіжних українських націоналістичних груп та організацій» загальною чисельністю у 182 особи, в т. ч. 7 організацій із 27 учасниками у східних областях. Цікаво, що 175 цих молодих людей — вихідці із селянських родин,

163 — віком від 17 до 25 років¹. Паралельно з ними продовжують свою війну поодинокі озброєні групи та вояки. В останні дні грудня 1953 р. секретарю ЦК КП(б)У О. Кириченку доповідають: «станом на 25 листопада 1953 р. за даними МВС УРСР в західних областях продовжують діяти 106 бандитів та підпілля рештків 15 оунівських «проводів», які налічують 16 членів цих «проводів» та 24 бандити, що їх охороняють, а також 32 підпільні націоналістичні організації і групи в складі 164 чоловік, що виявлені органами МВС». МВС також вважало, що на території західних областей на той момент усе ще налічувалося 794 нелегали, «в тому числі бувших учасників оунівських банд — 372, бандпосібників — 250 та осіб, що втекли з місць висилки — 49». Впродовж 9 місяців МВС «ліквідувало» на цих теренах 25 «бандитів»².

1955—1959 рр.

За даними КДБ УРСР станом на 1 травня 1955 р., «органами КДБ встановлено та розшукується 50 озброєних бандитів», в т. ч. 32 — у складі 12 груп (по 2—4 особи кожна), 18 «переховуються поодинці». На той час іще діяли, принаймні, провідник Рівненського окружного проводу ОУН «Улян» та два надрайонних провідники — «Лиман» та «Красько».

За даними МВС СРСР станом на 1 січня 1958 р. «під наглядом» органів МВС перебувало 876 761 осіб, виселених у різний час із території західних областей України. За даними Львівського обкому партії, лише в цій області впродовж 1944—1951 рр. було виселено 14 876 родин складом у 39 959 осіб.

За указами Президії ВР СРСР від 19 травня та 2 серпня було звільнено з-під нагляду із заборонаю повернення до попереднього місця проживання та без повернення майна 30 698 осіб.

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — С. 452.

² Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 522, 523.

Станом на 29 жовтня 1958 р. КДБ, МВС та прокуратура Волинської області зареєстрували «249 проявів ворожих вилазок та погроз в адрес радянсько-партійного активу з боку осіб, які повернулися з ув'язнення». 25 вересня 1956 р. секретар ЦК КП(б)У М. Підгорний доповідає в Москву:

— за останній час... повернулося з місць ув'язнення та заслання 40 тис. колишніх бандитів, учасників ОУН і уніатських священиків;

— організоване підпілля ОУН було остаточно ліквідовано лише на кінець 1955 р.;

— за період 1944—1945 рр. тільки від терористичних актів націоналістів загинуло більше 23 тис. радянських громадян. Унаслідок вжитих заходів по розгрому озброєного підпілля було вбито понад 150 тисяч бандитів, заарештовано 103 828 учасників ОУН та іншого націоналістичного елемента і, крім того, в порядку заходів у відповідь було виселено на спецпоселення 65 тис. сімей (203 662 особи) націоналістів та їх поплічників.

До цього слід додати ще 75 тис. «виведених з повинною» з підпілля¹.

Півмільйона людей. Це — населення сучасних міст Хмельницького та Рівного разом узятих.

¹ Літопис УПА. Том 7. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1949—1959. — Книга четверта: 1949—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2003. — 705 С. — Див. напр.: С. 260, 312, 419—420, 501, 503, 505—518, 529, 550, 611—612, 616, 658.

РОЗДІЛ ІХ

«Порушення» «соціалістичної» «законності»

Усі три слова в назві цього параграфу я взяв у лапки свідомио. Те, що радянська партійно-бюрократична мова називала «порушеннями соціалістичної законності», звичайною людською мовою називається «злочини проти людства». Можете назвати інакше. Наприклад, «геноцидом». Або «етноцидом». Або «голокостом». Сенс буде тим самим.

Від оціночних суджень перейдемо до фактів. Тільки в оприлюднених станом на середину 2012 р. томах «Нової серії» «Літопису УПА» їх оприлюднено сотні. Наведу лише деякі, навмання вибрані, витяги лише з деяких документів. Читаючи їх, треба мати на увазі: бюрократична радянська російська мова не здатна описати той жах, який коївся на одній четвертій частині тодішньої УРСР. Це — по-перше. Для оцінки масштабів скоєного комуністичним режимом не слід забувати: у 1940 р. радянські окупанти нарахували лише на території Львівської області 1 349 351 осіб, станом на 1 жовтня 1944 р. — 895 912¹. Це — по-друге. По-третє. Населення окупованих територій не мало ілюзій щодо тих, хто змінить окупантів німецьких. І що на окупованих чекає. Тепер — цитата з документа, виявленого і оприлюдненого видатним російським дослідником II Світової війни Марком Солоніним. Це — звіт Окремого управління таємної військової поліції 8 армійського корпусу. Дата — 1 липня 1941 р. Тема: «Розстріл комісарів НКВС та партійних функціонерів, а також доповідь про розстріл органами НКВС

¹ Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки другої світової війни (1939—1945) // Вісник Львівського університету. Серія істор. 2000. — СС. 321—343.

400 етнічних німців і українців у тюрмі м. Дубно». Текст такий: «Картина, що відкрилася тим, хто зайшов до камер тюрми рано-вранці 27 червня була жахливою — її просто неможливо описати словами. Усюди лежали розстріляні та знівечені багнетами трупи стариків, чоловіків, жінок і дівчат приблизно 16-річного віку. Всього було нарахувано більше ста тіл... Слід особливо відзначити, що вдалося встановити сліди згвалтування принаймні в одній з ув'язнених жіночої статі, яка, в числі 9 жінок, була згвалтована вже розстріляною. Наскільки жорстоко катували, калічили, мучили (в оригіналі: «жестоко пытали, истязали и мучали») безвинних політ'язнів, говорить знахідка, зроблена при чистці тюремних камер і вивозі тіл ув'язнених: було знайдено повністю здерта шкіра людської руки, на якій усе ще знаходилися нігті пальців. Окрім цього було знайдено людську ступню з клаптями шкіри, які все ще висіли на ній. Як і у випадку з рукою, шкіра була повністю здерта... Із показів тих, хто вижив, і місцевого населення випливає, що головними відповідальними за цей злочин є комісар НКВС Винокур і секретар тюремного управління єврейка Бронштейн». Дата, підпис¹.

Ось тепер, нарешті, читаємо радянські документи.

1944 рік

Липень. Перші дні, тижні другої радянської окупації. Доповідна записка прокурора Львівської військової округи про факти порушення «соцзаконності» органами НКВС у західних областях УРСР дізнаємося: до них відносилися безпідставне залучення громадян до кримінальної відповідальності, «надзвичайно великі» терміни слідства, катування затриманих, тощо. Треба розуміти, що «у виробництві» чекістів на той момент перебували 4 884 справи. Засуджувалося при цьому 88 % залучених до слідства осіб.

8 вересня. Дрогобицький обком партії констатує численні факти «самочинних вбивств та побоїв, підпалів, виїмків майна, незаконних арештів» й т. п. 3 жовтня слідчий відділ прокуратури УРСР інформує: за період з січня по 1 липня

¹ http://www.solonin.org/doc_rasprava-s-zaklyuchennyimi-v.htm

«встановлено більше 5 222 таких фактів». 8 жовтня відділ управління кадрів ЦК КП(б)У реєструє 128 випадків «порушень соцзаконності» у Волинській, Дрогобицькій, Львівській та Станіславській областях.

24 жовтня німецька фронтова розвідка охарактеризувала все, що коїлося на звільнених землях, просто і відверто, як справжнім фашистам і належить: *«у відповідь на напади повстанців Червона Армія вживає терористичних заходів щодо місцевого цивільного населення»*¹.

1945 рік

Довідка НКВС УРСР від 9 січня розповідає і про розстріли цивільного населення (в т. ч. «членів сімей червоноармійців»), і про підпали «хат з надвірними прибудовами, домашнім майном», і про спалення хліба, вбивство коней і корів. 11 січня Дрогобицький обком комуністів інформує про прилюдні страти учасників ОУН і УПА та *«про наміри проведення таких акцій в інших населених пунктах області»*. Якщо точно — про нестримне бажання публічно повісити засуджених по 20 вироках².

24 лютого Генеральний прокурор УРСР (за декілька місяців — головний обвинувач від СРСР на Нюрнберзькому судилищі) Роман Руденко повідомляє керівників ЦК КП(б)У Хрущова та Д. Коротченка:

- про грубі факти порушення радянської законності в низці західних областей УРСР;
- розстріли без суду і слідства цивільного населення;
- спалення будинків безвинних людей (лише одна оперативна група і лише протягом одного дня, і лише в одному селі Красієві спалила *«117 селянських господарств, в т. ч. 14 господарств військовослужбовців»* та вбила 6-х людей, в т. ч. батька військовослужбовця Червоної Армії;
- примусова конфіскація худоби;

¹ Літопис Української Повстанської Армії. Том 7. УПА в світлі німецьких документів. Книга друга: червень 1944 — квітень 1945. Зібрав і впорядкував Тарас Гунчак. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1983. — 269 с. — СС. 58, 211.

² Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 307, 308, 309.

- пияцтво військовослужбовців;
- незаконні обшуки;
- грабіжки майна;
- розстріли могильних хрестів;
- побиття невинних;
- вимагання горілки;
- розстріли ні в чому не винних дівчат і жінок, в т. ч. матерів військовослужбовців ЧА;
- побиття жінок, яких попередньо було роздягнуто;
- підпали хат.

По всіх цих та інших фактах, писав Руденко, «вживаються заходи», але необхідне «ухвалення спеціального рішення».

Іще один спосіб залякування цивільного місцевого населення — так звані «масові виклики населення» до карально-репресивних органів. Лише з 1 грудня 1945 р. по 15 січня 1946 р. «райвідділами НКВС Львівської області проводилися масові виклики місцевого населення. Із 2 311 сіл та робітничих поселень області масовими викликами були охоплені 404, а всього було викликано 9 555 осіб. Із загальної кількості викликаних завербовано 118 осіб, відібрано підписок — 548». А «станом на 16 січня 1946 р. взято на облік для оформлення на виселення 366 бандитських сімей або 1098 осіб, з них вже вилучено 354 сім'ї, або 929 осіб». Це все — також на підставі вищезазначеного «рішення» ЦК КП(б)У.

Тих, хто не мав сил або можливостей чи не бачив сенсу в подальшому опорі, примусово записували до «активів» при сільрадах (35 320 осіб), комсомольських організацій (816) — і так званих «нарад жінок». 35 000 осіб. Це тільки у Волинській і Тернопільській областях¹.

1946 рік

Рік розпочався із підписаних 9 січня «Вказівок командування війська Прикарпатської військової округи» підлеглим політорганам з нагоди запланованих виборів

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 163, 192, 193.

до Верховної ради УРСР. Документ, підписаний командуючим військами округу генералом Єременком, його політичним комісаром, колишнім сталінським секретарем Мехлісом, начальником політуправління, майбутнім генсеком ЦК КПРС Брежнєвим, оголосив населення окупованих територій *«нашим, радянським, який іде за радянською владою»*, яке *«надало велику допомогу Червоній Армії в дні визволення і в теперішній час»*. За словами підписантів, *«воно залякується й тероризується, і внаслідок цього не може вільно виконувати свої громадянські права та державні обов'язки і потребує нашого доброго ставлення і підтримки проти бандерівських банд»*.

Задля боротьби з «бандерівськими бандами» НКВС вдається до практики злочинних провокацій. 18 січня Хрущов отримує відповідну довідку щодо *«проведення оперативних комбінацій з приманками»* проти *«нашого радянського населення»*. Усього на момент звіту таких провокацій було влаштовано 175, *«з них з позитивними результатами — 44, без результату — 131»*. **Організовувалися такі провокативні заходи «на виконання рішення» ЦК КП(б)У.**

27 січня Брежнєв інформує Хрущова: *«По селах розміщено 8 944 військових гарнізони, з них у Станіславівській області — 342 гарнізони, в Тернопільській — 464 і в Чернівецькій — 88. Кожен гарнізон має середню чисельність — 20 бійців і офіцерів. На озброєнні гарнізонів — станкові та ручні кулемети, автомати, гвинтівки та гранати. Зі штабами з'єднань і між собою гарнізони зв'язані телефонічними лініями, а найбільш віддалені мають радіозв'язок. Окрім цих постійних гарнізонів, по окрузі створено 70 рухливих загонів чисельністю від 20 до 100 осіб. Ці загони сформовані для оперативної боротьби з бандами і перебувають в розпорядженні штабів полків-бригад-дивізій-корпусів. На озброєнні рухливих загонів є бронетранспортери, броньовані автомобілі, 82-мм міномети, автомати, гвинтівки та гранати»*. Рапортує і про перемоги: з 10 по 21 січня захоплено 591 повстанця, вбито — 99, з'явилося з повинною — 6, захоплено стільки-то зброї, військового спорядження та продовольства.

Того року обкоми партії щотижня звітували Києву щодо кількості вбитих *«наших, радянських людей, які йшли за радянською владою»* та щодо *«масових порушень соціалістичної законності»*, забезпечення якої вимагало використання і 82-мм мінометів. Декілька прикладів. 29 січня, Чернівецька область — 11 убито, 24 затримано. 6 лютого, Львівська область доповідає про *«необхідність, з метою очищення, виселення до віддалених районів»* СРСР 4 394 родин кількістю в 15 388 осіб. 7 лютого республіканська прокуратура доповіла уряду про лише **встановлені** факти: 77 вбивств, 75 підпалів, 378 грабунків, 213 побиттів, 46 незаконних арештів та 261 *«інше порушення»*. 24 лютого, звіт Станіславівського обкому: за період з 5 по 23 лютого *«організовано та проведено 733 чекістсько-військові операції і 442 засідки, в т. ч. 33 засідки «з приманками», внаслідок яких «ліквідовано 2 бандгрупи», «виявлено організацій та груп українських націоналістів 11, з загальною кількістю учасників — 83», «ліквідовано» 41 таку «організацію», вбито — 275, затримано — 244, членів ОУН — 265, «бандпосібників» — 262, таких, що ухилялися від служби в ЧА, — 319. І так упродовж усього року — щодня, кожного тижня, кожного місяця. «Досягнення» року такі: проведено 97 903 *«оперативно-чекістських заходів»*, внаслідок яких ліквідовано до 100 бандгруп та оунівських організацій, при цьому вбито 10 774, арештовано 9 541 *«бандитів та членів ОУН»*, а також з'явилося з повинною 612 *«колишніх бандитів»*. *«Суттєвим недоліком у роботі партійних організацій органів МВС та МДБ є те, — самокритично, по-партійному, по-більшовицьки оцінює документ, — що в західних областях УРСР мала місце велика кількість порушень радянських законів»* — 1 602.*

24 липня «на місця» спускається нова постанова Оргбюро ЦК КП(б)У *«Про недоліки у роботі органів МВС, МДБ, суду і прокуратури по боротьбі з порушниками радянської законності у західних областях УРСР»*. Вона констатує: *«тільки за 5 місяців 1946 р. по всіх західних областях УРСР було встановлено 965 порушень соціалістичної законності, в 462 випадках винні були віддані під суд»*. Основні порушення *«соцзаконності»* перераховано такі:

- безпідставне утримання невинних під вартою впродовж тривалого часу (2 023 з 3 092 заарештованих лише в Станіславівській області);
 - незаконні обшуки на виїмки майна;
 - «затягування» розслідувань;
 - «штучна фабрикація» «запасної молодіжної сотні УПА»;
 - побиття;
 - «самочинні розстріли», в т. ч. безневинних дівчат;
 - незаконні арешти;
 - розстріли тих упівців, які з'явилися з повинною.
- «В низці випадків, — читаємо в документі, — замість передання до суду та зразкового покарання, винуватці грубих порушень отримують лише дисциплінарні стягнення».

1947 рік

Він приніс населенню УРСР голод. Померло 1 млн осіб. Ще 1 млн захворіли на дистрофію.

У той самий час і в тому самому просторі не вщухала війна із «залишками націоналістичних банд». Звіти з областей до Києва про «виконання» постанов ЦК та уряду та про постійне «поліпшення виконання» особисто новому керівнику комуністів республіки з характерним українським прізвищем Каганович ідуть щотижня. 11 жовтня Київський(!) обком партії надсилає переможну реляцію «Про ліквідацію осередку ОУН і УПА на території Васильківського району». По справі «притягнули» 15 осіб, керівника групи — «західняка» «Марка» вбили під час затримання — чинив збройний опір. 10 учасників групи отримали по 25 років каторжних таборів, п'ятеро — по 10 років. 3 та 21 листопада озброєні боївки УПА зафіксували на території Бородянського та Марківського районів області, але їм в ті дні пощастило...

27 жовтня — з території лише однієї Дрогобицької області «до віддалених районів СРСР» було виселено 4 559 родин, 14 486 осіб, в т. ч. 4 463 дітей. 14 листопада: з території Станіславівської області виселено 4 575 родин чисельністю 12 476 осіб, у яких конфіскували 4 323 га землі, 3 123 житлових будинки, 3 872 корови, 747 коней, 1 920 овець, весь

реманент й т. д., й т. п. Конфіскували і велику кількість продовольства, навіть квашену капусту та огірки...

Депортації населення набули такого розмаху, що дали націоналістичному підпіллю всі підстави стверджувати: кількість висланих нараховує десятки тисяч осіб. У червні 1948 р. Шухевич публічно заявив: «в Сибір під час останнього масового вивозу... тобто в днях 19—21 жовтня 1947 р.» за «неповними підрахунками» депортовано 150 тис. українців¹.

26 грудня Управління з перевірки партійних органів ЦК КП(б)У подало звіт «Про хід боротьби з формуваннями УПА та підпіллям ОУН» за 20 останніх днів листопада та 20 перших днів грудня. Цифри такі: «кількість бандпроявів» — 130, «вбито бандитів» — 421, заарештовано — 1 077, «наші втрати» — 190 осіб.

1948—1949 роки

«Доповідна записка військового прокурора військ МВС Української округи Г. Кошарського «Про факти брутального порушення радянської законності у діяльності т. зв. спецгруп МДБ» від 15 лютого 1948 р. Підкреслюю: необхідність *«засилати до націоналістичних формувань спеціально підготовлених людей для розкладення націоналістичних банд»* є **безпосередньо ініціативою партійного керівництва УРСР**. Відповідний документ ЦК КПУ є також беззаперечним доказом того, що вся боротьба проти націоналістичного руху велася поза межами навіть так званого «радянського законодавства», яке не передбачало такого роду діяльності².

Скажу більше. Більшість цитованих нижче документів ухвалювалися партійними, а не державними органами. Тобто, з формально-правового боку, вони знаходилися поза межами навіть радянського «правового» поля. Отже, були злочинними навіть за «поняттями» радянської юстиції. Як за формою, так і за суттю. Формально діюча на той момент Конституція СРСР 1936 р. нічого подібного

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — С. 320.

² Докл. див.: Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с.

го не передбачала. **Отже, маємо справу з принциповою, послідовною, злочинною політикою, форми і наслідки якої далеко перевищують форми і наслідки такої самої злочинної політики нацистської адміністрації на окупованих польських та українських землях.**

Зі згаданої «Доповідної записки» прокурора МВС наведу лише один приклад, один висновок і одну констатацію. Приклад: *«В ніч на 23 липня 1948 р... з с. Підвисоцьке була відведена до лісу гр-ка Репницька Ніна Яківна, 1931 р. н. В лісі Репницька була піддана катуванням. Допитуючи Репницьку, учасники спецгрупи тяжко били її, підвішували догори ногами, вводили до статтевого органу патики, а потім по чергово гвалтували її. В безпомічному стані Репницька була кинута в лісі, де її знайшов чоловік, доставив до лікарні, в якій Репницька перебувала тривалий час на лікуванні».* Висновок: *«З наведених вище прикладів видно, що дії т. зв. спецгруп МДБ мають яскраво виражений характер і, зрозуміло, не можуть бути виправдані ніякими оперативними міркуваннями».* Констатація: *«Виступаючи в ролі бандитів «УПА» учасники спецбоївок МДБ займаються антирадянською агітацією та пропагандою. Однак, серйозна небезпека такої діяльності полягає не тільки в цьому. Виступаючи в ролі українських націоналістів, учасники спецбоївок йдуть далі по лінії штучного, провокаційного створення антирадянського націоналістичного підпілля».*

Військовий прокурор військ МВС Української округи 18 травня 1949 р. доповідає ЦК *«про беззаконня та свавілля в діяльності т. зв. спецгруп МДБ»:* незаконні розстріли, затримання, катування, згвалтування, посібництво повстанцям та про притягнення винних у цих злочинах до кримінальної відповідальності. 15 червня МДБ рапортує в ЦК про «заслуги» цих груп: ними *«ліквідовано та заарештовано 1 447 бандитів, учасників ОУН і активних бандпособників».* Під час цієї діяльності учасники спецбоївок МДБ *«часто-густо морально розкладались і ставали на шлях порушення соціалістичної законності»*¹.

¹ Літопис УПА. Том 7. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1949—1959. — Книга четверта: 1949-1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2003. — 705 с. — СС. 150—152, 163.

1950—1951 роки

Відомостей того часу виявити не пощастило.

1952 рік

8 травня ЦК КП(б)У ухвалює чергову постанову «Про факти брутальних порушень соціалістичної законності в західних областях УРСР».

1953 рік

16 січня на ім'я нового керівника КПУ Л. Мельникова надходить доповідна записка спецкомісії ЦК про «*брутальні порушення соцзаконності*» «окремими працівниками органів МДБ Дрогобицької та Львівської областей», на підставі якої ЦК ухвалює чергову «рішучу» постанову про необхідність припинення такої практики.

У березні того року помирає Сталін. Стабілізувати ситуацію на території західних областей УРСР на 8-му році окупації комуністичному режимові все ще не вдається. 26 травня ЦК КППС розглядає доповідь Лаврентія Берії «Питання західних областей УРСР». Очільник СРСР констатує: «*політичний стан*» тут «*продовжує залишатися незадовільним*», а «*серед значної частини населення існує незадоволення господарськими, політичними та культурними заходами, які здійснюються на місцях*». ЦК КП(б) ухвалює: «*Бюро ЦК КП України цілком і повністю визнає свої політичні помилки, відзначені в цій постанові та одностайно схвалює рішення ЦК КППС та приймає його до неухильного керівництва та виконання*». Другим пунктом Бюро ЦК українських комуністів «*повністю схвалює*» рішення свого московського керівництва про усунення з посади Л. Мельникова «*як такого, що не виправдив наданого йому довір'я та не забезпечив керівництва*».

1954 рік

Військовий прокурор Прикарпатської військової округи генерал-майор юстиції А. Лабутєв доповідає новому фюреру українських комуністів О. Кириченку «*про факти порушення соціалістичної законності працівниками МВС західних*

областей УРСР». Прокурор кваліфікує їх не інакше як «кричущі», а їх перелік становить 15 сторінок цього тому. 15 квітня — нова доповідна на ту саму тему того самого прокурора тому самому адресатові. І — новий список злочинів.

17 квітня секретаріат ЦК КП(б)У ухвалює рішення щодо *«фактів порушення соціалістичної законності з боку окремих представників органів МВС»*. Цього разу — ґрунтуючись на даних, переданих прокурором *«Київського округу т. Бударгіним»*.

З метою подальшого залякування вимордованого населення ЦК КП(б)У 29 квітня окремим рішенням ухвалює оприлюднити у пресі повідомлення про розстріл «буржуазного націоналіста» Василя Охримовича. Але й це не допомогло. Озброєне націоналістичне підпілля все ще існує.

1955 рік

17 березня КДБ УРСР інформує ЦК КПУ: на території УРСР усе ще діють *«11 розрізнених банд, в яких нараховується 32 бандити та 17 бандитів, що діють поодинокі»*. За даними КДБ *«вийшли з повинною» 11 173 «оунівських бандити»*, з них *«взято на оперативний облік 3 155»*. КДБ спеціально відзначило: *«частина з цих бувших бандитів виходила з повинною за завданням оунівського підпілля, переховує зброю, а деякі з них пролізли на відповідальні посади в установах, на підприємствах, в колгоспах і проводять ворожу роботу»*.

1956 рік

Відомостей того часу виявити не пощастило.

1957 рік

2 січня ЦК КП(б)У формулює свою позицію щодо нової проблеми, з якою зіткнувся окупаційний режим на 13 році свого панування на теренах західних областей УРСР. Цього року перейнялися необхідністю *«посилення роботи партійних і радянських органів республіки в зв'язку з поверненням з місць ув'язнення колишніх учасників банд і підпілля ОУН»*. Кількість тих, що повернулися *«після звільнення з місць позбавлення волі і спецпоселень»*, — **понад 60 тис. осіб**, — *«які*

були засуджені за участь в бандах і підпіллі ОУН та інші контрреволюційні злочини». Але ця тема лежить далеко за межами цієї розвідки...

1958 рік

Відомостей того часу виявити не пощастило.

1959 рік

Це — 15-тий рік «звільнення» Радянської України». З доповідної записки відділу адміністративних органів ЦК КПУ «Про стан роботи органів державної безпеки Української РСР» від 18 вересня: *«переглянуто 4 263 000 різних справ діючого і архівного оперативного обліку на 5 481 000 чол., з них знято з обліку 2 684 000 осіб, на яких раніш були заведені справи по неперевірених та малозначущих матеріалах. Переглянуті справи більш ніж на 64 000 чол., що притягувались до кримінальної відповідальності в 1937—1938 рр.»*

Пояснюю: «діючий та оперативний архівний облік» — це особові справи, заведені чекістами на людей. Іншими словами, дос'є були заведені на 5,5 мільйонів людей.

Читаємо далі:

— за період з 1954 р. органами державної безпеки республіки ліквідовано 183 націоналістичних та інших антирадянських організацій і груп;

— було розшукано понад 5 000 державних злочинців, з них 1 472 осіб — колишні агенти німецько-фашистських та інших капіталістичних розвідувальних органів;

— за антирадянську діяльність притягнуто до кримінальної відповідальності 1 879 чол.;

— попереджено 45 терористичних актів.

Починаючи зі сторінки 585 цитованого у цьому параграфі тому документів, всі бажаючи можуть дізнатися і про моральний облік борців за щастя українського народу. Там йдеться про «ганебні факти пияцтва, зловживань службовим станом та інші порушення не викоренені і в самому апараті Комітету» (КДБ УРСР — Д. Я.), але їх дослідження на разі не є предметом мого зацікавлення¹.

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во

Жертва УПА

Точну кількість жертв установити навряд чи колись вдасться. У будь-якому разі можна говорити про десятки тисяч загиблих у боях, замордованих, розстріляних, заживо розіп'ятих, повішених. Основна маса жертв припадає на 1944 та 1945 рр. Це — лише учасники збройного опору радянській окупації. Уявлення про масштаби м'ясорубки, організованої в західних областях сучасної України після повторної окупації їх комуністичним режимом, дають документи ЦК КП(б)У та інших комуністичних терористичних організацій.

Погляньмо на них.

1944 рік

Звітна доповідь Рівненського обкому КП(б)У та обласного Управління НКВС: «З лютого 1944 р. по 20 лютого 1945 р. загальні втрати бандформувань УПА і ОУН складають: 15 306 — вбитими, 18 066 — полоненими та заарештованими, 6 913 — явилися з повинною, 1 246 — «поплічників бандитів», «затримано дезертирів ЧА й таких, що ухиляються від призову» — 13 136 осіб. Це не все.

«Окрім того, із загальної кількості військовозобов'язаних, що підлягають призову до Червоної Армії, мобілізовано 115 822 особи, мобілізовано та відправлено на роботу до промисловості — 13 517, заброньовано на підприємствах народного господарства — 14 265, загалом — 143 604 особи». Таким чином, «в нашій області не тільки розгромлені основні сили УПА і ОУН, але й ліквідовано джерело їх поповнення. УПА не має в нашій області резервів для поповнення своїх банд».

У додатку до цієї доповіді міститься детальна довідка «про частково розгромлені та ліквідовані найбільші бандформування та боївки СБ», а також перелік затриманих 55 «видатних керівників ОУН та УПА».

«Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 133—136, 190, 238—244, 355—362, 474—475, СС. 431—434, 436, 454, 472, 477, 503—507, 508—511, 512—514, СС. 539—548, 549—525, 561, 562, 571—572, 581—582. Літопис УПА. Том 5. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга друга: 1946—1947. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 571 с. — СС. 53—54, 59, 60, 65, 66, 69—78, 79—80, 279, 426—429, 430, 449, 459—468, 477, 501, 502.

26 лютого Тернопільський обком та Управління НКВС рапортують до Києва: «вбито, захоплено у полон, з'явилося із повинною» — 9 497 осіб та 36 осіб із числа «керівного складу оунівського підпілля».

Дрогобицька область звітує: з серпня 1944 р. по 18 січня 1945 рр. вбито — 4 139, взято у полон, заарештовано, затримано — 2 452, з'явилося з повинною — 1 603, виселено «*родин активних членів ОУН та учасників УПА — 1 433 особи*».

15 травня Управління контррозвідки «СМЕРШ» І Українського фронту доповідає Хрущову: затримано — 9 000 «*підозрюваних у бандитизмі осіб*», вбито при вчиненні ними спротиву — 260, викрито 530 складів, в т. ч. 135 — зі зброєю, 369 — із харчами, іншим військовим спорядженням — 26, вилучено 12 гармат, 35 мінометів, 73 000 патронів, 17 тонн солі й т. п.

І це — тільки на території Волинської, Рівненської, Станіславівської, Тернопільської областей. До травневого звіту додали дані по області Кам'янець-Подільській. Отже, у 5 областях за 1 місяць викрито: 155 осередків ОУН та «*бандгруп УПА*». Підрозділи «СМЕРШ» та армії провели 168 операцій у 271 населених пунктах. Результати такі: 7 650 затриманих за «*підозрою у бандитизмі*», викрито 235 упівських складів (зі зброєю — 36, з харчами та амуніцією — 189), вбито 1 100 «бандитів», вилучено 1 гармату, 27 мінометів, 96 кулеметів, 37 тонн харчів, 5 радіостанцій й т. п.

Тернопільський обком інформує про «досягнення» за квітень—травень: виявлено 19 повстанських груп чисельністю 7 700 осіб; ліквідовано — 10 із 2 040 учасниками; перебувають на обліку 18 із 5 000 бійців. Під час оперативно-військових операцій убито 1 644; поранено 149; взято у полон 248 осіб. Трофеї: 3 гармати, 57 ручних кулеметів, 6 протитанкових рушниць, 53 485 патронів, 291 тонна зерна, 10 центнерів солі й т. д., й т. п.

НКВС Рівненської області від 1 травня по 1 серпня 1944 р. провело 478 операцій, під час яких було вбито 4 501 повстанець (41 поранено), взято у полон — 380, заарештовано — 382, затримано осіб, які ухилялися від

мобілізації до ЧА — 6 507, затримано дезертирів ЧА — 3 984. Затримали навіть «1 німецького шпигуна» та 8 парашутистів. Перелік захопленого майна займає 2 сторінки тому. Характерно, що втрати «червоної» сторони при цьому становили: вбитими — 58 осіб та 77 поранених. Співвідношення вбитих, як 77 до 1, я особисто пояснити не можу. Таке співвідношення ні в які мені відомі закономірності ведення бойових дій під час II Світової війни не вкладається. Навіть «непобедіма та легендарна» Червона Армія виграла війну, заплативши за це життями 10 своїх солдат за 1 німецького. Можна хіба висловити обережне припущення: до числа загиблих повстанців зараховували жертви серед цивільного населення. Але, підкреслюю, це тільки припущення.

Ідемо далі.

Станіславівський обком доповідає Коротченку: у вересні—жовтні на території області «зареєстровано банд — 70, приблизна чисельність — 21 820 бандитів». З часу окупації області «було викрито» 247 організацій українських націоналістів із «загальною кількістю учасників — 3 497 осіб». Лише 13 вересня війська ЧА та НКВС в «Чорному лісі» вбили 358 повстанців, захопили в полон 37, затримали «за підозрою в бандитизмі» 289 осіб. «Вбитих керівного складу ОУН та УПА» — 233, ліквідовано 22 «великих» загони чисельністю 3 520 осіб, школа УПА у складі 200 осіб, частково розгромлено 8 куренів загальною чисельністю 2 190 осіб. Підсумок: із серпня 1944 р. по 20 лютого 1945 р.: явка з повинною — 11 993, вбито — 9 654, полонених — 8 276, загалом — 29 893, викрито «схоронів» — 1 991. Захоплено 10 гармат, 70 станкових кулеметів, 385 — ручних, 32 міномети, 751 471 патрони й т. п.

1945 рік

За перші три тижні 1945 р. у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Станіславівській, Тернопільській та Чернівецькій областях — 2 591 вбитих, 7 652 полонених, 10 795 тих, що добровільно вийшли «з лісу». Всього — 21 038 осіб.

За період від 18 січня по 19 лютого 1945 р. полонено ще 2 447, з'явилося з повинною дезертирів — 8 457, упівців — 1 145, вбито — 1 372. Втрати «червоної» сторони за цей місяць — 43 особи.

26 лютого: ПБ ЦК КП(б)У констатує: *«якщо нещодавно у більшості західних областей України були банди, які нараховували по 400—500 осіб, то в теперішній час... всі великі банди ліквідовані»*. За період 10 січня по 23 лютого 1945 р. — вбито більше 11 000, взято у полон — близько 26 000, з'явилися з повинною — більше 22 000. А також добровільно з'явилося тих, хто ухилявся від призову до ЧА *«більше 13 000»*. Тобто, якщо вірити звіту, прямі втрати УПА за цей період склали близько 60 000 осіб! При цьому, згідно з тим самим звітом, *«за весь цей час захоплено у бандитів: гвинтівок — 6 164, кулементів 773 та інше озброєння та майно»*. Як пояснити цю різницю між кількістю людей і кількістю озброєнь — я не знаю). Разом із «показниками» січня — це більше 80 тисяч!!!

Попри це станом на 15 березня 1945 р., за даними ЦК КП(б)У, на території Волинської, Дрогобицької Львівської, Рівненської, Станіславівської та Тернопільської областей все ще діяло 270 «банд» із кількістю 8 506 осіб.

Довідка НКВС УРСР «Про результати боротьби з бандитизмом на території Львівської області від 1/Х-45 р. до 15/І-46 р.» констатує: проведено 4 093 *«чекістсько-військових операцій»*, під час яких було вбито 4 093 *«бандити»*, затримано 1 732 особи, явилось з *«повинною»* 585 осіб та зареєстровано 199 *«бандпроявів»*.

При цьому втрати з радянського боку склали 390 убитими та 114 пораненими та 47 таких, що зникли безвісти¹. Це неможливо порівняти із 100 000 втрат УПА, зафіксованих партійними та іншими каральними органами УРСР тільки в двох місяцях 1945 та 1946 рр.! Сьогодні сотню тисяч жителів нараховують такі українські міста як, наприклад, Кам'янець-Подільський або Феодосія.

¹ Літопис УПА. Том 3. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943—1959. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2001. — 647 с. — СС. 126—129, 137, 145, 194—196.

2 червня Коротченка інформують: за період з 21 травня по 1 червня «з повинною до органів Радянської влади» з'явилося 600 осіб. Це, як написано, стало наслідком відповідного урядово-партійного звернення до членів УПА та підпілля ОУН від 19 травня.

За серпень та перший тиждень вересня, згідно з довідкою ЦК «Про характер дій формувань УПА і підпілля та хід боротьби з ними», внаслідок операцій ЧА та НКВС, у 7 областях убито 1 900, взято у полон — 3 552, з'явилося з повинною — 1 133, затримано та з'явилося з повинною 2 985 осіб дезертирів і тих, що ухилялися від призову до ЧА. За перші 10 днів вересня в тих самих областях було зареєстровано 30 «бандпроявів», а лише за 10—14 вересня — вже 21 такий випадок.

Довідка Волинського Управління НКВС УРСР: станом на 1 серпня 1945 р. на території області діяли 42 «бандгрупи та дрібних боївок загальною чисельністю 1 138 учасників». «Проведено чекістсько військових операцій» — 410, вбито — «177+29», затримано — «180+66», «з'явилося з повинною — 101+71», «повністю ліквідовано банд, передбачених планом на серпень місяць — 3, по них учасників — 16, повністю ліквідовано банд, не передбачених планом — 3, по них учасників — 63»¹.

За підрахунками одного з дослідників, лише до 1 червня 1945 року західних областей УРСР разом «нейтралізовано» (тобто вбитих, полонених і таких, що здалися добровільно) 224 280 так званих «бандитів»².

Впродовж наступних років кількість загиблих, полонених, тих, які добровільно вийшли з підпілля, радикально зменшувалася. Наприклад, за один день 8 листопада 1948 р. МДБ «захопила живими бандитів — 2, було вбито учас-

¹ Докл. див.: Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943—1959. — Книга перша: 1943—1945. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2002. — 596 с. — СС. 240, 248, 250—251, 255—257, 326—327, СС. 332—345, 360, 363—371, 375, 379, 380, 382—383, 386—387, 421, 461, 463, 464, 465, 466.

² Макаруч С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939—1945) // Вісник Львівського університету. Серія істор. 2000 с. — СС. 321—343.

ників бандгруп — 8, заарештовано учасників ОУН і посібників — 30, з'явилося з повинною — 1, всього — 41»¹. Якщо екстраполювати ці цифри на рік у цілому, то в підсумку отримаємо декілька сотень «нейтралізованих» повстанців. Думаю, що така екстраполяція має право на існування — вона верифікується іншими джерелами. Наведу лише один приклад. Один тільки «Додатковий список полеглих вояків» УПА містить список і короткі біографічні відомості декількох сотень осіб, загиблих в її лавах а також замучених у НКВС та гестапо². Відомості про 681 особу містить інший том «Літопису УПА»³.

¹ Літопис УПА. Том 4. Нова серія. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1948. — Книга третя: 1948. — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2003. — 508 с. — С. 376.

² Літопис Української Повстанської Армії. Том 12. Третя Подільська воєнна округа УПА «Лисоня». Документи і матеріали. Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1989. — СС. 271—313.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Том 11. Список упавших героїв Української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13.3.1944 до 31 грудня 1948 р. Підпільний збірник життєписів полеглих Тернопільської округи, 1949. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1985. — 248 с.

РОЗДІЛ Х

Про роль і місце Степана Бандери в історії ОУН(с-д) та УПА

Документ про єдиний контакт Шухевича та Бандери датовано 15 травня 1945 р. І ця дата, як зазначено її публікаторами, є фіктивною. В записці до Бандери Шухевич повідомляє: *«письмово не передаю нічого, бо Славкові (тобто кур'єру Бандери — Д. Я.) ні я, ні хто-небудь тут не довіряє з огляду на минувшину... Ми Славка вдруже у себе не приймемо, бо й так маємо багато провокації і агентури...».*

Парадоксально, але факт. Творцем легенди про роль Бандери в діяльності ОУН та УПА на території сучасної України, наскільки це пощастило мені зрозуміти, був ніхто інший, як... сам Шухевич.

28 вересня 1947 р. він підписує «Заяву ГК УПА» про підпорядкування армії повстанців УГВР *«як найвищому політичному та керівному органу українського визвольного самостійницького руху».* Причина публікації «Заяви»: *«як нам на українських землях стало відомо, деякі українські політичні групи в еміграції піддають під сумнів право УГВР репрезентувати УПА, заперечуючи право УГВР виступати як найвище політичне представництво і керівництво українського визвольного самостійницького руху».* Друга принципова теза: *«ці ж самі емігрантські кола, використовуючи понадпартійність УПА, пробують заперечувати велику організовуючу роль, яку відіграла ОУН, керована Степаном Бандерою, в процесі утворення та зростання УПА й яку (роль) ця організація далі відіграє сьогодні».* Третя: УПА *«постала з бойових груп ОУН (керованої С. Бандерою) 1942 р. в умовинах*

завзятої боротьби українського народу проти гітлерівських загарбників»¹.

Зрозуміти, що це за «деякі політичні групи» не важко. Роком пізніше, в червні 1948 р., Шухевич отримав листа від емісара ОУН(с-д) з докладною характеристикою стану української еміграції. Загальний висновок, який впливає з цього аналізу простий: Бандера, Мельник і УГВР перманентно поборювали як одне одного, так й інші українські емігрантські політичні групи. Важко зрозуміти інше — що безпосередньо спонукало Шухевича зробити таку заяву. Правдоподібно, відповідь на це питання дізнається вже наступне покоління дослідників цієї болючої для національної самосвідомості частини нашого народу теми.

Цитую друге, останнє пряме свідчення про роль і місце Степана Бандери в історії українського збройного руху спротиву в 1943-му та наступних роках. Василь Кук, допит 28 травня 1954 р.: *«Бандера в той час (тобто після арешту 1941 р. і до переїзду до американської зони окупації Німеччини — Д. Я.) не очолював ОУН і не був її керівником, тому що 1943 р. керівником ОУН був обраний Роман Шухевич. Бандера сформував Закордонні Частини ОУН, які записали в своєму статуті, що вони підпорядковуються ЦП (Центральному Проводу, тобто Шухевичу — Д. Я.) ОУН, який знаходиться на території західних областей України. Однак, оскільки практично здійснити зв'язок і керівництво ЗЧ ОУН нам із західних областей України було важко, тому ЗЧ ОУН в сутності сформувалось в самостійне угруповання, яке і очолює до теперішнього часу Степан Бандера».*

Слідчий питає просто в лоба: *«Хіба Степан Бандера не є керівником всієї Організації українських націоналістів?»*

Кук: *«Ні, не є»*. І пояснює: оскільки Шухевич хотів зосередитися виключно на керівництві УПА, остільки він двічі, через кур'єрів, пропонував Бандері очолити партію. *«Отримавши таку пропозицію, Бандера зібрав конференцію ЗЧ ОУ, яка... обрала Бандеру керівником організації, хоча таке рі-*

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 282, 294—296, 308—317. Ця заява опублікована у 9 томі «Основної серії» «Літопису».

шення було незаконним, оскільки члени «Проводу» ОУН, які перебували за кордоном, були при цьому проігноровані Бандерою і він їх опінії не питав. До 1949 р. ця обставина нам відома не була, і тому всі члени «Проводу» ОУН визнавали Бандеру керівником організації, однак, коли їм стало відомо про такий вчинок Бандери, то «Провід» ОУН, який готував вихід Шухевича за кордон, уповноважив його виступити там як керівника всієї організації, а не як підпорядковану Бандері особу. Таким чином, згідно цього рішення, формально Бандера не визнавався «проводом» в якості керівника організації...»¹.

Це все, що відомо сьогодні про роль і місце Бандери Степана Андрійовича у діяльності Організації Українських Націоналістів, якій присвоїли його ім'я, та Українських Повстанських Армій на території сучасної України від 5/7 липня 1941 р. і до загибелі 15 жовтня 1959 р.

¹ Літопис УПА. Том 10. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». — Вид-во «Літопис УПА». — Київ—Торонто, 2007. — 832 с. — СС. 395, 533, 534.

50%

За підрахунками сучасних українських учених, станом на січень 1941 р., на території тодішньої УРСР проживало майже 42 мільйони осіб, із них 14 мільйонів у містах. 1945 р. на території сучасної України проживало тільки 27,4 мільйони, з них 7,6 мільйонів у містах¹. Різниця — 14,5 млн осіб.

Якщо екстраполювати дані сучасного українського дослідника Владислава Гриневича (про них йшлося вище) на все тогочасне населення сучасної України та всю Червону Армію, то це означає, що безповоротні втрати 1941—1945 рр. склали знову таки більше 14 млн людей, в т. ч. серед цивільного населення — 5,5 млн, серед військових — 8,8 млн. Усього — 14 300 000 осіб.

Це — без 4 млн загиблих під час Голодомору 1932—1933 рр.

Це — без 1 млн загиблих під час Громадянської війни 1918—1920 рр.

Це без загиблих під час сталінських репресій — кількість їх не встановлено донині.

Загалом, кількість прямих жертв комуністичного урядування на сучасних українських землях перевищує 20 млн.

ПРОПИСОМ: ДВАДЦЯТЬ МІЛЬЙОНІВ ОСІБ.

Це — без урахування 1 млн померлих від голоду лише 1947 р., 800 тисяч депортованих (або таких, які виїхали) поляків, сотень тисяч депортованих українців, кримських татар та інших жертв тоталітарного режиму. Боюсь помилитися в більшу сторону, але втрати населення УРСР в її кордонах 1941 р. перевищують 50% довоєнної кількості.

¹ Докл. див.: Політична історія України ХХ століття: У 6 т. — Т. 4. Україна в Другій світовій війні, 1939—1945 / Керівник тому В. І. Кучер. — К.: Генеза, 2003. — 525 с.

Боюсь помилитися, але це — найбільша рукотворна гуманітарна, демографічна Катастрофа в історії європейського континенту за всі часи його писемної історії. Не забудьмо, що за переписом 1897 р. все населення Російської імперії (без Царства Польського та Великого князівства Фінляндського) — це 115 млн, в т. ч. українське населення «підросійської України» — приблизно 24 млн. Додамо до них 5 млн українців «підавстрійських». Усього — близько 30 млн.

Кожний охочий може перевірити мене і себе, порівнявши 50% загиблих із відсотком загиблих в Європі в XIV ст. Але то була чумна пандемія, яка увійшла в історію Старого Світу під назвою «Чорна смерть». Вважається, що від її наслідків населення континенту оговталось хіба що наприкінці XVIII — на початку XIX ст.

Із перспективи дня сьогоднішнього цілком очевидно: внаслідок непереборних історичних обставин, які, в свою чергу, стали наслідком європейських мирних договорів 1918—1920 рр., населення УРСР в цілому, населення галицьких і волинських сіл, міст і містечок опинилося в ситуації вибору без вибору.

Цей вибір не перебував в площині життя або смерті. Він перебував виключно в площині — де, як і з якими муками загинути під владою двох терористичних окупаційних режимів: нацистського і комуністичного. Або в сталінських тюрмах і концтаборах. Або під німецькими чи радянськими бомбами. Або внаслідок зачисток теренів спецпідрозділами. Або в лісі — в лавах УПА. Або в Дивізії «Галичина». Загинути від кулі. Загинути від голоду. Загинути від пошестей. Загинути від холоду. Загинути випадково. Але однаково загинути.

Проблема вибору для конкретного галицького українця 1943—1944 рр. — це проблема принципової відсутності якого-небудь вільного та відповідального вибору, не пов'язаного з перспективою швидкої та неминучої смерті. Власної та членів своєї родини. Вояки УПА в абсолютній більшості своїй, скажемо це відверто, — звичайні сільські хлопці, без ніякого або з мінімальним військовим вишколом, були цивільними, які взяли зброю до рук, бо не мали

вибору. Цивільне населення без огляду на національність і віросповідання в умовах звірячої сталінської та незрівнянно «гуманнішої» за неї окупації нацистської, в кінцевому рахунку вирішувало не стільки питання побудови Соборної Самостійної Держави, скільки інше — вижити. Ціна життя їхніх дітей, батьків, родин, дружин, чоловіків для них не мала значення. Тому, в умовах відсутності будь-якого вибору багато з цих людей — так само як і в інших європейських країнах — погодилися співпрацювати з окупаційними режимами. При цьому деякі примудрялися попрацювати спочатку з радянським, потім із німецьким, а потім знову з радянським режимами, в т. ч. із їхніми спецслужбами, підтримуючи при цьому за різних обставин і у різних формах націоналістичне підпілля.

«Примусово-добровільна» мобілізація до дивізії «Галичина», відкривала перспективу вірогідної смерті на радянсько-німецькому фронті в перспективі 6—12 місяців. Перехід «до лісу» означав неминучу смерть у перспективі від кількох тижнів до кількох років у війні проти російської і двох польських партизанок, а також проти німців та совітів. Сховатися в хаті теж не випадало — невідворотня радянська окупація сучасної Західної України означала відновлення масових репресій проти цивільного населення, розстріли та депортації до смертельних сталінських концтаборів із перспективою вмерти мученицькою смертю впродовж наступних місяців або років. Примарний шанс врятуватися залишала «добровільна» згода до роботи в Райху. Але й вона несла в собі реальну загрозу смерті — або під час тотальних бомбардувань території Німеччини англо-американською авіацією, та/або від голоду, інфекційних хвороб та інших обставин військового часу. Саме про ці обставини ніколи (мені особисто, принаймні, не доводилося чути за останні 50 років) не згадують учасники вищезазначених «палких» дискусій...

Їм просто судити всіх і кожного. Перед ними не стоїть питання «або-або». Або загинути. Або стати рабом.

«Раб — не людина. Людина має людську й національну гідність, людина має честь і сумління, людина дорожить усім рідним. Людина бореться за своє рідне. Чи є всі ці чесноти в

українських прислужників Сталіна?.. Не можна сказати про цих підлих передових яничарів, що вони несвідомі своїх злочинів супроти рідного українського народу»¹, — писав один із тих, хто надав перевагу смерті перед рабством у комуністів.

Історія нашого (і не тільки нашого) народу у ХХ столітті довела: **комунізм є абсолютним злом**. Злом, хоч і відносним, є й націоналізм — той, який чи то зі слиною на роті, чи то з «патріотичним» блиском ув очах. Чи то із сокирою в руці.

Історія нашого народу у ХХ столітті — це історія загибелі мільйонів безневинних. Молодих. Старих. Немовлят. Обох статей. Усіх віросповідань. Нехрещених. Обрізаних. Міських і сільських.

Ось про це я не можу забути і не забував, пишучи цей текст. Як не можу забути про те, що три окупації — дві радянські та одна німецька перетворили мою Отчину на демографічну пустелю. Ті, які вижили, до кінця своїх днів почувалися на рідній землі людьми якщо не другого, то п'ятого сорту — «западенцями» «уніатами», «членами сімей зрадників Батьківщини», «бандерівцями», «такими, що проживали на окупованій території», «буржуазними» і просто «націоналістами», «посібниками окупантів», «ворогами народу» і так далі, і тому подібне.

Не можу забути й про те, що командири УПА гинули разом зі своїми солдатами — і у відкритих боях, і в невідомих досьогодні бункерах, і в сталінських кацетах. Натомість деякі діячі десятиліттями політикували в німецьких, американських, англійських, австралійських кав'ярнях і кнайпах. Або писали доноси на ближніх і далеких за можливість існувати на безмежних просторах концтабору із «пишною» назвою Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Кожен мав право обрати свою долю і скористався цим правом.

Не мені їх судити.

¹ Боеслав М. З гордим чолом у вир боротьби // Літопис Української Повстанської Армії. Том 4. Чорний ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА (Чорний ліс), 1947—1950. Передрук підпільного журналу УПА. Книга друга, 1948-1950. — Вид-во «Літопис УПА». — Торонто, 1979. — 271 с. С. 90.

ЕПІТАФІЯ

У фондах Українського Національного Музею, 60-річчю якого я також присвячую цю розвідку, зберігається кишенькового формату книжечка. На другій сторінці — автограф. Перша його частина така: *«Співаник УПА, передала мама — п. С. Форович-Комарик»*. Це безхитрісна віршована історія життя шляхового обхідника залізниці Кузьми та його прибраної доні Оленки, яку він знайшов у грудному віці просто неба. Завершується та історія загибеллю бійця УПА Кузьми та молитвою Оленки над його могилою. Є в тій книжці такі слова: *«Ще ми вийдемо із лісу // В наші села і міста, // Ще засяє Україна. // Як зірниця золота»*.

Друга частина автографу така: *«Належала братові Левкові Комарику («Сокіл»), загинув в Чорному лісі. 9-ро хлопців самі себе підірвали. Поховані у спільній могилі...»*.

Тепер ви знаєте все, або майже все про цю сторінку історії нашого народу.

Робіть висновки самі.

Ваш час прийшов.

Жити ж бо поки що вам.

А вони подивляться.

Звідти.

Зверху.

Там всі й зустрінемося.

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ

Арсенич Микола («Березовський», «Григір», «Дем'ян», «Максим» та ін.) (1910—1947), нар. в с. Нижній Березів (сучасний Косівський р-н Івано-Франківської обл.) у бідній селянській родині. 1929 р. закінчив Стрийську гімназію. Член ОУН із 1929 р. У 1929—1936 рр. — студент юридичного факультету Львівського ун-ту. У 1936—1939 рр. відбував покарання за націоналістичну діяльність, звільнений німцями. 1939 р. навчався

на спеціальних курсах Абвера. З березня 1941 р. — керівник Служби безпеки ОУН(с-д). Застрелився при спробі захоплення в полон.

Бандера Степан («Сірий») (1909—1959), нар. в с. Старий Угринів (сучасна Івано-Франківська обл.). Закінчив Стрийську гімназію. Навчався на агрономічному відділенні Львівської Політехніки. Член УВО з 1928 р., член ОУН з 1929 р. Неодноразово арештовувався за участь у націоналістичній діяльності та в терористичних актах. Із червня 1934 р. — в ув'язненні. 1936 р. засуджений до кари на горло (із заміною на пожиттєве ув'язнення)

за участь у вбивстві міністра Б. Перацького. Звільнений німцями. 1940 р. — співорганізатор т. зв. Краківського збору ОУН, на якому обраний головою її проводу.

Із 7 липня 1941 р. — «почесно інтернований», у 1941—1944 рр. перебував у блоці «Цеппелін». Звільнений 27 вересня.

Із 1948 р. разом із сім'єю жив у Мюнхені. Вбитий терористом, агентом КДБ Сташинським.

Біленький Ярослав (1883—1945). Народився в м. Самбір (сучасна Львівська обл.). Закінчив філософський факультет Віденського університету. З 1906 р. — учитель української мови й літератури, 1916—1918 рр. — директор Яворівської гімназії. 1918 р. — комісар уряду ЗУНР у Сокалі, 1919 р. працював у міністерстві освіти УНР.

У 1920-х—30-х рр. — учитель української мови в Академічній гімназії у Львові, 1934—1941 рр. — Львівського університету. Помер у Самборі.

Бойдуник Осип (1895—1966), нар. в м. Долина (сучасна Івано-Франківська обл.). Учасник I Світової війни. Хорунжий Української Галицької Армії. З 1920 р. — член УВО. 1929 р. закінчив Вищу торгову школу в Празі. Учасник Установчого з'їзду ОУН. Головний контрольний ОУН, співредактор часописів «Голос нації» та «Голос». У 1941 р. — член Проводу ОУН. Помер у Німеччині.

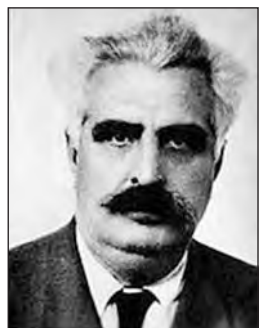
Бусел Яків («Галина» та ін.) (1912—1945), нар. в м. Митава (сучасна Латвія), (за іншими даними в м. Кальварія, сучасна Литва). У 1932—1933 рр. навчався на юридичному факультеті Львівського університету. У 1932—1939 рр. його заарештовано та засуджено за націоналістичну діяльність, звільнено німцями. У 1941—1944 рр. працював у пропагандистському осередку ОУН(с-д), редактор часописів «Інформатор», «Вісті з фронту УПА», «До зброї». Один із провідних ідеологів ОУН(с-д). Загинув у бою.

Бутковський Іван (1905—1967). Нар. у Львові. Випускник Стрийської гімназії. Неодноразово його заарештовували за націоналістичну діяльність. 1939 р. — командир сотні «Карпатської січі». У 1941—1942 рр. його було ув'язнено та звільнено німцями. 1943 р. очолив вишкільний курінь УНС на Станіславщині. Воював проти партизанських загонів Ковпака та ін. Від січня 1944 р. — командир воєнної округи УПА «Говерля» (УПА-Захід). У другій половині 1944 р. на еміграції в Німеччині. У 1947—1955 рр. співвидавець часопису «До зброї». Помер у Мюнхені.

Вітошинський Іван. Біографічних даних не виявлено.

Вовчук Іван Федорович (справжнє ім'я — Вовк Федір Іванович) (1903—1979), нар. в с. Очеретувате (сучасний Семенівський район Полтавської обл.) в селянській родині. 1926 р. закінчив Харківський університет, працював у радгоспі, директором школи. 1936 р. працював директором школи в Нікополі.

1942—(?) — тереновий провідник ОУН (орієнтовна кількість членів — 40).

У складі осередку ОУН, який він очолював, було до 40 осіб. Його було заарештовано німцями, звільнено за не-

відомих обставин. 1943 р. переїхав на територію Генеральної Губернії. 1944 р. перейшов на територію Словаччини, згодом — Німеччини, перебував у таборі переміщених осіб у м. Карлсфельд (Баварія), редагував часопис «Визвольна політика». Похований на українському цвинтарі Святої Трійці (м. Піттсбург, штат Пенсильванія, США).

«Праведник народів світу».

Волошин Ростислав («Павленко», «Горбенко») (1911—1944). Нар. у с. Озеряни (сучасна Рівненська обл.) у родині службовця — залізничника. Закінчив юридичний факультет Львівського університету. З 1929 р. — член ОУН, у 1933—1934 рр. — голова Української студентської репрезентації в Польщі. У 1935—1937 рр. — співредактор газети «Юнак», часопису «Студентський

Вісник». Провідник ОУН. Неодноразово його заарештовували за націоналістичну діяльність, утримували у таборі «Берега Картузька». 1939 р. ув'язнений радянськими окупантами. Із серпня 1941 р. разом із М. Скрипником та У. Самчуком входить до складу Української ради довіри. Заарештований німцями, його утримували у краківській в'язниці, звільнений за невідомих обставин. 1943 р. — заступник крайового провідника ОУН(с-д) Клячківського. Загинув у бою.

Габрусевич Іван («Гребелька», «Джон», «Зубр», «Іртен», «Северко») (1902—1944). Нар. в с. Вільховець (сучасна Тернопільська обл.). Із 1929 р. — член ОУН. 1931 р. закінчив філологічний факультет Львівського університету. З 1934 р. — у еміграції в Німеччині. 15 вересня 1941 р. заарештований німцями. За нез'ясованих обставин помер у бараці «Z».

Галаса Василь («Орлан» та ін.) (1920—2002). Нар. в с. Білокриниця (сучасна Тернопільська обл.) у робітничій сім'ї. Освіта — 4-річна школа. Член ОУН із 1937 р. Був ув'язнений за націоналістичну діяльність у травні 1939 р. та під час радянської окупації. Звільнений із тюрми за невідомих обставин у червні 1940 р. 1942—1947 рр. — послідовно провід-

ник ОУН Тернопільської, згодом Бережанської та Чортківської округ і Перемишльської області, заступник крайового провідника Закерзонського краю. 1948 р. — керівник ОУН(с-д) у Волинській, Житомирській та Рівненській областях, а також в Білорусі. З січня 1951 р. — командир УПА-Північ. 11 липня 1953 р. захоплений у полон.

Похований на цвинтарі «Берківці» у Києві.

Гасин Олекса («Лицар», «Дор», «Чорнота») (1907—1949 рр.), нар. в с. Конюхів (сучасна Львівська обл.). Навчався в Стрийській гімназії та у Львівській Політехніці. Неодноразово його заарештовували за націоналістичну діяльність. Підхорунжий польської армії. У вересні 1938 р. емігрує до Австрії, потім до Німеччини. Учасник Краківського збору ОУН.

У березні—травні 1941 р. — викладач вищих старшинських (офіцерських) курсів ОУН(б) у Кракові. 1942 р. його заарештовано німцями. За нез'ясованих обставин звільнено з тюрми. 31 травня 1949 р. застрелився у Львові при спробі затримання його НКВС.

Горбовий Ярослав («Буй»), нар. в м. Долина (сучасна Івано-Франківська обл.). Навчався в Стрийській гім-

?

назії. 1938 р. засуджений на 8 років ув'язнення за націоналістичну діяльність. Звільнений німцями. 1940 р. заарештований на території УРСР. Співпрацював із НКВС. Як агент-«двійник» був перекинутий до Італії та Німеччини. Разом із М. Арсеничем був заарештований німцями. Подальша доля невідома, за деякими даними загинув у Аушвіці.

Гриньох Іван (1907—1994), народився в с. Павлів (сучасна Львівська обл.). Закінчив Українську академічну гімназію. У 1926—1930 рр. навчався у Львівській богословській академії, семінаріях Інсбрука та Мюнхена. Доктор богослов'я, доктор психології. 1930 р. — рукоположений Митрополитом Шептицьким. Був заарештований польською владою, звільнено під час радянської окупації. За благословенням Митрополита Андрія був капеланом батальйону «Нахтігаль».

У 1950—1980 рр. — голова Закордонного представництва УГВР. Помер у Мюнхені, похований у родинному склепі м. Оліфант (штат Пенсільванія, США).

Грицай Дмитро («Перебийніс») (1907—1945 рр), нар. в с. Дорожів (сучасна Львівська обл.) Закінчив Дрогобицьку гімназію. 1928 р. вступив на фізико-математичний факультет Львівського університету. Офіцер польської армії. 1933 р. — член ОУН. У 1934—1936 рр., 1939 рр. перебував в ув'язненні за націоналістичну діяльність. Звільнений німцями. Учасник Краківського збору. Навесні 1943 р.

заарештований німцями. Звільнений за нез'ясованих обставин. Восени 1945 р. потрапив у полон і після тортур був розстріляний у празькій тюрмі.

Дуда Михайло («Громенко») (1921—1950). Нар. на Тернопільщині. Сотенний і заступник курінного 26 ТВ УПА «Лемко», командир «Залізної сотні» (У-3) куреня «Ударники-2». 1947 р. разом із сотнею перейшов через територію Польщі та Чехословаччини до американської зони окупації Німеччини. 1950 р. був десантований на територію УРСР. Відомостей про подальшу долю виявити не вдалося.

Дяченко Михайло («Боеслав») (1910—1952), нар. в с. Боднарів (сучасний Калуський р-н Івано-Франківської обл.) у селянській сім'ї. 1930 закінчив Станіславівську гімназію, вступив на юридичний факультет Львівського ун-ту. Член ОУН. 1934—1939 рр. його було засуджено за націоналістичну діяльність. 1939 р. — звільнений німцями. У 1941—1944 рр. жив із сім'єю в рідному селі. У 1945—1950 рр. редактор часопису ОУН(с-д) «Шлях перемоги». Застрелився при спробі захоплення його в полон.

Івахів Василь («Сонар», «Сом») (1908—1943), нар. в с. Підусільна (сучасна Львівська обл.). Даних про сім'ю виявити не вдалося. Випускник гімназії (ймовірно, польської) та польської військової офіцерської школи. 1930 р. засуджений на 6 років за націоналістичну діяльність. Звільнений 1936 р. 1938 р. заарештований

повторно. Звільнений німцями. Після початку німецько-радянської війни — член Тернопільського обласного проводу ОУН(б) та військовий референт на «Північно-Західних землях», співорганізатор підпільної старшинської школи в Поморянах (сучасний Золочівський р-н Львівської обл.). 1942 р. створив на Волині перший загон місцевої самооборони, згодом — «*організатор та перший керівник*» УПА. Загинув у бою біля с. Чорниж (Маневицький р-н Волинської обл.); за іншими даними — в с. Колки (села з такою назвою є у Волинській, Рівненській і Хмельницькій областях).

Качинський Сергій («Остап») (1917—1943), нар. в с. Острожець (сучасна Рівненська обл.) у сім'ї священика. З 1931 р. — член ОУН. Офіцер польської армії. У 1939—1941 рр. — перебував на нелегальному становищі. У 1941—1943 рр. — військовий референт ОУН на «Північно-Західних українських землях» (ПЗУЗ). Загинув у бою.

Климишин Микола (1909—2003), нар. в с. Мостище (сучасна Івано-Франківська обл.). Навчався у Станіславівській гімназії. Член УВО, з 1929 р. — член ОУН. Навчався у Краківському університеті. 1934 р. заарештований за участь у вбивстві міністра Б. Перацького, засуджений на довічне ув'язнення. Звільнений німцями. Учасник Краківського збо-

ру. Восени 1941 р. заарештований німцями. Звільнений у грудні 1941 р. З 1949 р. — в еміграції в США.

Клячківський Дмитро («Клим Савур», «Охрім», «Панас Монсур» та ін.) (1911—1945), нар. у м. Збараж (сучасна Тернопільська обл.), в сім'ї банківського службовця (за іншими даними — в селянській сім'ї). Закінчив Станіславівську гімназію, вступив на юридичний факультет Львівського університету. Член ОУН. Служив у польській армії. 1937—1938 рр. перебував в ув'язненні за націоналістичну діяльність. 1941 р.

був засуджений радянським «судом» до смертної кари (із заміною на 10 років ув'язнення). У липні 1941 р. був звільнений німцями із Бердичівської тюрми (за іншими даними — втік). У вересні 1941 р. був заарештований німцями, звільнений за нез'ясованих обставин. Із січня 1942 р. — провідник ОУН(с-д) Львова, крайовий провідник «Північно-Західних земель». Загинув у бою.

Козак Микола («Смок», «Кучма» та ін.) (1914—1949), нар. в с. Рахиня (сучасна Івано-Франківська обл.). 1933 р. закінчив гімназію, вступив до Львівської Політехніки. З 1943 р. — член ОУН. Засуджений за націоналістичну діяльність, звільнений німцями. 1941—1942 рр. — обласний провідник Кам'янець-Подільської обл., у 1942—1943 рр. — Вінницької обл., у 1944 р. — 1948 рр. — крайовий

референт і провідник ОУН(с-д) на «Північно-Західних землях». Загинув у бою.

Кравчук Роман («Максим», «Петро», «Степовий», та ін.) (1910—1951), нар. в м. Кам'янка Струмилова (сучасна Кам'янка Бузька, Львівської обл.) у сім'ї вчителя (за іншими даними — банківського службовця). Закінчив Золочівську гімназію. 1929 р. вступив до Львівської Політехніки.

1930 р. — член Золочівського езекутиви ОУН. 1934 р. його було засуджено за націоналістичну діяльність, звільнений радянськими окупантами. Наприкінці 1939 р. (за іншими даними — на початку 1940 р.) перейшов на територію Генеральної Губернії, пройшов навчання у школі Абвера. Навесні 1940 р. разом з І. Климовим («Легендою») нелегально повернувся до УРСР. У вересні 1941 р. заарештований німцями. У червні 1942 р. за нез'ясованих обставин його звільнено з ув'язнення. 1942 р. — член Проводу та заступник організаційного референта, у 1943 р. — організаційний референт Проводу, провідник ОУН(с-д) на «Західноукраїнських землях» (сучасні Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська області та «Закерзоння» — територія сучасної Польщі). Загинув у бою.

Кук Василь («Василь Коваль», «Юрко Леміш», «Ле», «Медвідь») (1913—2007), нар. в с. Красне (сучасна Тернопільська обл.). Закінчив Золочівську гімназію, навчався на юридичному відділенні Люблінського католицького університету. Член ОУН із 1932 р. 1934 р. засуджений за націоналістичну діяльність до 2 років ув'язнення. 3 травня 1937 р. — у підпіллі, співпрацював із Р. Шухевичем. 1940 р. призначений Бандерою організаційним референтом ОУН(с-д). 31 серпня заарештований німцями у Василькові Київської обл. За нез'ясованих обставин утік із-під варти та перебрався до Львова. З 1942 р. — «урядуючий провідник» ОУН(с-д). Після загибелі Р. Шухевича — голова Проводу ОУН(б), Головний командир УПА, Голова Генерального Секретаріату УГВР. Захоплений у полон 23 травня 1954 р. Звільнений 1960 р. Похований у с. Красне Львівської обл.

Лебідь Микола («Максим Рубан», «Чорт», «Марко», «Олег», «Ігор») (1909 або 1910—1998), нар. в с. Стрілища (сучасна Львівська обл.). Закінчив Львівську гімназію. Член УВО з 1925 р., член ОУН із 1929 р. 1936 р. засуджений до смертної кари (замінено на довічне ув'язнення) за участь у вбивстві міністра Б. Перацького. 1939 рр. звільнений німцями (за іншими даними — втік за нез'ясованих обставин). Учасник Краківського збору, на якому був обраний заступником Бандери. Єдиний із провідників ОУН(б), який уникнув арешту влітку 1941 р. Після арешту Бандери та Стецька — «урядуючий провідник» ОУН(б). У липні 1944 р. виїхав на Захід, член ЗЧ ОУН. Із 1949 р. — в еміграції в США.

Ленкавський Степан («Залужний») (1904—1977), нар. в с. Угорники (сучасна Івано-Франківська обл.). Учився на філософському факультеті Львівського ун-ту. З 1929 р. — член ОУН. Автор «Декалогу» («Десять заповідей українського націоналіста»). 1932 р. засуджений за націоналістичну діяльність до 4-х років ув'язнення.

1939 р. жив у Кракові, учасник Краківського збору. У липні 1941 р. заарештований німцями, до 1944 р. утримувався в бараці «Z». Після 1945 р. жив у Німеччині. В 1950—1951 та 1959—1968 рр. — голова проводу ОУН(б).

Литвинчук Іван («Дубовий», «Максим» та ін.) (1917—1951 або 1952), нар. в с. Дермань (сучасна Рівненська обл.); за ін. даними — в с. Бискупичі Руські (сучасна Волинської обл.), в сім'ї священника. Навчався в Кременецькій семінарії. У 1937—1939 рр. жив у Варшаві (за іншими даними, був ув'язнений).

Звільнений німцями. 1941 р. — керівник Сарненської округи ОУН(с-д), 1943—1944 рр. — командир ВО «Заграда». 1944 р. — крайовий провідник Північно-Західного краю («Хмельницький», «Москва»). 1945 р., можливо, був командиром УПА-Північ. Загинув у бою під час спроби захоплення його в полон.

Логуш Омелян («Євген», «Іванів» та ін.) (1912—1982). Відомості про місце народження та соціальне походження відсутні. Навчався на агрономічному фак-ті Львівської Політехніки. У 1937—1939 рр. — голова Студентської Репрезентації Союзу українських студентських організацій Польщі (СУСОП). Заарештований за націоналістичну діяльність у березні 1939 р., звільнений під час радянської/німецької окупації. У 1942—1943 рр. — референт пропаганди крайового проводу ОУН ПСУЗ (Південно-Східних українських земель) у Дніпропетровську, політреферент ЦП ОУН. 1994 р. — головний редактор часопису «Ідея і чин». Після 1945 р. емігрував до ФРН, згодом до США. Помер у м. Сент-Луїс (штат Міссурі, США).

Луцький Олександр («Андрієнко», «Богун» та ін.) (1910—1946), народився в с. Боднарів (сучасна Івано-Франківська обл.) у селянській сім'ї. 1930 р. — член ОУН. 1932 р. — закінчив гімназію в Станіславі. У 1933—1937 рр. — його заарештовано та засуджено за націоналістичну діяльність. У 1937—1939 рр. — провідник ОУН у Станіславі. Окр. провідник ОУН у Станіславі (1937—1939). У 1941—1942 рр. — військовослужбовець батальйону «Нахтігль» та 201-го батальйону охоронної поліції. Розстріляний 1946 р.

Маївський Дмитро («Сонар», «Тарас» та ін.) (1914—1945), народився в с. Реклинець (сучасна Львівська обл.) у сім'ї вчителя. Навчався в Станіславівській гімназії. З 1933 р. — член ОУН. 1934 р. засуджений за націоналістичну діяльність, 1939 р. звільнений німцями. У 1939—1940 рр. — обласний провідник ОУН на Холмщині. У 1941—1942 рр. — заступник Крайового Провідника ОУН(с-д) СД у Києві.

У 1942, 1944—1945 рр. — головний редактор часописів «Ідея і чин», «За самостійність України», «Молода Україна». 1945 р. застрелився при спробі захоплення його в полон на території Чехословаччини.

Матла Зиновій (Зенон) («Дніпровий», «Чорний» та ін.) (1910—1993), народився в с. Містки (сучасна Львівська обл.). 1930 р. — закінчив Львівську Академічну гімназію, навчався на математичному факультеті Львівського університету. 1934 р. засуджений до смертної кари (із заміною на довічне ув'язнення) за вбивство поліцейського. 1939 р. звільнений німцями. 1941 р. — крайовий провідник ОУН «Південно-Східних українських

земель» (ПСУЗ) у Дніпропетровську. У 1943—1944 р. перебував у німецькому концтаборі.

1952 р. емігрував до США. Помер у Філадельфії.

Медвідь Михайло («Карпович», «Кременецький», Чучкевич» та ін.) (1913 або 1914—1945), нар. в м. Тисмениця (сучасна Івано-Франківська обл.). Даних про походження та освіту не виявлено. Член ОУН із 1933 р. Неодноразово був заарештованим за націоналістичну діяльність.

?

У 1941—1943 рр. — військовий референт ОУН, співорганізатор, начальник штабу УПА-Північ. Загинув у бункері біля с. Девятники (Львівська обл.) при спробі захоплення його в полон.

Мудрий Василь (1893—1966), нар. в с. Вікно (сучасна Львівська обл.). Навчався на філософському факті Львівського ун-ту. 1921 р. — співзасновник Львівського таємного ун-ту. 1926 р. — співзасновник, автор програми Українського Національно-Демократичного об'єднання, в 1935—1936 рр.—голова УНДО, з 1935 р.—депутат, віце-маршал Сейму, голова Української парламентської репрезентації,

один із ініціаторів й розробників програми нормалізації україно-польських стосунків. У 1941—1944 рр. — секретар Українського народного комітету у Львові. У 1944—1949 рр. — проживав у Німеччині, де відновив діяльність УНДО. 1949 р. емігрував до США. В 1953—1966 рр. — виконавчий директор Українського конгресового комітету Америки. Помер у м. Йонкерс (штат Нью-Йорк, США).

Омелюсік Микола («Поліщук») (1889—1970), народився на Поліссі. Учасник I Світової війни. У 1917—1920 рр. — в армії УНР. Після 1945 р. емігрував до США. Помер у м. Філадельфія (штат Пенсільванія, США).

Осьмак Кирило («Марко Горянський») (1890—1960), народився в м. Шишаки (сучасна Полтавська обл.). 1916 р. закінчив Московський сільськогосподарський інститут. Під час I Світової війни служив у Всеросійському земському союзі. У 1917—1918 рр. — член Української партії соціалістів-революціонерів та Української Центральної ради.

З 1925 р. — співробітник Всеукраїнської академії наук. 1928 р., 1930 р. та 1938 р. його було засуджено до ув'язнення та заслання за «контрреволюційну діяльність». У 1941—1943 рр. — член Української Національної Ради в Києві.

Позичанюк Йосип («Шаблюк», «Устим», «Чубенко» та ін.). (1911 або 1913 р.—1945), народився в с. Дашів (сучасна Вінницька обл.) у селянській сім'ї. Навчався в Ніжинському педагогічному ін-ті. Член ЦК ЛКСМУ. З 1939 р. — учасник підпілля ОУН. 1941 р. заарештований у Києві. Втік із примусових робіт (за іншими даними — з «Освенціму») за нез'ясованих

обставин. Редактор часописів «За самостійну Україну», «За Українську Державу». Загинув у бою. Похований у братській могилі на цвинтарі с. Юшківці (Львівська обл.).

Полідович (Палідович) Михайло («Карпатський» та ін.) (1914—1944), народився в м. Миколаїв (сучасна Львівська обл.). Навчався у Львівській гімназії та торгових курсах. Член ОУН. Його було заарештовано та засуджено за націоналістичну діяльність. 1940 р. — референт пропаганди ОУН на Німеччину. 1941 р. —

член крайового проводу на «Західноукраїнських землях». Головний редактор часопису «Ідея і Чин». Загинув у бою. Похований у м. Миколаїв.

Прокоп Мирослав («Володимир», «Орлович», Вировий» та ін.) (1913—2003), нар. в м. Перемишль (сучасна Польща). Закінчив Перемишльську гімназію, навчався в Берлінському, Мюнхенському та Українському Вільному ун-тах, доктор права (1949 р.). Член ОУН. 1934 р. був засуджений до 7-ми років ув'язнення за націоналістичну діяльність, звільнений за амністією 1937 р. До 1939 р. — редактор «Студентського вісника» та «Української пресової служби». 1941 р. був заарештований німцями, звільнений за нез'ясованих обставин. 1942 р. — референт пропаганди. 1943 р. — редактор часопису «Ідея і Чин». У 1944—1949 рр. — в еміграції в Німеччині. Член ЗЧ ОУН та Проводу ЗЧ ОУН. До 1983 р. — член Закордонного представництва УГВР, у 1983—1987 рр. — голова УГВР. У 1952—1981 рр. — очільник дослідно-видавничої асоціації «Пролог». У травні 2003 року обраний почесним членом НТШ-А та УВАН. Помер 7 грудня 2003 року в Нью-Йорку, США. Похований на українському цвинтарі Бавн-Брук (штат Нью-Джерсі, США).

Равлик Іван (дату та місце народження, походження та освіти встановити не вдалося.) 1936 р. засуджений до 5 років ув'язнення на «Львівському процесі ОУН». Звільнений німцями. Після 1940 р. — заступник референта Служби Безпеки ОУН(б). Розстріляний німцями у Львові на початку 1942 р.

Ребет Лев—Роман (1912—1957), нар. в м. Стрий (сучасна Івано-Франківська обл.) в сім'ї поштового службовця. З 1927 р. — член УВО, з 1929 р. — член ОУН. Закінчив юридичний факультет Львівського університету. Неодноразово його заарештовували за націоналістичну діяльність. У 1934—1938 рр. — провідник крайової ексекутиви ОУН на території сучасної Західної України. Заарештований

німцями 12 липня 1941 р. До грудня 1944 р. — в'язень концтабору Аушвіц. Після звільнення виїхав до Мюнхена, очолював ОУН(с-д). 1948 р. — співініціатор і співорганізатор створення ОУН («революційної»), т. зв. «двійкарі». З 1950 р. — голова Закордонного Представництва УГВР. Доктор права (УВУ, 1949 р.), професор (УВУ, 1954 р.). Убитий терористом-агентом КДБ. 2010 р. перепохований на Личаківському цвинтарі (Львів).

Старух Ярослав («Стяг», «Ярлан», «Стояр») (1910—1947), нар. в с. Золота Слобода (сучасна Тернопільська обл.), закінчив гімназію в Бережанах, «вивчав право» у Львівському ун-ті. Член ОУН із 1931 р., неодноразово його заарештовували за націоналістичну діяльність. 1939 р. засуджений до 13 років ув'язнення, звільнений німцями. У жовтні 1939 р. — червні 1941 р. — секретар Українського

центрального комітету, сформованого у Кракові ОУН під проводом А. Мельника. Учасник «Збору» ОУН у Кракові. У 1942—1943 ув'язнений німцями, звільнений «засобами СБ ОУН». У 1943—1945 рр. — працівник референтури пропаганди ОУН(б). Загинув у бою біля м. Любашів (Польща).

Стахів Володимир (1910—1971), нар. в Перемишлі (сучасна Польща). Навчався у Берліні. Учасник Краківського Збору. Заарештований німцями 29 вересня 1941 р. Інтернований у бараці «Z». Після 1945 р. жив у Мюнхені, член ЗЧ ОУН та ЗП УГВР.

Степаняк Михайло («Сергій», «Лекс») (1905—1944), нар. в с. Дзвиняч (сучасна Львівська обл.). Випускник юридичного факультету Львівського ун-ту. До 1939 р. заарештовувався за комуністичну діяльність. У 1939—1941 рр. — член ОУН, у 1941—1943 рр. — крайовий провідник «Західноукраїнських земель». 1944 р. потрапив у полон, 1947 р. засуджений

до кари на смерть із заміною на 25 років каторжних таборів. Звільнений 1961 р. Похований на цвинтарі с. Дзвиняч.

Стецько Ярослав («Карбович») (1912—1986), нар. в Тернополі. У 1929—1934 рр. вивчав юриспруденцію та право у Краківському та Львівському університетах. Член УВО та ОУН. У 1934 р. засуджений за націоналістичну діяльність до 5 років ув'язнення, звільнений німцями (за іншими даними — за амністією). Співініціатор Краківського збору ОУН, на якому

обраний заступником Бандери. Заарештований німцями в липні 1941 р., інтернований у бараці «Z». Після звільнення жив у Мюнхені. З 1946 р. — президент Антибольшевицького Блоку Народів. Із 1968 р. — голова ОУН(б).

Ступницький Леонід («Гончаренко») (1892—1944). Учасник I Світової війни, в 1919—1920 рр. — в армії УНР. 1941 р. — в штабі УПА «Поліська Січ». Із травня 1943 р. — начальник штабу ВО «Заграва» та штабу УПА-Північ. Загинув у бою біля с. Дермань Здолбунівського р-ну Рівненської обл.

Турковський Василь («Петрович», «Павло»), нар. в селі (сучасна Тернопільська обл.). Навчався на юридичному факультеті Львівського ун-ту. Учасник Краківського Збору. У 1941—1944 рр. заступник СБ ОУН(б) у Львові. Загинув у бою 1 листопада 1944 р. в «Чорному лісі».

Хмильовський Микола, о. («М. Лаврівський») (1880—1963). Нар. у с. Прокропивна (сучасна Тернопільська обл.). Закінчив теологічні студії у Відні, висвячений 1907 р. польовий катехіт Золочівської бригади УПА. 1922—1931 рр. — вчитель, директор Золочівської української приватної гімназії. З 1932 р. — директор Малої Семінарії УГКЦ у Львові. 1946 р. напи-

сав відозву до віруючих з нагоди «ліквідації» УГКЦ. Заарештований МДБ 31 березня 1953 р. Його утримували у в'язницях Львова, Києва, Москви. Засуджений Особливою нарадою при МДБ до 10 років позбавлення волі. Утримували його в тюрмах Володимира та Верхне-Уральська, деякий час — в одній камері з Юрієм Шухевичем. Звільнений 1954 р., жив у с. Мшана, обов'язки священика виконував нелегально.

?

Хомів Ярослав («Лімницький») (?—1942), нар. в м. Городенка (сучасна Івано-Франківська обл.). Навчався на юридичному факультеті Львівського ун-ту. 1939 р. перебував в ув'язненні у тюрмі «Бригідки» (нині — слідчий ізолятор № 19 м. Львова). З 1940 р. (?) брав участь у націоналістичній діяльності в Кракові. Заарештований німцями в Києві. Загинув 1942 р.

Шухевич Роман («Тарас Чупринка», «Роман Лозовський», «Тур» та ін.) (1907—1953 рр.). Нар. у Львові. З 1925 р. — член УВО. У 1934 р. закінчив Львівську Політехніку, за фахом — архітектор. 1926 р. виконав теракт у Львові проти польського чиновника (інші учасники були засуджені до страти). У 1928—1929 рр. служив у польській армії, закінчив

унтер-офіцерську школу. З 1930 р. — член ОУН, організатор терактів та експропріацій на території Польщі в 1931—1934 рр. Із червня 1934 р. — в ув'язненні, 1936 р. був засуджений до 4-х років, але в січні 1937 р. звільнений за амністією. До грудня 1939 р. жив у Львові, бізнесмен. У грудні 1938 р. брав активну участь у бойових діях проти угорської армії в Закарпатті. У березні 1939 р. емігрував до Відня, восени 1939 р. жив у Кракові. Учасник Краківського Збору. Навесні 1941 р. — один із командирів першого іноземного батальйону вермахта «Нахтігаль» («Battalion Ukrainische Gruppe Nachtigall») полку спеціального призначення «Бранденбург—800». Наприкінці 1942 р. відмовився продовжити контракт і був звільнений з вермахту. У грудні 1942 р. був заарештований німцями, у січні 1943 р. за нез'ясованих обставин звільнений. Із січня 1943 р. — на нелегальному становищі. З липня 1943 р. — голова бюро проводу ОУН(б), у другій половині 1943 р. явочним порядком перебирає пов-

новаження та функції головного командира УПА (дата створення УПА невідома).

Із липня 1944 р. — голова Генерального Секретаріату УГВР, генеральний секретар військових справ. Загинув у бою 5 березня 1943 р.

Щигельський Володимир («Бурлака») (1920 або 1921—1949), нар. у Львові. 1931 р. закінчив гімназію ім. Короля Данила. 1938 р. — учасник «Карпатської Січі», 1939 р. — «Українського Легіону». У 1939—1944 рр. служив у поліції на території Генеральної Губернії (сучасні Перемишльське та Підкарпатське воєводства Польщі). Захоплений у полон 3 вересня 1947 р. Розстріляний за присудом військового трибуналу у в'язниці м. Ряшів. Місце поховання невідоме.

Розстріляний за присудом військового трибуналу у в'язниці м. Ряшів. Місце поховання невідоме.

Яців Дмитро (1908—1942 рр.), нар. в с. Верчани (сучасна Львівська обл.), відомості про походження відсутні. Закінчив Стрийську гімназію, навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Член УВО, з 1929 р. — член ОУН, активний учасник кооперативного руху. Заарештований німцями 15 вересня 1941 р., загинув в Аушвіці у серпні 1942 р.

Обкладинка часопису УПА «Чорний ліс»

УКРАЇНСЬКИЙ УРЯД
 Київ
 41-146 Національний Збірний Уряд України
 Акт проголошення Української Держави
 30 червня 1943 року

1. Волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголосила відновлення Української Держави, на яку покладає свої головні цілі покоління кавказських сарік України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її Теорета й Вождя Богдана Ментеміди знає в останні десятиліття кровавого московсько-більшовицького поневолення завзяті боротьбу за свободу, життя і честь української нації на селянстві зброї тах воєни, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Держава заповнить українському народові надбавки, есаторній розширенні всіх його сил та заспокоєння всіх його настроїв.

2. На західних землях України творяться Українська Держава, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України - Києві в волі українського народу.

3. Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий світ в Європі й світі та допомагає українському народові звільнитися з під московської окупації.

Українська Національно-Резолюційна Армія, що твориться на українській землі, боротиметься далі спільно з Німечкою німецькими арміями проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі.

Цей жже Суверенний Соборний Український Народ, який живе Організація Українських Націоналістів, над жже Пріоритет Організації Українських Націоналістів Степан Бандера

Степан Бандера / Герой Третьої
 Евгенів Бондаренко
 30 червня 1943

«Акт проголошення відновлення Української Держави» 30 червня 1943 р

Зарядження

Повідомлення
про мобілізацію
до Дивізії «Галичина»

Іменований дня 28. квітня 1943. Губернаторським Урядом Львові уповаженим для військових справ С. С. Стрільцької Дивізії Галичина на округ Березани заряджую, що слідує:

1. Українці уроджені в рр. 1920, 1921, 1922, 1923; 1924 і 1925 мають зголоситися добровільно в ряди С. С. Стрільцької Дивізії Галичина. Крім того обов'язані є зголоситися всі українці уроджені в рр. 1900—1920 включно, які служили в якійнебудь армії, бо перейшли якийсь військовий вишкіл, а також і ті, які ще не служили при війську, одначе не старші як 35 років, то є уроджені 1908 р.

2. Старшини і підстаршини (офіцери і підофіцери), котрі одержали туніш старшини, або підстаршини в котрійнебудь армії, мають зголоситися без огляду на вік.

3. Лікарі повинні зголоситися без огляду на вік і без огляду на те, чи дотепер саужили вони в армії чи ні.

Зголошуватися можна підразу у уповноважених для військових справ С. С. Стрільцької Дивізії Галичина:

В Березанях: в Окружному Старостві (Крейсгауштаншафт) в будинку давньої гімназії, на першому поверсі кімната ч: 14.

В Підгайцях: в буд. Сусп. Убезпечальні, вул. Березанська ч: 27.

В Рогатині: в буд. Повітового Староства (Ландкомісарят) вул. Гіллера.

Річніки 1920—1925 можуть зголошуватися, хочби вони були зобов'язані до праці в Німеччині, чи до Служби Праці (Бавінст). Зобов'язані до праці по зголошенні до С. С. Стрільцької Дивізії Галичина і по одержанні посвідки зголошення та по підписанні відповідної заяви, стають вільними від обов'язку праці, якщо найдалше до трьох днів будуть повідомлені про це відповідні власті й якщо дотичну особу дотепер примусово не прагнено до праці. Ті, що свого обов'язку праці не сповнили, або від нього ухилялися, під тими самими умовинами дістануть амністії і звільнення від обов'язку праці.

Перегляд зголошених буде від Комісії під проводом п. Окружного Староства або його делегата в асистії Команданта уповаженого для військових справ чл.

Перегляд починається 4. травня.

Der Reichsführer-
H
Bra/B.
Tag. Nr. 39/34/44

Feld-Kommandostelle, den 28. 5. 1944

258

An den
Chef der Sicherheitspolizei und des SD
Berlin.

In der Fernmeldung des Reichssicherheitshauptamtes vom 26. 5. 1944 wird unter Ziffer 2) von einem ukrainischen H-Mann gesprochen. Es muss richtig heißen: ein in den Fassenverbänden der H dienender Ukrainer.

Ich bitte darauf zu sehen, dass in allen Meldungen sowie in amtlichen und nicht amtlichen Äußerungen vermieden wird, für die vielen Angehörigen fremden Volkstums, welche wir heute unter dem Befehl der H organisieren, die uns so teure und hochstehend: Bezeichnung "H-Kaum" zu verwenden.

ges.: H. Rimaler

Наказ райхсфюрера СС
і міністра внутрішніх
справ Гайнріха Гімmlера
про заборону
вживання терміну СС
щодо українців

NS 14, Befehl 4, S. 358

Присяга

*воєна 1-ої Дивізії Української Національної Армії
(квітень 1945 року)*

*Присягаю Всемогучому Богові
перед Святою Цього Євангелією та
Животворящим Хрестом, не шкодуючи ні
життя, ні здоров'я, скрізь та повсякчас під
Українським Національним Прапором
боротися зі зброєю в руках за свій Народ
і свою Батьківщину Україну. Свідомий
великої відповідальності присягаю як воєн
Українського Національного Війська,
виконувати всі накази своїх начальників
слухняно й беззапекливо, а службові
доручення тримати в таємниці.
Так нехай мені в цьому допоможе
Бог і Пречиста Мати.*

Присяга воєна 1-ої Дивізії Української Національної Армії (квітень 1945 р.)

Табір радянських полонених, 1941 р.

Пункт збору взятих в полон в Харківському котлі. На передньому плані німецький солдат. Літо 1942 р. Архів ЦДВР.

УКРАЇНЦІ НА ЧУЖИНІ

Визвольна боротьба українського народу набирала в різні часи різних форм і виявів, відповідно до історичних умов, доцільності та спроможностей.

Чергуючись і різно виражаючись, ці форми і форми характеризують цілі етапи нашої визвольної боротьби.

Свідомством цьому є вся наша героїчна історія. Особливо багата на докази цього наша найновіша доба, доба Української Визвольної Революції, що започаткована 1917 року і досі триває, поки не завершиться перемогою.

Під час цієї боротьби Україна проти московсько-більшовицького імперіалізму і поневолення український народ, як ніколи інший, ширше подибу гідну вишкідливість форм, метод і засобів, що ними зустрічає і зводять на висвіт усі заходи ворога. І тут український народ викладає своє велике змагання до волі і державної незалежності.

Найрафінованіший стратегії і заходами більшовицького Кремлю він завжди вміє протиставити свої належні заходи. Кожний період совєтської окупаційної політики в Україні — «НЕР», «українізація», «колективізація», «сжаття» і т. д. — позначений відповідними формами протидії з боку непокіненого, волелюбного народу. Глибша історична аналіза вказує, що кожен такий «генеральний курс» політики більшовицьких влад був не тільки владно проводжуваною метою укривлення українського народу. Постійна міцність метод, внаходження все нових, кращих способів підкорення, — все це вивалє і міру підчаю, з яким більшовики намагались шукати все нових засобів, щоб здуплати безупинну і все могутнішу боротьбу народу, яка вивалєлася все в нових і нових формах: партизанщина, культурно-політичних трагій, соціально-економічного спротиву, заходів українського національного штипу організувати різну за своїми формами підпільно-революційну дія і т. д.

Бо життєдатний і вільнолюбний українці вміє знайти форми боротьби, яким хитрий вплив ворога, всякі «нові політ підкорення України й «ліквідація» української історично виправдуючих себе і доцільні інстинктом підказаних, форм, всі ці І Хрущови та інші окупантські райхсери і не змогли ніколи згубити своїм висказі Іною «благополучно», що «нет зитожка» ського народу і української проблеми.

Але цього мало. Нашим, хоч-не-хоч кожного разу визнати свою безпорадність любного українського народу, кожного в постійну живучість і актуальність української проблеми.

І в ція, завжди міцний шоло форм

ський народ не тільки все міцніше підкорював і висаджував позиції і вплив ворога, але й закладав підвалини під дальші, ще багатші успішні етапи боротьби, ще грізніші, ще дошкульніші для ворога. Так крок по кроці, етап за етапом, у все могутніше річчє вливалася і оформлялася визвольна боротьба нашого народу. Всупереч байдужому і глухому до нас світові, всупереч усім намаганням ворогів, український народ усе більше наближався до свого визволення, все далі готувався до великого моменту...

Такий глибокий сенс має черговість етапів і різноманітність виявів наших змагань. Це — марш народу вперед, до перемги.

В цьому нестримному поході-змаганні зустріли український народ другу світову імперіалістичну війну. Розпинув її внаскою пробно для себе, пробно, в якій має рішати, чи зможе українська нація в новий етап світової історії виходити живим, готовою встати в свої руки те, що во Вожому і людському праву йому шалєляється, чи зможе виходити в коло підлятих народів як рівний з рівним, вільний з вільним...

Але ворожі Україні сили в ході другої світової війни доклали всіх старань, щоб не тільки ударемити успішній штипу нашого народу, але й остаточно ліквідувати сам народ, саму українську справу. І гітлерівські Німеччина, і більшовицька Москва удручєся в цей час до всіх заходів, щоб приземити пагу українського питання, заховати за залізничні залозамак воєнних фронтів і лагєтунками чи «нових Європи», чи «найпередовніших і найдемократичніших країн». Вони намагались якщю не ліквідувати, зникити цілий український народ, то принаймні пробити його слухливим маршадом своїх імперіалістичних впливів, перетворити на «арматне м'ясо» для своїх воєнних цілей. Такий є зміст «генеральної лінії» політики головних ворогів України під час останньої війни.

І могло здаватися, що в гітлерівському змагу світовик сил приліє кінець українській проблемі...

Але, як завжди в шкєторній годині нашої історії, і тепер життєвість народу знаходить вихід, який пропалєє і зовнішню всі ворожі плани.

У боротьбі українського народу з німецько-більшовицькими загарбниками, в ході самооборони пенєд поневоленням, грабуванням та ліквідацією України, в протизаходах спрабам окупантів прикувати український народ до своєї воєнної машини, змуєнти його до ролі «арматного м'яса» своїх «фронтів» чи «вігизуваних» фронтів — виростає Українська Повстанська Армія, славетна УПА.

І саме УПА, як воєнно-організаційна формація України часів другої світової війни, як пошкєкана до життя тогочасними історичними умовами і конкретністю форм і штипу визвольної боротьби, перебирає на себе завдання провалити всі ворожі плани.

Вивершуючись концесійно-політично у цю ж створеній Українській Головній Визвольній Раді (УГВР) і маючи нову підтримку з боку українських революційних сил та цілого українського народу, УПА знаходить сили виконати це завдання.

За п'ять років свого героїчного змагання Українська Повстанська Армія повністю здійснила всі вимоги історичної ситуації часів другої світової війни.

УПА не тільки успішно охоронила український народ від фізичного і матеріального знищення високими окупаційними режимами, не тільки робить неможливим масове загорнення українського боєздатного елементу в чужі армії, не тільки складає свідчення честі й незламності українського національного імені й українських національних ідеалів, не тільки до небувалих досі меж поширює і поглиблює українську національну свідомість, відданість і віру широким народним мас в силу і правду національної ідеї.

УПА робить можливим і щось більше, ніж ці позитивні наслідки для внутрішніх процесів нашого національного життя.

Вона доводить до повного провалу всі ворожі плани, які мали сфреспити Україну як проблему, як окремі, самостійний чинник історії, з лиця землі, з карти політичного життя світу.

Ні на що сходять і всі найширше розтягнуті «світлині заселення» над землями України, ні на що сходять і для обману світу та народу призначене формування нібито української держави, т. зв. «УССР», її повільне вивільнення на міжнародний ринок як доказ її «самостійності», «розв'язання» українського питання.

Всупереч усім найгіршим заходам і насамперед завдяки діям УПА, завдяки її героїчним змаганням в охороні державних інтересів народу, в обороні його перед переселеннями і вивозом з рідної землі, на весь рід стає він перед світом факт насильства над українським народом і українською справою. Для цілого європейського сходу Україна стає символом і організатором боротьби за свободу людини і народів.

Завдяки діям УПА і воєни Українці змушені засвідчити договорами проти героїчної боротьби у — як це мало місце в травні цього року проблема не ліквідована, що ірагнені і державної незалежності незнищення, род живе і житиме.

Тяжко чинно завдяки УПА українську велику морально-політичну нерозривну на його лужаними планами.

Ще відзначити і це усвідомити є сьогоденного громадянства, обов'язком тим і делкі відділи УПА, які оперували по це рейдують сьогодні на чужих теренах і рейдуючих відділах знайшлися на окупі

мечанин. Українське громадянство мусить бути свідоме, що не є це рівнозначне, як цього хотіли б вороги українського визвольного руху, з ліквідацією української збройної боротьби, але є це застосування інших форм та нової тактики визвольної боротьби.

Тому ми, Закордонне Представництво Української Головної Визвольної Ради, закликаємо всіх українців на чужині, всі українські установи й організації віддати насамперед всукраїнській салют нашій героїчній Українській Повстанській Армії за догенерішше успішне виконання завдань, до яких вона була покликана. Такою поставою українського громадянства будуть кринитися всі сили надрі УПА, які й надалі лишаться на волі бою, які існують формами й методами вестимуть дальшу боротьбу в ім'я нових, новою ситуацією наказаних завдань і цілей Української Визвольної Революції.

Але на тому обов'язки громадянства супроти героїчного патріотичного революційного війська не кічаються.

Непевність за усіх наших бійців у знайденні азилу, непевність, зумовлена неспівістю сучасних постанов міжнародного права, вимагає, щоб усе українське громадянство закордоню, всі українські громадські й політичні установи й організації солідарною акцією здобули і забезпечили азиль бійцям за свободу, щоб стаяли одностайно в обороні української крові.

Одностайна, солідарна акція за азиль і захист борців за волю та розгорнення належної опіки, помочи виснаженням і реліквом, мусить бути відомою і прилігом для тих, що повертають з поля бою. Всіх зусиль належить докласти, щоб бійці УПА знайшли належний захист і опіку і щоб були трактовані як члени воюючої армії, яким належить право азилу.

Постанова всієї української суспільності хай буде доказом того, що кровно близькою є для неї справа, для якої жертвують своїм життям бійці УПА.

Українці! З'єднаймо і солідарно спінїть з моральною, матеріальною і правною допомогою бійцям УПА!

Хай це буде часткою вкладу українців до єдиної світової, великої справи!

Хай вісті про нашу постанову за кордоном крилять тих, що в надії лишються на полях боїв за Українську Державу!

Хай живе Українська Повстанська Армія!

Хай росте визвольний фронт Української Національної Революції!

Хай живе Український Народ!

На чужині, у вересні 1947 року.

Закордонне Представництво
Української Головної Визвольної Ради.

Наказ
Гитлера,
5 сiчня 1943 р.

НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ НАГЕ СОСТАВ ОФР
КОММУСАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ З РАЙГА

гов. СУДОПЛАТОВУ

4. В. Давыдов
В. М. Гуров
К. В. Сидоров
С. П. Б.
Г. З.
М. П.

Направляю Вам копия перевода на русский язык письма секретного приказа Гитлера, адресованного командному составу армии об уничтожении боеспособного немецкого населения при отходе немецких войск с территории Украины.

Этот перевод приказа был доставлен нам одним командиром партизанского отряда М. П. С., действующего в тылу противника в районе Антополя.

По мнению г. С. П. С., упомянутый приказ Гитлера был исполнен партизанами в ноябре 1943 года у одного из бойцов отряда немецкой армии. Оригинал приказа после перевода был, якобы, уничтожен.

Вам приняты меры к приобретению оригинала этого приказа.

ПРИЛОЖЕНИЕ: ко тексту.

НАЧАЛЬНИК КОММУСАРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ З РАЙГА
КОММУСАРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

"5" декабря 1943 г.
21/с
Р. Ларьков

САВЛЕНКО

2/3-2

Копия

Весьма секретно

ВОЗДУШНОМУ СОСТАВУ АРМИИ

177

ПРИКАЗ

Последние события на Украине показали, что получить какую-либо помощь от украинского населения в борьбе с большевиками мы не сможем, даже украинская полиция начала сотрудничать.

А потому приказываю при отступлении всех боеспособных мужчин, отказавшихся эвакуироваться, уничтожать, предварительно использовав их, как живую силу для нужд военных мероприятий.

Наказ
Гитлера

А. Гитлер.

в пам'яті населення жершла нетактовні поведінка Ваших воєнк, що викликала несмак у свідомих людей та подекуди страх серед населення.

Давньою в недавню минав рік 1943, коли то на теренах Степаського й сарненського районів, опіваного Вами Полісся, розвинули Ви широко свої дії. Оперуючі Ваші малі групи багато причинилися до ліквідації більшовицьких оперуючих боївок, які намагались серед волинсько-поліського населення підготувати бунт до приходу ЧА. Це Вам признаємо. Коли ж треба було розвинути боротьбу на ширшій масштаб, Ви обмежились до загумкинських дій, до організування добірних харчів і до шиття сакотгонки. На залик Оперативного Штабу УПА до Вас, щоб Ви вклонилися в його ряди, Ви місто відгукнулись зі зрозумінням і піти до пропонуваного діла, замовили та в додатку старались Ви знайти спільну мову з військовиком. Коли й це не дало сподіваних Вами результатів, почали Ви провадити роботу поза плечима воєнної УПА. Чи ж Ви, Пане отамане, продовжали стару козацьку традицію винивання самогону з бар'яток? Ще сьогодні в нашій ушні стоїть такий образ Пана от. Бульби-Боровця: закованих рукави з добрим хуцькомом в руках стояли Ви над бар'якою самогону, а пошшиши здорово, проголосували вкличі: «козак не спить, більш ведра не вин'є». В той сам час Ваші поодинокі воєнк впадали до господарня та безвідклично доматалась курей та свинини. Коли пропонуваніх речей дядьки не могли дати, схилялись в їхню сторону брудні слова лайки. Це ж не дивинши, що живий приклад пана отамана своє зробив.

Оперуючий штаб УПА, беручи нетактовну поведінку Ваших груп, вирішив покінчити з безладдям та сваволею, розбрів їх. Ви, Пане отамане, бачачись відіачальності, звернули хоругви, та блиснули копитами на еміграцію. Хто ж продовжував започатковувану Вами боротьбу «бульбишчине» залястемо Вас? Коли твердите, що: бульбінші оперують по сьогоднішній день, хто ж це боротьбу веде? Вважаємо, що Ви в люкарді маїчнина і Вам ще дальше приваждується, що Ви отаман на ліничних теренах нашої землі! Ми вважаємо своїм обов'язком збудити Вас з маїчнина і притадати Вам, що Ви не отаман, керуючий боротьбою піліничним відтінком, а отаман в де-зертир, люий останинши на домо і недарно воєнк утік на еміграцію, шукаючи тут захисту.

Ваші воєнк, п. отамане, не прощай. У них відозвалися здорові інстинкти боріння України, вони вклонились в ряди славетної УПА. І у Вас, як бачимо, цей інстинкт також відозвався, одначе не як боріння, а отамана без війська. І так хотілося б стати отаманом, і стати знову символом серед нас, та дарма, давноминулі часи не вертаються і раз спламлена опівня дового буде тяжити на Вас тавром негідника.

І сьогодні Ви захотіли враз із своїм оточенням здобути прихильність і симпатію саривавленої в боєх частини УПА, прибувших в американську зону?

До цього пішли не даїде! Кожний воєнк УПА свідомий цього, що провід для нього не є самозвичайніи П, от. Бульба, а провід і Командиря, які дішли разом і недарно, вранились разом з ним, раля-об-рамя, переючили всі трудючі веленої боротьби. Не пропаганда захоплює мильйони і клас в боротьбу а фанатизм і присутність в небезпешках зроджує прихильність, оточення.

Величню боротьбу УПА в останніх часах проти з'єднаних сил 3-ох держав, Ви досить вірно схарактеризували. Одлак заісвопаний сучасний момент обставин не прийшов так скоро. На протязі кількох весняних місяців ч. р. велась прямо летендарна боротьба та погоня за ворожими силами. Дорого коштував ворога кожний горб, кожна оесла, кожний закуток нашої землі. Ворог болюче втратив ініціативу, частинно здобуту, кидав все нові й нові сили до боротьби, хочия завдати остаточний удар відділам УПА. Коли й збільшення ворожих сил не дало сподіваних результатів, тоді ворог приступив до дішовського чину, викнуув усе населення закарпатського краю. Осталось тільки пустиці та заріччя. Вийжджуємо населення з болем серця процало відділи УПА, шукаючи їх не раз десетки кілометрів. При прощанню передавали крильки, де заховали частинно харчі, які були опісля для нас одноким даяєм релом прохирчування. І знову покотились жорстокі бої та жорстоке винищування реліток осталих запасів в виселених селлах. У колоді та голоді, без санітарних медикаментів, дальше иродовалась боротьбу. Воєнк, не маюючи на легке зранення, не опустили радів УПА, чепуючи, щоб остаточний винищючий удар завдали ворогові. Щоб хитлево підтажити та згубити следи від ворога, відділи УПА перемаштрували на терен Карпат. Заставили тут такі самі обставини по кількох тижневих боїв, Командування УПА закарпатського краю вирішило частинно відділи перекинути на терен Словаччини, ішні в'єднання на схід, а групи з меншим числом остались продовжувати боротьбу на місцях. І зараз боротьба ведегся дальше, хоча в меншому масштабі, одначе завдяк дивижливим итрат ворогові.

Перехід битів в американську зону вважаємо не кішчем «афери УПА», як Ви схарактеризуєте в рядках своєї статті, а як маневр, хитлевої відпочинку вимученому веліцтву.

Прійміть до відома, що боротьбу ОВН, очолена Провідником С. Бандерою не діждеться трагічного закінчення, як це Вам видіється, поки не досягне висоти своїх завдань, та здобуде УССД. А що остаточний удар недареної, свідчить поденерування окупантаів нашої землі, та закінчить, з якою кимись нас

поборовати. Про повиде адалось і Вам деякі інформації осягнути, про що свідчать рядки Вашої статті, поміщеної під пунктом 7.

В точках 8 і 9 Ви досить вірно схарактеризували обставини в Краю. Лише з тою різницею, що Ви користувались інформацією, здобутими письменно, або переказаними усно, а не особистим пережиттям.

На закінчення підчеруємо ще раз, що з великим розчаруванням прочтали ми рядки Вашої статті, зміст якої поруши нас до глибини. Наші орієнтації були й є тільки в один Провід, люий дав доказ своїми ділами, що вив'язався з великого діла, надложеного на нього українським суспільством. І не партійне розбиття, а з'єднання під одним Проводом діяньм силу перетримати усі жорстокості, які пе-

режімає в сучасній момент українській нарід Віримо, що тих кілька коротеньких завваг з нашої сторони перекозє Вас, а введеніи факти посвідчать про їх правдість. Бачитись у пропагандистів ми не думаємо. Відповідомство на Вашу статтю тільки у вірї, що зміст її Вас опам'ятає і Ви, колишній отаман, змиваєте свій світопогляд, відвізється з глибини Вашого внутра стіхія борди і Ви, перейшовши під стяг боротьби, під люий бореться весь український народ, почуєте шолоду в шій та самонадовіла. Цього не дасть Вам пост отамана без війська, ні товариство учених отарентіків без війська, а однокій спитий чин боротьби за визволення коначючо-го і невелої українського народу та здобуття УССД. У повиде свято віримо.

У ГЛИБОКОМУ СМУТКУ ДЛИМОСЯ ЖОРСТОКОЮ ВІСТКОЮ З ЧЛЕНАМИ
УКРАЇНСЬКОГО ПЛАСТУ, ЗІ ВСІМИ БОРЦЯМИ ЗА ВОЛЮ НАШОГО НА-
РОДУ І З УСІМ УКРАЇНСЬКИМ ГРОМАДЯНСТВОМ, ЩО НАШ ЧЛЕН І НАЙ-
КРАЩИЙ ДРУГ, ПЛАСТУН СЕНІОР

ОЛЕКСА ГАСИНА-ЛИЦАР

**ПОЛКОВНИК І НАЧАЛЬНИК ГОЛОВНОГО ШТАБУ
УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ**

ВІРНИЙ ПЛАСТОВИМ ПРИРЕЧЕННЯМ І ПРИСЯЗІ ЗЛОЖЕНІЙ НА СТРЕПЦЬКИХ МОГИЛАХ НА ГОРІ
МАКІВЦІ, ВИКОНУЮЧИ НАЙВИЩУ СЛУЖБУ ДЛЯ БАТЬКІВЩИНИ, ПОЛІГ НА ПОЛІ СЛАВИ У НЕВІР-
НОМУ БОІ З ЧЕРВОНИМ НАІЗДНИКОМ НА ВУЛИЦЯХ ЛЬВОВА

В ДНІ 31. СІЧНЯ 1949 Р. НА 41-ОМУ РОЦІ ЖИТТЯ.

ПАМ'ЯТЬ ПОЛК. ГАСИНА-ЛИЦАРЯ, НЕЗЛАМНОГО І ПЕРЕДОВОГО БОРЦЯ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ,
ЗАЛИШИТЬСЯ ВІЧНО ЖИВОЮ У ВСЬОГО НАРОДУ, А МОЛОДЕЦА, ГАРЯЧА КРОВ ЙОГО, ЩО ОБА-
ГРИЛА БРУК КНЯЖОЇ СТОЛИЦІ-ЛЬВОВА, КЛИКАТИМЕ НАЙГОЛОСНІШИМ ПРОТЕСТОМ ПРОТИ
ЖОРСТОКОГО ОКУПАНТА ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАВНАДИ СВДКУВАТИМЕ ПРО НЕЗЛАМНІСТЬ
І СИНІВ В ПОХОДІ ДО ВОЛІ І ВЛАСНОЇ ДЕРЖАВИ.

ПАНАХИДА

ЗА УПОКИН ДУШ ЙОГО ВІДБУДЕТЬСЯ

В НЕДІЛЮ, 18-ГО ЛЮТНЯ 1951 — ПІСЛЯ ВЕЛИКОЇ СЛУЖБИ БОЖОЇ
(ПРИБЛИЗНО О ГОД. 12-ІІ В ПОЛ.)

**В УКРАЇНСЬКИХ КАТОЛИЦЬКИХ ЦЕРКВАХ В НЬЮ ЙОРКУ, ШКАГО, КЛІВ-
ЛЕНДІ, ДІТРОЙТІ, ТОРОНТО, ВІННІПЕГУ, ОТАВІ І МЮНХЕНІ (НІМЕЧЧИНА).**

**ЗАГІН ЧЕРВОНА КАЛИНА
5. КУРІНЬ УЛАДУ ПЛАСТУНІВ СЕНІОРІВ**

Оголошення про смерть Олексі Гасина, 1951 р.

про ідейний зміст цієї вільної боротьби, який сформулювався в тезах „За що бореться УПА?“, які Головний Командувач УПА в Україні поширив в передруці в 1948 р. Зате там можна читати і про „також провідника українського підпілля“ („Обійняв Прес“), що є „забороненою окорпоною пресою в Україні до Баварії“ („Гаснетеле“) і про „вільнолюбне армію його організації“, який має бути, мовляв, УПА (Асоціейтед Прес).

Про Головного Командира УПА, ген. Тараса Чупринку, теж немає найменшої згадки. Бо звісно ж: сам Степан Бандера, це, так би мовити, „дегенералізація“ УПА, і як такий „генералізму“ він узурпує собі право владарити бодяй волею УПА, що перебуває закордоном. Не важливе те, що говориться у сфабрикованих „Українським Самостійним“ інтерв'ю, бо його з чужого і так ніхто не читає. Важливе те, що казюльові репортери своєї світової агентством. А воно одноозначно із змістом листів Бандери, які ми посилаємо інше.

Висновок Степан Бандера лікаду: одним інтерв'ю і Головний Командувач УПА і головного керівника національно-визвольної боротьби українського народу — генерала Тараса Чупринку. Він лікадує найбільше політичне керівництво національно-боротьбою України — Українське Головне Визвольне Ряду, бо тільки він — Бандера — це „провідник українського вільного руху“ і т. д. і т. в.

2) Про організатора підривної роботи проти владу УПА закордоном і проти Мсії УПА та її командира, члена ЗЧ ОУН, в. М. в. р. а, читавмо в повідомленні від Командувача УПА-Захід таке:

...деякі закордонці над (примітка: підвідвідні) діяли туди, впливаючи більшими групами (серпень 1947). Після цих дійшов ндр. Лемка (примітка: надарайонний ОУН на Лемківщині) М. в. р. а з метою апарату (робота із своїми організаційним апаратом, до якого входив теж в. Верингора — примітка) — б е в д о з а в о л у !!! (Щадреслення наш, який одлику з організації повідомлення). Це повідомлення з липня 1948 р. написав власноручно командир УПА-Захід, п о л о в н и к В и ш н я в и й. Провід ЗЧ ОУН був сповіщено повідомленням про цей факт.

Фотознімки з повідомлення подк. Вагантова з відомих для всіх причин не публікуємо.

Той самий М. в. р. а, привласнивши собі ступінь „сотника“, дав наказ вивити журналь „До Збруї“ і зайняти пост „ліхобитка“ при утримі „Бригати 6“ (у воєні УПА на с. Юрія Перемоща“, що виставля на міттевальському аборті емоційно „демобілізаційних“ воєні УПА.

3) Головою цього ж воєнного братства став, як повідомляв преса, Верингора. Про його читавмо в „Співі і в і в х. Ч о т о в о р о. О с т р о в е р х а“, редакції яких видання 14. 9. 1948 р. вістка УПА, Тетяна — в машиниці на 82 сторінці:

„На Луїпську стрілуу в і в х. (примітка: політично-воєні воєні) В е р и н г о р а, кушного Л. К. двох завардів із своїм командиром Г. та двох стрілуєні. Тих Верингора замість піднести нас на дулі почав оповідати жасданні речі про большевандську діяльність.

— Ой, панове політиковники, як шоб не в порядку — подумай в собі і пішов на біс. У мене була постановка піти в Україну... Хотий би я мав шнасти на кердні, то таки йду...

Ща подія відбувається на т. зв. „Закарпатті“, На 39 сторінці цих споминів вказався дату 29.6.1947 р. Чотири Островерх перейшов із своєю четві польсько-український кордон і ввійшов в відділами УПА-Захід.

4) Головним політичним дивізіоном на міттевальському „аборті“ був в. М. Мароневко. Хто ж це такий?

Це колишній „утісрфінгер“ армії генерала А. А. Власова, що перебуваючи під Ставнелином мав можливість перейти до УПА в Чорному Дні і там документарно свою готовність боротися за Самостійну Собору Українську Державу. Він однак воля оставати в рядах РОА (Руські Осободительні Армії), щоб відіти на еміграції відправити відділ УПА і на „аборті відуоного війська“ з доручення своєї еміграційної партії, окреслюючи, хто „продавати українську роботу“, а хто „де-українську“, тобто його партія — „українська“, а всі, хто зникли, є против її тоталітарної, річ аса, — „де-українська“. Ща Ставнелином в. М. Мароневко теж, мабуть, виконував „українську роботу“.

Широко і зачерпуючи інформуюча українська громадськість закордонами України про став, який створився на відділку відділу УПА та Мсії УПА при ЗЧ УГВР і за який виключно відповідалається несе протів еміграційних ЗЧ ОУН. Пресові Бюро Закарпатського Представництва УГВР користь тізна прагненням одорвати інструційно-літтературні власності серед української еміграції, дати українській громадськості віру інформацію про цілість структури українського національного руху на Батьківщині та про обов'язкові і ціло окреслені зв'язки між повідомленням політичним та військовим конструційним визвольної боротьби українського народу на Гвізах Землях. В цьому повідомленні з'ясовані завдання повідомлених чиновників національної боротьби України, їх розмішування та компетенції.

Тільки ідейна повільність всієї української політичної еміграції з Батьківщини і з тим національним приривком та боротьбою, що там відбувається, може само гарантувати перемогу української національно-визвольної цілі і забезпечити прагнення та волю боротьбу народу в поодній дієво вільній, правдиво демократичній Самостійній Соборній Українській Державі.

Тільки одорозлеті українська політична еміграція зможе виконати ці завдання, які на неї поклали наша інтелігенція, але невмкнута Українська Батьківщина. Вся ідейна здорона, патріотична українська громадськість, окрема ідейна та дисциплінована українська інтелігенція, обов'язані виставити акваріюційний спротив тоталітарно-партизанським зазімкам воєні Української Повстанчої Армії та її відділу за кордонами України.

Українська Повстанча Армія — загальнонаціональна, понадпартійна! (Генерал Тарас Чупринка)

«Українська Повстанча Армія найповніший і загальний вияв самостійницької боротьби всього українського народу! УПА понадпартійна!» (Завва Головного Командувача УПА)

«Ми, хоч серед величезних жертв, серед найважчих труднощів, але впевнено прямуємо до воли, ми нашою боротьбою постійно наближаємо день нашого визволення. Україна буде вільною!» (Р. Лозовський, голова Генерального Секретаріату УГВР)

На чужій в липні 1950 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5

РОЗДІЛ I

Про кого ця книга?	13
Як їх називали?	14
Яким був правовий статус вояків УПА?.....	16
Міжнародне право та радянський «закон»	18
Бійці УПА — «комбатанти»	21

РОЗДІЛ II

Ініціатори створення УПА:	
Сергій Качинський, Григорій Перегійняк і Роман Шухевич	24
Ініціатор створення УПА — Андрій Левицький, президент Української Народної Республіки у вигнанні	26
Ініціатор створення УПА — Тарас Боровець («Бульба»).	26
Ініціатор створення УПА — Степан Бандера	37
Ініціатор створення УПА — Василь Івахів.	42
Організатор УПА — Дмитро Клячківський.	45
Дмитро Клячківський був «збирачем» УПА на Волині.	52

РОЗДІЛ III

Скільки було вояків УПА і ким вони були?	56
Скільки всього було українців напередодні II Світової війни і куди вони поділися?	60

РОЗДІЛ IV

Українська шахівниця. 1772—1920 рр.	65
Українська шахівниця. Скільки «Україн» існувало в 1917—1920 р.?	71
Українська шахівниця. З чим «України» вступили в 1920-ті роки. ...	75
Українська шахівниця.	
Українська Соціалістична Радянська Республіка.	79
Українська шахівниця. Польська Республіка —	
Українська Військова Організація/Організація Українських Націоналістів: Євген Коновалець та Андрій Мельник	83
Українська шахівниця. Напередодні 1 вересня 1939 року	86

РОЗДІЛ V

1941 р.: перші результати «Барбароса»	95
1941 р.: адміністративний поділ «Україн».	96
30 червня 1941 р.	99

РОЗДІЛ VI

1942 р.: початок II Світової війни	109
ОУН(с-д) та УПА: проблема квантифікації	112
Де, як і коли створювалися УПА?	117
Волинський Голокост	123
Хто такі Провід ОУН(с-д) в 1943 р.?	127
На що розраховував Провід ОУН(с-д)?	131
Хто така УПА в 1943 р. і в яких умовах вона воювала?	134
Що таке Головний штаб УПА, коли він виник і як функціонував?	139
ОУН і Дивізія «Галичина»	147

РОЗДІЛ VII

1944 рік. Повторна окупація. Комуністи	153
1944 рік. ОУН, УПА та німці	158
1944 рік. Повторна окупація. Націоналісти	160
Українська Головна Визвольна Рада. Версії	163
Українська Головна Визвольна Рада. Документи	172
Хто такі делегати Великого Збору УГВР?	177
«Залишенці» УГВР	183
Кирило Осьмак, «президент» «України»	184
Народно-Визвольна Револуційна Організація	187

РОЗДІЛ VIII

1945 р. УПА й ОУН проти КП(б)У та НКВС. КП(б)У та НКВС проти УПА, ОУН і цивільного українського населення	190
1946 рік. УПА фактично розгромлено	199
1947—1959 рр. Винищення рештків озброєного українського підпілля	202

РОЗДІЛ IX

«Порушення» «соціалістичної» «законності»	213
Жертва УПА	225

РОЗДІЛ X

Про роль і місце Степана Бандери в історії ОУН(с-д) та УПА	231
50 %	234
ЕПТАФІЯ	238
БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ	239
ПРОЕКТ «УКРАЇНА». ФОТОМАТЕРІАЛИ	260

ЯНЕВСЬКИЙ Данило Борисович

**ПРОЕКТ «УКРАЇНА»
ЖЕРТВА УПА.
МІСІЯ РОМАНА ШУХЕВИЧА**

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*
Коректор *К. В. Лимаренко*

Підписано до друку 31.08.12. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 15,12. Облік.-вид. арк. 14,65.
Тираж 2000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет-магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Яневський Д. Б.

Я 60 Проект «Україна». Жертва УПА. Місія Романа Шухевича / худож.-оформлювач А. П. Езрова. — Харків: Фоліо, 2012. — 283 с.

ISBN 978-966-03-6084-6.

Нове документальне дослідження доктора історичних наук, відомого телеведучого та журналіста — для громадян України, а також політиків, героїв численних біллбордів, журналістів та кандидатів в народні депутати. Проаналізувавши десятки тисяч сторінок документів, мемуарів, спеціальних досліджень та артефактів з колекції Українського Національного Музею (Чикаго, США), автор відновив реальну історію УПА, з'ясував її чисельність, місця та час народження, імена Головних командирів. На думку автора, історія УПА — це історія збройного спротиву частини українського народу комуністичній диктатурі, історія реального, а не вигаданого Голокосту українців, історія найбільшої антропологічної катастрофи в історії Європи за останню тисячу років».

ББК 63.3(4 УКР)6